

LIBERALIZMUS ÉS ETATIZMUS.

(A társadalomtudomány körkérdésére.)

Társulatunk vezetősége elhatározta, hogy a liberalizmus kérdésében ankétet tart. Azokhoz, akik tudomása szerint foglalkoztak a kérdéssel, a következő levelet intézte:

Az élet mai nehézségeit, a társadalmi intézmények működésének nyilvánvaló zavarait vagy erőtlenségét mind gyakrabban magyarázzák azzal, hogy a liberalizmus korszerűtlenné vált, nem alkalmas többé arra, hogy végső társadalmi elv gyanánt szerepeljen a nemzetek életrendjének szabályozásában. Kétségtelen, hogy az orthodox liberalizmus és a politikai velejárója: a polgári demokrácia intézményei szinte világszerte válságba jutottak. A parlamenti, kormányrendszer válsága már agyontárgyalt, de meg nem oldott kérdés. A korlátlan gazdasági szabadverseny elve mind nemzetközi vonatkozásban, mind az államok határain belül érvényét veszítettnek tekinthető, hiszen a gyakorlatban máris a korlátok özőnébe ütközik. A tanulási szabadságot, mint-hogy súlyos társadalmiszerkezeti nehézségekre vezetett, burkolt és nyílt akadályokkal próbálják áttörni. A jogegyenlőség értékének túlbecsülése szétfoslott a hatalom- és jövedelemeloszlás nagy szélsőségei mellett, melyek a liberalizmus elvi alapjain biztonságban terpeszkedtek el s a preventív szociálpolitika helyett a terapeutikus szociálpolitika költséges és sokszor csak szemfényvesztő útjára terelték a törvényhozást. A liberalizmus megoldatlan problémáit nyomon követve egy mind kiterjedtebb etatizmus (és ennek nyomán bürokratizmus) ötlük szemünkbe, mely az élet növekvő nehézségeit oly kis eredménnyel próbálja elhárítani, hogy sokan már a medicina peior morbo-t emlegetik.

Ilyen viszonyok között társulatunk vezetősége elhatározta, hogy tudományos érdekből, de egyben a hazai tudományos közvélemény kialakítása céljából is felkéri a magyar társadalom közproblémáival foglalkozókat, hogy a lehető tömörséggel és folyóiratunkban közlésre alkalmas módon közöljék véleményüket abban a kérdésben, hogy

1. miben látják a liberalizmus hibáit és hiányait,
 2. megfelelő orvosszert látnak-e e bajok ellen az etatizmus növelésében,
 3. minő más utakat tartanának aktuálisan célravezetőbbeknek?
- Talán említeni is szükségtelen, hogy bár a hazai viszonyok lebeg-

nek elsősorban szemünk előtt, a liberalizmusnak tudományos tartalmára gondolnunk s igen fontosnak tartjuk azoknak az eredményeknek figyelembevételét, amelyek a különböző államokban (Olaszország, Németország stb.) a liberalizmus átalakulása, illetőleg más társadalomrendező elvek érvényesítése következtében megállapíthatók. Kívánatos, hogy a társadalmi élet minél többirányú nyilvánulása nyerjen megvilágítást a hozzászólók nyilatkozataiban, tehát nemcsak a politikai, gazdasági és kulturális élet általában, hanem ezek fontos részlet-problémái is. Hogy csak néhányat említsünk, pl. a politikai témakörben a szervezkedés, a vezetőkiválasztás, az elit, a társadalmi osztálytagozódás stb. kérdései, a gazdasági témakörben az állami beavatkozás, a protekcionizmus, a vámvédelem, a jövedelemelosztás, az érdekvépviseleti szervezkedés, a hitelélet, a bér- és árpolitika, a szociális közgondoskodás kérdései, a kulturális témakörben a szelekció, az iskolafenntartás, a minősítési rendszer, a közszellemalakító tényezők: a sajtó, az irodalom, a színház stb. kérdései, a közvélemény s a közszellem kérdésével kapcsolatosan a gyakorlati erkölcs reformjának kérdés-komplexuma. Szeretnők tisztázva látni a liberalizmus és a néplélekleben tükröződő nemzetegyeníségek kapcsolatait s azokat az okokat, amelyek miatt a liberalizmusnak más és más a megvalósulási formája s mások a kinövésői a különböző múltú, társadalmi struktúrájú, fejlettségű nemzeteknél.

Mind a körkérdés anyagának könnyebb áttekinthetése érdekében, mind pedig a mai közlési nehézségek miatt megegyezően kérjük a hozzászólások plasztikus tömörséggel való fogalmazását s azt, hogy egy-egy nyilatkozat lehetőleg ne haladja meg a három-négy nyomtatott oldalnyi maximális terjedelmet.

Huszonöt választ kaptunk. Több levelünk válasz nélkül maradt olyanok részéről is, akiknek közönyét az ügy érdekében őszintén sajnáljuk. Ám a téma kényes, vannak, akik nem szeretnek nyilatkozni érdekek és érzelmek ütközőpontjában álló kérdésekről. Viszont a hivatottak többsége nem így gondolkozott s a beérkezett válaszokból éles, tiszta, őszinte kép bontakozik ki a gondolatoknak arról a gazdag szövedékéről, amely ma e középponti társadalmi kérdés tekintetében a legjobb elmélet világszerte foglalkoztatja.

A hozzászólások nem tükröztetnek azonos társadalomszemléletet, de hiszen éppen az volt a célunk, hogy mintegy színekép-sorát kapjuk meg, miképpen rajzolódik e fontos probléma a különböző korú és életfelfogású, de a közérdeket őszintén kívánó gondolkodók lelkében s milyen irányban indítja a jobb jövő keresőit?

A teljes őszinteség, tárgyilagosság s a javítás tiszta vágya bizonyos belső összhangot hoz a hozzászólásokba. Ezt az olykor merőben ellentétes megállapítások vagy kívánságok sem rontják meg. A hang az igazságkeresésé, nem a dialektikával sikert hajszoló polémiáé. Ezért volna indo-

kolatlan tárgyi csoportokba: liberálisok, antiliberálisok és egyeztetők csoportjába sorozni, vagy inkább erőszakolni a nyilatkozókat. A szerzők nevének betűrendjében közölt hozzászólásokból talán még jobban érezhető a megismerésre törekvés egyéni erőfeszítése és így célunknak megfelelően az olvasó is inkább részt vesz az eszmetisztázó munkában, amely e sok vitára készítő problémakörben ma annyira időszerű és szükséges.

Albrecht Ferenc:

A liberalizmus nem volt soha a szervezett társadalmak végső alapelve, hanem a társadalmak, helyesebben államok statikai energiái (mint a terület és a nép) mellett az a dinamikai erő, amely az adott kereteken belül a társadalmi együttműködést irányította. Az sem volt egyedül és kizárólag, mert ha a XIX. század váltakozó államkormányzati berendezkedéseit vizsgáljuk, úgy a liberalizmus nem szerepelt egyikben sem, — talán Franciaország harmadik köztársaságában egyedül — végső alapelv gyanánt. Az egyes államoknak mind más és más pregnáns jellemzőjük volt, államcéljuk is elsősorban statikai energiájukból fakad és ez jelölte meg világpolitikai útjukat is. A liberalizmussal kapcsolatban mindig a XIX. századot kell mint történelmi és időbeli tért felfogni, azzal, hogy a XIX. század tulajdonképpen 1914-ig tartott, azóta folyik a XIX. század szellemi tartalmának dekomponálódása és most a XX. század közepe fele haladva, még mindig nem ismerhetjük fel azt a végső társadalmi alapelvet, amelyre — mint jellegzetes egyéni művére — fog a XX. század támaszkodni. A liberalizmus a XIX. századdal élt és halt meg, nagyon nehéz volna tehát életben tartani azután is, amikor időbeli létfeltételei teljesen megváltoztak és a vajúdo idő önmaga számára más életformákat keres, de még nem talál.

Mi volt tehát a XIX. század liberalizmusa, mi volt a hatása és a jelentősége létjogosultsága idején, teheti fel a kérdést a történelmi értékelés. A jelen szempontjából való értéke viszont attól függ, hogy milyen téren és milyen mértékben van még hatása és befolyása? A felelet elválaszthatatlan attól a fejlődéstől és jelentőségtől, amellyel a liberalizmus annak idején bírt. A liberalizmus a francia forradalom egyenes leszármazottja, eszmeköre a nagy forradalomban ölt testet és pedig azért, hogy a feudális jellegű társadalomszerkezetből a népeket a jogegyenlőségi társadalomba átvezesse. A francia encyclopedisták és a német aufkläristák éppúgy ott állanak bölcsőjénél, mint az 1830-as évek magyar diétáinak ma a nemzet kegyeletétől övezett ellenzéke. A középkori társadalmi szerkezet elkorhad, az emberi egyenlőségnek, különben és alapjában keresztyéni gondolata, a francia forradalom hatása alatt válik uralkodó és irányító célkitűzésé. A napóleoni háborúk azonban erős ellenhatást váltanak ki a francia forradalmi doktrínákkal szemben, a Szent Szövetség az adott társadalmi rendnek fenntartásáért száll harcba. Győzelmével a forradalom ügye elveszettnek látszott. Mégis a század közepére a liberalizmus, akkor magyarul még szabadelvűségnek nevezték és ezzel sajátos magyar értelmet és jelentőséget

is adtak neki, uralkodó gondolattá válik nemcsak az értelmi alapon nyugvó társadalomrendezési törekvések számára, hanem uralkodó érzéssé a tömegek lelkében. Az 1848-as forradalmak döntő tényezővé formálják, politikai életformája a polgár, gazdasági életformája a gőzgéppel dolgozó ipar, eszménye pedig a nemzet lesz. Így kerül a Napóleon hatása alatt megindított nemzeti eszme, az angol gazdasági fejlődéssel megkezdett gépipari termelés, a francia forradalom jogegyenlőségi jelszava egymással a dolgok mélyén elválaszthatatlan és megbonthatatlan kapcsolatba és kapja meg közös kifejezőjét a liberalizmusban. Ez a három tényező az, amely állandó kölcsönhatásban egymással, megváltoztatja a XIX. század képét, annak második felében megalkotja annak sajátos jellegét. A rendi társadalmak Európaszerte leomlanak és a jogegyenlőség alapján rendezkednek be, a túlnyomóan zárt és kötött mezőgazdasági és kisipari termelés (az ősiség, jobbágyság, céhek) alapjaiban megváltozik és a szabadverseny alapján a piac számára korlátlanul termelő nagyiparrá lesz, a naturálgazdálkodás helyébe tőkés pénzgazdálkodás lép és Európa térképét a feudális-imperiális jellegű államszerkezetek helyébe lépő nemzeti egyéniségű államok foglalják el. A XIX. század az imperializmus és a világgazdasági verseny jegyében, a nemzeti eszme egyre fokozódó dinamikus erejével szükségképpen a világháborúhoz vezetett, hogy ezzel önmaga sírját ássa meg.

A századvég azonban korlátozott befolyásban és hatásban találta a liberalizmust, hiszen a nagy statikus erők, a nagy államszerkezeti és társadalomszervezeti elvek egyaránt még nagy erőket tartottak kézben. Császárok és királyok, feudális elzártágban élő nagy uralkodó történelmi osztályok teljes hatalmukban éltek még, Oroszország, Ausztria-Magyarország, Németország és Anglia egyaránt hierarchikus militarista jellegű államok voltak, legfeljebb a kormányzó hatalomnak volt alkotmányos korlátja. A kapitalista gazdasági rend teremtette új osztályokat ösztönösen parvenűnek nézték és érezték, miután ez új osztályok az egyes államok uralkodó rétegeitől fajilag is idegenek voltak — a fajiség abban az időben még tudatalatt és csak ösztönösen ható tényező volt — így tehát minden egyes államuralkodó társadalmi, gazdasági és politikai osztályai között nem volt meg az a homogenitás, amely a középkor osztályait annyira jellemezte. Érvényesülésének és hatásának korlátja ezen történelmileg fejlődött és ezt a korszakot is átélte berendezésekben adva volt.

Korlátozva volt azonban a vele egybefüggött eszmék és irányok önmaguktól fejlődő, egyre növekvő ereje által is, amelyek mondhatni napról napra a liberalizmus lényegbeli tartalmából mind többet ragadtak magukhoz vagy semmisítették meg. A nemzeti eszme, amely eleinte mint lelki közösség-érzet jelentkezik, egyre inkább pozitív alkatot nyer, az államok statikai tényezőjévé válik, a német és olasz egység megalkotása, Törökország balkáni uralmának szétomlása, a Balkán újjárendeződése nemzeti államok alapján mind megismétlődő jelei annak, hogy az evolúció — a fejlődés leg-

mélyebb és ezért megismerhetetlen alapja — korlátokat nem ismerő erővel ebben az irányban halad, lerombolja mindazokat az akadályokat, amelyek érvényesülésének útjában állanak. A nemzeti politikának, minden egyes állam vagy nemzet életében egyre inkább nagyobb erővel jelentkező szükségletei, mind konkrétebb alakot öltenek, intézményei és berendezkedései az emberi jogegyenlőség nagy eszményétől eltérve, sajátos és egyben a nemzet belső életigényei által meghatározott tartalommal bírnak. A világevolúció a nemzeti eszmében, annak XIX. századi tartalmában, az emberi jogegyenlőségi tant alapjaiban megtámadó elvet létesített.

Nem volt más a helyzet a gazdasági rendszer és erők tekintetében sem. A tőkés jellegű termelési rendszer, a maga elsősorban pénz-jellegével, a pénzgazdálkodás hypertrofiájához vezetett. A tőke, a pénz önmagukban levő értékeké váltak s a természet és a munka nem mint egyenrangú termelési tényező, hanem mint a pénz szolgálatára rendelt, annak hasznát és eredményét biztosító tényező szerepelt. A nagyipari termelés a céhszisztemben tömörült iparosság proletárizálódásához, a pénzgazdálkodás pedig a mezőgazdasági termelés eredményeinek csökkentéséhez és annak a pénzgazdálkodás befolyásától való függéséhez vezetett. Egyre jobban fejlődő, nagy hasznokat biztosító kapitalista vállalkozások az emberi munkaerő minimális jutalmazásával megingatják a társadalmi egyensúlyt az osztályharc elve a marxi doktrínákból következett, amíg az egyik oldalon mértéktelen és jogosulatlan profit, a másik oldalon a gyűlölet jegyében felfejlődő szocialista arcvonal, mindinkább fogyasztották a liberalizmus eszmei tartalmát. Az addig kötött jogi rendben levő föld szabaddá vált, árucikké lett, termésének haszna a pénzpiac kamatnívójától függött, veszendőbe mentek mindazon erkölcsi kötelek, melyek a föld tulajdonából keletkeztek. A liberalizmus szabadverseny elmélete — *laissez aller, laissez faire* — ha talán alkalmas volt is a társadalmi jogegyenlőség kezdeti nehézségeinek elhárítására és egy, az étellel való harcban megedződött és abban győzedelmes elité kiképzésére, a maga gazdasági vonatkozásaiban a legveszélyesebb elv volt, amely logikusan az egyik oldalon nagy tőkeakkumulációkra, a másik oldalon a tömegek egyre fokozódó pauperizálására kellett, hogy vezessen.

A liberalizmus eszmevilágából született eszmék önmaguk életét kezdték élni, önmagukban fejlődtek, harcoltak és győztek, fejlődésük rendén elváltak a liberalizmustól s a liberalizmus mindinkább az állam és társadalomelméletek ködébe került, végül már csak a gazdaságpolitikai síkban élt és hatott. Nem tagadhatjuk le jelentőségét és hatását, mely mint uralkodó eszme a XIX. század boldog és haladó korszakával ajándékozta meg az emberiséget. Legnagyobb és maradandó becsű alkotása a jogállam gondolata az emberiség fejlődésében soha el nem múlható értéket jelent. A jogállamot persze a maga objektív tartalmában értve, nem pedig azon efemer jogalkotások szemszögéből, amelyek a liberalizmus gazdaságpolitikai elvéből, a szabadverseny dekrétáló és azt megvalósító gazdasági rendből következtek.

Az emberiség történelmének azonban nagy fordulópontjához értünk 1914-ben, a világot addig uraló nagy elvek és eszmék egy új világ tisztító tüzébe kerültek. A történelem nagy statikus erői léptek akcióba és megváltoztatták azt a dinamikus erőt is, amelyet a XIX. század folyamán a liberalizmus jelentett. A 20-as évek közepétől világosan felismerhető a fejlődésnek tendenciája, amely új dinamikus erőt iktat a társadalom életébe a liberalizmus helyébe. A liberalizmus ma már nem tényező többé, mint minden nagy emberi gondolat, pályáján önmagát emésztette fel és a világ új társadalmi rendezőelvet keres. A liberális gazdasági rend az egyik oldalon kartellekbe tömörült tőkéivel, a proletársorsba szorított milliókkal a másik oldalon, nem képes többé megoldani feladatait. Nemzeti eszméje is szétfoszlott és a maga szigorú és kegyetlen valóságában kiteljesedett. Jogegyenlősége is, egyfelől a nemzeti államok privilegizált jogrendje, másfelől a mobil-kapitalizmus szabad zsákmányjoga folytán illuzóriussá vált. Így tehát más rendezőelvnek kell következni, amely a liberális fejlődés hibáinak kiküszöbölésére alkalmas és egyúttal oly szilárd bázisa lehet a jövőnek, mint amilyen a liberalizmus a maga fénykorában volt.

Az etatizmus, csak átmeneti jellegű orvosság volt a liberális individualizmussal szemben. Az egyre részeire bomló társadalom, az egyén jogival és az állami beavatkozás korlátozásával, képtelen volt az állam egyre fokozódó szükségleteit ellátni. A liberalizmus társadalomelmélete folytán észre nem vehető tények, mint a szociális igények stb., egyre jobban sürgették az állam beavatkozását, amelyre az állam bürokráciája hatalmi természetéből kifolyóan szívesen is vállalkozott. A társadalom egyre növekvő szükségleteit a liberális rend nem tudta kielégíteni, nem volt más tényező, amely erre alkalmas lett volna, csak az állam. Érdekes, hogy nem a bürokratikus és etatista állam az, amely ezekkel az igényekkel szembe kerül, hanem a liberalizmus jogállama, amelyre éppen — ezen jellegéből kifolyóan — egyre több és több hatáskör száll át. De a növekvő társadalmi követelmények kielégítése rendén az állam, a maga jellegében egyre jobban változik át, abban a mértékben, amint feladatai nőnek, lesz bürokráciája öncélúbb és hatalomvágyóbb, hogy ez a fejlődés szükségképpen és természetesen az etatizmusba torkoljon. Megszületik a totális állam eszménye, amely az etatizmusnak már egy másodlagos és szerencsésebb formája. Az etatizmusnak még csak bürokráciája van, a totális államnak már nincs bürokráciája, hanem hatalmát és államcélát átérző elit-je, amely a szerinte felfogott közjó irányában kormányozza az államot. Ez az elit azonban még a liberális-demokrácia törvényei szerint képződik ki, tömegmozgalomban és pártharcokban és csak ebből kikerülve, azonosul azzal az államcéllal, amelynek megalkotása pártprogramjában volt és pártmozgalmának ideálja.

Az etatizmus tehát szükségképpen átmeneti jelenség, a liberális individuális államot a totális állammal egybekötő híd. Éppen ezért az etatizmus nem orvosság, nem megoldás, hanem csak állapot.

A liberalizmus és az etatizmus harcában nincs győztes és nincs legyőzött, hanem a fejlődés szükségképpen jelenségei, amelyekre egy új szintézisnek kell elkövetkeznie. Ma úglátszik, hogy a totális állam lesz az. Magunk részéről nem tudunk lelkesedni érte és nem is tartjuk kívánatos megoldásnak. Jobb, mint az etatista állam, ha kormányzó elitje jobb, mint a bürokráciája volt, rosszabb, mint a liberális állam, melyben az egyén számára bizonyos cselekvési tér nyílt.

Minő más út volna célravezető, hogy korunk zavaros eszmevilágából kijutva, szilárd és határozott irányban kormányoztassanak a népek, erre általános elméleti tétellel felelni nem lehet. Ez az út, már annyi konkrét útjelzőt kivan és annyira meghatározott területet, melyen haladnia kell, hogy elméleti magaslatról nem válaszolható meg. Kicsiny magyar nemzeti (állami) létünk területén tudjuk csak megkeresni az utat, melyen a nagy elméleti útmutatások helyett a magyar élet valóságában kell haladnunk. Nincs miért lekicsinyelnünk a magyar szabadelvűség nagy korszakát, bár ismerjük hibáit és napjainkig elható tévedéseit. A rendi Magyarországból, a független és nemzetileg öncélú Magyarországhoz vezető mód a liberalizmus volt. Nem lehetett a nemzet szabadságáért küzdeni és az egyén szabadságát megtagadni. Az eszmék összefüggése akkor még szoros és megbonthatatlan volt. A magyar liberalizmus is azonban időben túléretté és feleslegessé vált és a 90-es évek közepén egy agrárius jellegű közgazdasági politikának kellett volna felváltania. A liberalizmus hatása alatt fejlődő új rétegek — a lelki asszimiláció egyre fokozódó nehézségei következtében — sajátos jellegüket megőrizték és egyre jobban elidegenednek a magyarságot összefogó lelkeségtől. A liberális Magyarország nagytökeberendezkedése — bankok, kartellizált iparok — a világválság hatása alatt ugyan csökkentett erőben, de még meg vannak és az ország közgazdasági életét teljesen uralják. Csonkítatlanul meg van a liberális korszak közgazdasági jogrendje is. (L. erről bővebben Agrárállam és agrár jog című tanulmányomat, a Magyar Gazdák Szemléje 1933 októberi számában.)

Az új rendezőelvnek magyar vonatkozásokban elsősorban ezen a vonalon kell hatnia, a magyarság számára olyan gazdasági rendszert kell szerveznie, amely a magyar milliók emberi életlehetőségét biztosítja. Ennek a kortesmondatnak azonban komoly alapja van. A liberális gazdasági rend ezt nem tudta megoldani, tehát egy olyan gazdasági rendszerre van szükség, amely ezt lehetővé teszi. A hitelélet új organizációja, erőteljes és valóban altruista jellegű szövetkezeti rendszer, a privilegizált ipari magánvállalkozások felváltása állami üzemekkel mind lehetőségek. A liberális kapitalizmus világszerte éppen ezekben az években alakul át az orosz, az olasz és a német behatások alatt. Ezen átalakulás eredményeinek vizsgálata, felhasználása és a magyarság élő erői közé való bekapcsolása, a megoldás gazdaságpolitikai része. Miután a liberalizmus még itt él és hat még, a felváltásnak is ezen a téren kell elsősorban bekövetkeznie.

Az etatista és bürokrata államigazgatás helyébe is új kell. Átmeneti jelenség volt ez, nem szerves velejárója a magyar nemzet állami életének. A régi Magyarország patriarchális államigazgatása, a maga rendi előítéleteivel még mindig szociálisabb volt, mint a mai, a maga intézményesített szociális berendezkedésével. A patriarchalitásnak az a meleg levegője, amelyben az igazságnak, a magyar úr által felfogott értelmezése élt és hatott, újra *vissza* kell térjen. A magyar táblabíróban több volt a meleg érzés, mint a bürokrácia miniszteri tanácsosában. Ha a fejlődés világszerte a totális állam felé halad, ennek két magyar korlátját kell felállítanunk: az egyik a magyar alkotmány, a maga helyesen megosztott hatalmi köreivel, a másik a kormányzó rétegeknek a magyar szolidaritás érzetével való teljes azonosultsága. Patriarchalitást a modern, haladó kor nem tűr, de alapvonása: érzéseinek tisztasága és magyarsága a szolidaritás fogalmában vissza kell térjen és erőre is kell kapjon. Legnagyobb és a legsúlyosabb politikai probléma a milliós magyar tömegeknek a nemzeti életbe való bekapcsolódása és ennek keretében való megtartása. Nagy feladat ez, mely népi pedagógiai, gazdasági és politikai intézkedések hosszú sorát teszi szükségessé. A magyar vezetőrétegeknek pedig a hűség, becsület, tisztesség és felelősségérzet értékei szerint való kiválasztódását kívánja meg.

Sem magyar viszonylatokban, sem világviszonylatokban nem jelent még meg az új világberendezkedés olyan fogalma, mint a liberalizmus a múltban volt. A szolidaritás, a testvériség érzetének ez új kifejezése, lesz talán az. Az emberi fejlődés természetében van, hogy az új formákat nehezen találja meg. Az időben fejlődés lényeges kelléke minden változásnak. Számunkra a kapitalista gazdálkodás helyébe lépő új rendszer, amely talán a kollektív és szociális érdekekkel korlátozott kapitalizmus lesz és a liberális politikai elv helyébe lépő nemzeti kollektivitás rendszere, amely az egyén jogait csak a nemzet érdekeinek mértéke szerint *tiszteli* és a tömegek spontán együttműködése helyett — ami a demokratikus szervezési elv politikai ideálja volt — a tekintélyi elven, az egyéni akaratelhatározáson nyugvó államkormányzati módot jelent, csak annyiban jelent újat és követendő irányt, amennyiben az a nemzet számára érdeket és szükségletet is jelent. Új irányzatokkal szemben megértően, de mégis tartózkodóan keressük meg és alakítsuk ki azt az új magyar politikai vezetőeszmét, amely nemzeti életünk fenntartására és annak kiteljesedésére leginkább alkalmas.

Bernát István:

A liberalizmus azt hitte és remélte, hogy felszabadítva az egyént azoktól a békóktól, amelyek a múltban a vallás, állami rend, hagyományok révén kötötték, oly új életet és virágzást fog teremteni, melyhez a múlt eredményei nem is lesznek hasonlíthatók. Tehát az egyéni elhatározásokra, érzésekre akart támaszkodni, s ezek irányítóját saját tudásában találja föl. Ennek megfelelően a francia forradalom az ész istennőjét ültette a régi

«babonák és bálványok» helyébe. Biztos volt benne, hogy a fölvilágosult önzés a legjobb és legmegbízhatóbb útmutatója lesz felfelé ívelő pályáján. Nekünk jutott a szerencse, hogy megérjük a hibásan fogalmazott társadalmi és politikai rend megdőlését.

A múlt hagyományait lerontva, intézményeit eltakarítva, az általános választójog révén a főhatalmat a tömeg kezébe téve, a liberalizmus megvalósítja azt, amit akart. Saját törvényhozójává, sőt Istenévé tette az egyest, evangéliumává az önzést. De nem tette sem jobbá, sem pedig boldogabbá az embert; a pusztítást kifogástalanabban elvégezte, mint az alkotó munkát. Ahhoz nem volt ereje, hogy a fejlődés törvényeit megmásítsa.

A fentiekben röviden utalunk arra, hogy az a hármasszó, amellyel a francia forradalom elindult és amelyről bebizonyult, hogy ellentéteket szül, a liberalizmus sarkában az egyenlőtlenség a szabadságnak a megmerevítését az etatizmust, gazdasági téren pedig a kicsiny, de élelmes csoportok uralmát idézte fel. Igaza van *Dékány* Istvánnak, amikor a legutóbb megjelent, nagy tudásról és komoly diszciplináról tanúskodó, — a társadalom filozófia alapfogalmairól szóló munkájában hivatkozik arra, hogy a világ erőinek összetevésében nem mi emberek vagyunk a vezérek, az eredő vonalát nem mi húzzuk meg, hanem maguk az erők. Ezzel összeomlott az a vélemény is, amelyet az emberiség hosszú időn át uralt, hogy tudniillik saját magának törvényhozója lehet és e fölülte álló hatalmat elismerni — dőreség volna. *Viviani*, egykor Franciaország miniszterelnöke, dicsekedett azzal, hogy azokat a fáklyákat, amelyek valaha a felsőbb élet útjait megvilágították, sikerült kioltani. Ez annyira igaz, hogy ma a franciák a teljes sötétség útjain bolyonganak és az a nemzet, ahol a kabinetek sorsát Léon Blum és társai döntenek el, ahol élelmes fezőrök és politikusok összefogva zsarolják és szegényítik az alsó rétegeket, — lemondott arról, hogy a bámulat és tisztelet tárgya lehessen.

A szabadság így elvezetett a szolgasághoz, az egyenlőség az oligarchiához. Lehet-e nagyobb hanyatlást és megcsúfolást elképzelni annál, mint-hogy elhitették a démoszal, hogy ura mindennek, holott a mélyebbre látók tudják, mint alakítják a közvéleményt egyes klikkek saját javukra az ezek kezében levő sajtó és népgyűlések vezetőivel.

A szabadjára eresztett önzés szinte örületesen sarkalja a munkára való készséget, melyet a jutalom biztossága még jobban szít, de éppen, mert önzés, bomlasztja a társadalmi rendet, erősíti a centrifugális törekvéseket.

A liberalizmusnak tehát, mihelyt teljesen érvényesülni tudott, el is kellett bukni. Vezetőelvének — a felvilágosult önzésnek —köszönhetjük, a trianoni és egyéb mesterműveket, a XX. század legnagyobb bűnét és botlását.

Ezekkel a valójában nem békeszerződések, hanem ukázok jellegéjé-

vel bíró intézkedésekkel kívánták rendezni Európa jövőjét. Ma már látjuk, hogy ez mennyire nem sikerült és a franciáknak makacs ragaszkodása ezeknek a szerződéseknek változatlan fenntartásához, mutatja, hogy az egykori nagy nemzet hová jutott. A liberalizmusból nőtt ki a szabad verseny révén a nagyon is kifogásolható plutokrácia, ami az egyenlőség tönkretételét jelenti. Az önzés természetes ellensége a testvériségnek, tehát az utóbbinak bukására törekszik.

Hazánk már régóta nagyon hajlott arra, hogy a politikai és gazdasági étren minél több feladatot ruházzván a központi hatalomra, lehetőleg igyekezzék magát mentesíteni az áldozatokkal és erőfeszítésekkel járó feladatoktól. Már Széchenyi István panaszolja ezt az irányzatot és természetesen nem is helyesli. Mindamellet az etatizmus folyamata, amióta a nemzet kezébe vette sorsának intézését, mind nagyobb arányban erősödött. Módot adott ennek a folyamatnak erősítésére és kiterjesztésére az, hogy az állam a külföldi kölcsönök segítségével mindinkább kifejleszthette az ő ide irányuló törekvéseit. A két törekvés egyesülve olyan hálózatát teremtette meg a bürokratizmusnak, a mindenre kiterjedő állami gondoskodásnak, amilyenről hajdanában nem is álmodtunk. Keveseknek jutott eszébe, hogy ez súlyos és káros események szülője lehet. E sorok írója rövid néhány évvel ezelőtt a felsőház egyik ülésében reámutatott az állami mindenhatóság veszedelmeire és kiemelte, hogy ez az egyéni törekvések gyöngülését és így a haladás igazi forrásának elszáradását fogja jelenteni. A felsőház helyesléssel fogadta ezeket a fejtegetéseket, ami azonban a régi irány megváltoztatását nem vonta maga után.

Most azonban eljutottunk oda, hogy az állam nem rendelkezvén kellő anyagi eszközökkel, kénytelen ezt a tevékenységet korlátok közé szorítani. Kívánatos lenne azonban, hogy a politikai világ vezetői és maga a közvélemény is ezentúl tudatára ébredjen annak, hogy itt mily veszedelmes irányban folyik a fejlődés és igyekezzék ezt módosítani és az államnak beavatkozását a lehető legszűkebb körre szorítani. Az igazi fejlődés nem lehet el az egyéni tehetségesség megerősítése nélkül. Kik figyelemmel kísérték fejlődésünket, tudják, hogy 1867 óta az államcsinító törekvéseket mindig azzal igyekeztek igazolni, hogy azok kellő időben megszűnvn, tért fognak engedni az állami támogatás révén megerősödött egyéni és társadalmi munkának. Ehelyett azonban, csaknem mindenütt — ennek az ellenkezője következett be.

Mialatt a tájékozatlan, vagy félrevezetett tömeg még mindig hitte, hogy a szabadság és egyenlőség révén eljut, nem a testvériséghez, amivel nem igen törődött, hanem az ígéret földjére: az anyagi jóléthez, annyi nagy eredmény után, mit a maga javára a XIX. században elkönyvelt és amiből az anyagi jólétnek szinte végtelen és biztosított fejlődésére vont következtetést, bekövetkezett ennek ellenkezője. Ma már kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a világ napról-napra szegényebb lesz, a mező-

gazdaság tengődik, vergődik az alacsony árak miatt, a gyáraknak nagyrésztét becsukják, a nemzetközi kereskedelem oly mértékben zsugorodik össze, hogy ha e folyamat meg nem akad, akkor egy pár éven belül már jóformán csaknem teljesen likvidál. Az etatizmusról, nálunk csak pár éve van szó. Nyugaton, legalább is a komoly gondolkodóknál már régen aggodalmakat okoz. Paul Leroy-Beaulieu, a College de Franceban a nyolcvanas években, tehát már 50 év előtt fölhívta a figyelmet arra a jogtalan és káros terjeszkedésre, mit az állam az egyén rovására mind merészebben kezd gyakorolni.

Beszél a máglyáról, melyen az emberi szabadságot feláldozzák az új Mindenhatónak, az államnak és azokról, akik az új irány szolgálatába állva, készek feláldozni a nyugati civilizációt és meghajolni az új, az állami mindenhatóság által teremtett szolgaság igájában hajtva fejüket.¹

Ezeket konstatálva, megkísérelhetjük a feleletet arra a nehéz, kérdésre, milyen más utakra kell térnünk, ha a helyzeten javítani akarunk?

Szerintünk a megzavart társadalmi, gazdasági és politikai rend bajainak főforrása az, hogy lemondva arról az ideálról, amit a humanisták annyi komolysággal igyekeztek az életbe átvinni, tudniillik az emberi egyéniségnek, tehát testi és szellemi tulajdonainak *arányos és minden oldalú fejlődéséről*, a XIX. század szinte kizárólag a materiális haladást istenítette, annak eredményeit igyekezett az élet igazi és végső célja gyanánt odaállítani. Ebből szükségszerűleg következett, hogy a nagy technikai fölfedezések és találmányok elhomályosították az emberek látását, törekvésüket egyoldalúvá, tehát hézagossá alakították. A közelmúlt 1932-ik évben *Ewing*, a Brit Tudományos Társaság yorki nagygyűlésén elmondott elnöki beszéde szerint, a haladás különösen fizikai és gazdasági téren igen nagy volt, de elmulasztották fejleszteni a belső erkölcsi erőket, amelyek hivatva vannak az emberi tevékenységnek irányt adni. E végzetes mulasztás sodorta oda a világot, ahol ma áll, abba a tehetetlen reménytelenségbe, amelynek legszólóbb bizonyosságai a leszerelő értekezletek, a londoni világkonferencia teljes meghiúsulása, a munka nélkül maradt milliók, a termésnek ész nélkül való fokozása, amely a fölösleges tömegek elhelyezése lehetetlenné válván, azoknak megsemmisítéséhez vezet.

A múlt és jelen közötti nagy különbséget, talán mi sem teszi élesebben szemlélhetővé, mint az, ha szembeállítjuk az elmúlt századok hitvallását azzal, amit ma a tömegek vallanak. Hajdan azokat a célokat, amelyekért élni és meghalni méltó, a franciák *vXJn roi, une foi, une dame*-ban foglaltak röviden és hatásosan össze, ma pedig a gyári munkásoknak és az azokat vezető rétegeknek fölfogása a «ni Dieu, ni maitre»-ben kulminál és vezeti őket az élet útjain, de nem fölfelé és nem boldogabb világba.

¹ L'Etat moderne et les fonctions.

Dékány István:

A világháború utáni államfejlődés sehol sem mutatja, hogy a liberalizmus klasszikus elvei felé haladt a világ, de egy kivétellel (Szovjet) egyik állam sem mutatja, hogy leszámítva lényeges érületi áthangolódást, a liberalizmus gyökeres félretételéről van szó. Viszont mindenütt előtérbe lép az egyre aggasztóbb méretűnek nézett államhatalom, az etatizmus, anélkül, hogy ezt kifejezetten bárki is akarná. Ez a fejlődés automatikus, nem öntudatos és nem elvszerű. A praxis nyomul előtérbe, elvi alapok mellőzésével. Nacionalizmus, szocializmus, fasizmus, bolsevizmus, nemzeti szocializmus, amerikanizmus stb. egy-egy meglévő (t. i. állami) hatalomra támaszkodnak, mert szervezettséget, normák erőteljes garanciáit másutt immár nem találják egy gyors újjászervezés érdekében. A gyorsaság szükségese (pl. a termelés irányításában) s az új problémák özöne mögött az eltömegesített társadalom szükségletei, anyagi nyomora, lelki Ínsége s eszmék utáni szomjúsága képezik a feszítő erőt, több helyütt a pusztta élni akarás kiált létminimum után. Mindenütt etatizmus, ha akarjuk, ha nem. A fejlődés ily iránya szükségszerűnek látszik. Miért ép az állam kerül mindenütt előtérbe? Az okok szociológusok előtt jó ideje ismeretesek.

A gazdasági individualizmus nem mondott csődöt; szervező egyéniségek bámulatos arányú és tökéletességű üzemi formákat teremtettek, de üresen hagyták az atomizált tömegek meggyőződéseit: ezek ellenségesek az atomizálódással, a mechanikus munkakultúrával, a nagyszervezetekkel (kartellek) szemben. A gazdasági *individualizmus* nem tudott, az anyagi ellátás részleges megoldásán kívül, egészséges közszellemet, morális tömegkultúrát teremteni. A gazdasági liberalizmus az anyagi szükségletek *materializmusát* éleszti, materialisztikus alapon pedig nem lehet szó tömegek aránylagos kielégültségéről, megnyugvásáról. A liberalizmus termelési rendszere az iparfejlesztés felé vitt. Ez a város erőltetett fejlődésére vezetett, az ily *urbanizálódás* azonban nem a szellemi és erkölcsi urbanitást jelenti, hanem éhes tömegek akkumulációját, materiális igények emelkedését. A liberalizmus által hirdetett «*egyéni önkifejtés*» és feltörés vágya ritkán vezetett másra, mint egoizmusra, hatalmi és materiális mohóságra. Az ú. n. *szabad verseny* optimisztikus öncsalódás, sem nem jelent szabadságnövekedést, sem nem pozitív, közös *célért* való versenyt, ellenkezőleg egy negatív, legázoló verseny hátrányai váltak szembeszökővé, kínos állapotokat feltüntetővé. A tényleges, kaotikus verseny szétbontott helyi hatásokban gazdag kisközösségi és régi korporációformákat az egyenlőség és szabadság nevében. Megritkult a társadalom *önellenőrző* erejének atmoszférája s a nehéz lélegzés szimptomái jelentkeznek. A kaotikus verseny szabad feltörést, *korlátlan aszcendenciát* hozott, a «felemelkedésbéli ököljog» korát jelentette: a társadalom *rétegződésében* minden rendezettség, elvi alap elpárolgott s maradt előttünk egy vertikálisan amorf társadalom. Az uralkodó

optimizmus hite szerint a szelekció magától megy, tehetségek, felemelkedésre érdemesek automatikusan megtalálják útjukat, mind a társadalom, mind a maguk javára. Itt is keserű öncsalódás állt elő: értékes egyének felhasználatlanul heverték, kellő erejű, vezető vénájú *elit* szórványosan és összefüggéstelenül alakult ki. Nagy szociálpolitikai feladatok megoldására alkalmas teremtő elme kevés. Miközben a feladatok halmozódtak, kisebb, még funkcióképes szervezetek az ú. n. szabad versenyben letörtek, egyre nehezebbé vált a tömegek problémáinak megoldása: a társadalom laza szövete egyre szétfoszlóbb lett. Ugyanakkor általában az *állam minimumát* vélték normálisnak és követelendőnek. S az eredmény? Mindenütt előtérbe *kellett* jutnia az államnak, minél inkább atomizálódott a társadalom, hiszen az is kivilágolt, hogy a szabad verseny által kipusztított vagy feleslegessé tett kisüzemek helyébe oly nagyüzemrendszer lépett, melynek ellenőrzésére ma már nem képes más szervezet, mint az állam (sőt olykor az állam sem!). Az etatizmusnak tehát el kellett érkeznie, annyival is inkább, mert a többi társadalmi ellenőrző tényező s irányító szerv: a közvélemény, az egyház, nem mérkőzött meg az állammal, nem is akart párhuzamosan erős akciót. Az állami normák «inflációja» ép ennek a szimptomája. Nemzeti, teljes önrendelkezés igazában régóta nincs meg, mint ahogy a nemzeti közszellem is ellanyhult a XIX. század végére. Államivá kellett lennie minden nagyobb és tömegérdeket képviselő akciónak és vezetésnek. Az etatizmus így kezdte jelenteni a XIX. század végén a túlnövekedett államiságot, anélkül, hogy ez elméleti tiltakozásnál egyéb lehetett volna. Az «állam minimumának» elve nem jelentett demilitarizálást. A verseny elve külpolitikai feszültséget, hódítást igazolt, a liberalisztikus materializmus gyarmatszerzésre, imperializmusra ingerelt, így hozta meg a század eleje a világháborút, majd az autarkias kisállami széttöredezést.

De mire vezetett a *politikai* liberalizmus? A széttöredezett, atomizált társadalom egyéni atomjait egyre inkább pusztán külsőleges toborzás útján kapcsolták össze «párttá», mely tulajdonkép érületi, «világnézeti» alapvonásban egyre szegényebb lett, lassan elgyengült a pártélet, maga a parlamentarizmus is és mikor igazi pártokra lett szükség, új pártformák, militarizált pártok alakultak — nem uralkodó, de szimptomatikus jelenség ez — s ezek immár négy országban jelentettek sorsdöntő fordulatot s kezdetek hirdetni új államéthoszt.

A szocializmus sem hozott lényeges változást: bár a liberalizmus ellenkező előjelű árnyékképe, maga is akaratlanul individualizál, atomizál, külsőleg a demokratikus egalitarizmus kliséit használja, de belül diktatórikus a velejéig. A városi tömegek szükségleteit a maga részéről is urbanizálja, emeli, egy új nemesi rétegnek látszik a nagyipari munkásság egy rétege a parasztsággal egybevetve. Az egyéni, szabad verseny helyett ott van a mesterségesen feldagasztott osztályharc, az egyéni aszcendencia helyett ott van a nagyipari munkásság harc útján való tömeges felemelkedése. Ott

van az egyénileg szabad, azaz kaotikus verseny helyett a gazdasági liberalizmusban is lüktető üzemi gondolat: a mindent szervezés elve, a felvilágosodott racionalizmus öröke forradalmi arányokban. Ezért lesz etatista a szocializmus is: az államnak kellene mindent «szocializálni» és szerveznie. Hiányzik itt is a társadalom függőleges tagozásának elvi átgondolása; pozícióérzés, hivatásérzés és szolidaritásérzés mint az előbbi kifolyása a múlt idők ködös fogalmainak bélyegeztettek. Röviden ezek a szociológusok és a társadalomtörténészek által kiderített hiányosságok. Mindemellett gyökeresen hiú azt hinni, hogy egyszerre új jöhet. Az etatizmus nemcsak kopogtat az ajtón, már itt is van. A kérdés csak az, hogy minő etatizmust fejleszt ki egyik, vagy másik ország, hogy vájjon egy bürokratikus etatizmusról, avagy egy nevelő és invenciózus etatizmusról van-e szó, olyan új államéthoszról, mely élő közszellemet táplálva tudományos, vallásos, nemzeti stb. talaj nedvekből táplálkozik-e, vagy egy «fella-szellemet» tenyészt, mely a pusztá továbbélés szürke köznapi robot-hangulatát nevezi fejlődésnek. A fejlődés igazi útját mindenekelőtt szervezett elitalakításban látom, mely új, széleskörű társadalomszemléletben, szolidaritásérzésben, morális áldozatosságban, őszinte vallásosságban, technikai tudásban, gyakorlatiasságban edzett és aktuálisan cselekvőképes. Nem kétséges, hogy ily elit több lesz, mint lassú és tétovázó bürokrácia. Általában pedig nem kétséges, hogy a szabadon alkotó egyéni erők nem mellőzhetők a jövőben sem. Az egyéni szabadság nem ellentétes a szolidaritásérzéssel, kulturális érzék és önkifejlődés hajlama a tömegek korában épügy kell, mint régen. Ez a fejlődés pedig spontán egyéni és társadalmi energiák felszínre kerülésén múlik, nemcsak egy állami szervezettségen, állami szabványosság előtérbe helyezésén. Gazdaság- és kultúrpolitikai koncepciókat nem pótol soha egyedül akotmányjogi berendezés, pusztá adminisztráció és jogpolitikai koncepció.

Györy Jenő:

«Liberális» elsősorban «bökezüt», «adakozót» jelent; «*actio liberális*» nemes cselekedet, «*liberalitas in fratres*», «*liberalitas ingenii*» a természeti jóindulat, a lelkiéleti előkelőség, nyilván embertestvér iránti szívemesség és «*indicare in libertatem*» megszabadítani a láncoktól, a nyomasztó teher-től. Van aztán egy másik értelem is. «*Liber*» a Bacchus isten; «*liberalia*» pedig ennek a borgőzös istennek szabados ünneplése.

Ha a szó nemesebb értelméből indulunk ki, a liberalizmusnak a politika történetében magasztos eszmék és gondolatok korszakaként, a megértő, segítő és társadalmat egységesítő felebaráti szeretet objektivációjaként kellene elénk tárulni. A «liberalizmusa felszabadít az emberi gonoszság és az aljas lelkiélet kizsákmányoló önkénye alól, az isteni hasonlóság öntudatára ébreszti és kivonja az embert a durva anyagiasság poshadt légköréből, a tudatosan nemes cselekvés lehetőségeit alapozza meg és a lélekkel teli juttatások, a szeretet alapján való egyenlősítés fenkölt szellemét teremti

a szociális együttesbe. Benne a demokrácia azt jelenti, hogy valamennyi ember egyformán jogos, sőt kötelezett a formabefejezett embermivolt elérésére; célja, hogy a *lelkületi* magasságban valósuljon az egyenlőségi eszme. Ezt a magassági fokot kivétel nélkül, legalábbis lehetőleg mindenkivel elérteni a «vindicare in libertatem» alapgondolata. Ezért van a liberalizmusban erő és erély is, mely tekintet nélkül osztály- és rétegbeli hovatarozandóságra, a társadalmi hatalom segítségével mindenkit egyaránt kényszerít lelkületi habitusa feljavítására. A liberalizmusban nem valamennyi ember egyenlő, ilyen csak lehet, mert szabadsága van hozzá. Itt az emberek a lelkületi fokuk szerint egyenlőek, hiszen az előkelő lelkület általában nem lehet egyenlő az inferior aljassággal, a nemesség a póriassággal. A liberalizmusban a «nemesség» t. i. a lelkületi előkelőség, nem osztály a közönseges értelemben véve, de annál inkább elkülönődés a pórias jellemektől. Ennek a nemességnek az előjogait megszüntetni nem szabad, mert ezzel a szabadság gondolatát szüntetnénk meg és Aristoteles-féle «született rabszolgákat» tenyésztenénk. Ennek az exkluzivitásnak az előjogait «alsóbb osztály» nem, de mindenki egyenként megszerezheti, mihelyt lelkületileg tökéletesedett, mihelyt szabaddá vált. Ez a liberalizmus.

Körkérdésünkre, hogy mi a történelmi liberalizmus hibája és hiánya, kumulatív felelhetünk a legvilágosabban: mindaz, ami benne nem «liberalitas ingenii» és nem «actio liberalis», hanem érdekhajszoló pozitív rövidlátás és — politikában, társadalmi és gazdasági életben — merően anyagiasság, szeretlenség és kapzsi profitláz. Vagy másként: a formabefejezetlen, lélek és Isten nélküli ember és a Comte-féle filozófiai-theológiai nyaktílművelet következtében végcélú tévesztett, mesterségesen összehabalyított világnézet!

Képzeljük magunkat a XVIII. századvégi Franciaországba. Az encien régime kiváltságosainak egy kis csoportja minden téren uralkodik. Az ipar és kereskedelem révén meggazdagodott polgárság a hatalomból is ki akarja venni részét. Érezni kezdi, hogy éppen olyan ember, mint a nemes, van vagyona, műveltsége és mégis háttérbe van szorítva. Megszületik a szabadmozgás szükségességének és az egyenlőségnek a gondolata. *Rousseau* a teljes, a korlátlan, a fentartás nélküli egyenlőséget követeli. Ez a liberalizmus *első fázisa*, a politikai, melyben az egyenlőség a szabadság rovására előtérbe tolódik: *a demokrácia*.

Főhibái: 1. Az emberi egyenlőséget nem a lelkületek finomítása által a magasabb fokozatokban igyekszik valósítani, az «ősjogok» félreértett fogalma alapján nemes gondolkodású és inferior embert egy kalap alá akar vonni. 2. A nemesség politikai visszaéléseit nem megszüntetni, hanem azokban részesedni kíván. Ezentúl a «harmadik rend» akar úgy önkényeskedni és hatalmaskodni, mint eddig a nemesség. Tehát nem «haladás a szellemben», csak személycsere. Ezzel a történelmi liberalizmus útításkája eleve salakkal rakódik meg és morálja nem fenékiig tejföl.

Valóban nemsokára terhére lesz az «egyenlőség». A szabadság veszedelemmel fenyegeti a polgárság vagyont is. Erre a liberalizmus *második fázisába* lép, a politikai térről átfordul a gazdaságira. A versenyfeltételek egyenlősége lesz az egyedüli egyenlőség, melyet elismer. Főhibája: a kétszínűség. Egyrészt a régi kiváltságok ellen fordul, szabad és egyenlő akar lenni, másrészt elejét veszi annak, hogy valamennyi ember, nevezetesen a munkásosztály egyenlőségi alapon részt kérjen abból az előnyös gazdasági helyzetből, mely a polgárságot vagyoni és politikai törekvéseinek elérésére képessé teszi.

Következik a harmadik fázis. A régi *Macchiavelli-szellem*, az «így van» méltánylása veszi át a teret a «hogyan kellene lenni» helyett. *Comte* és a pozitívizmus az erkölcsi aggályoknak radikálisan veszi elejét azzal, hogy a filozófiai fejet és a teológiai lelket levágja a társadalmi gondolkodás testéről. A végcél elesik, a gyakorlati hasznosság «kis céljai» összekuszálják a törekvési irányokat, elaprózzák a társadalmi egységet és a liberalizmus a mai formájában mint világnézet jelentkezik. Már nem politika, nem gazdasági eszme, hanem egységes cél nélküli, a profit érdekében magát erkölcsi aggályokon túltevő, a pillanatnyi hasznosság, a kereskedői ötletesség és a konjunkturális kiaknázás elvtelen elvére felépülő amerikanizmus. Egy beteg világszellem, melyben *mindent* szabad cselekedni és nemcsak «actio liberálist».

Ez a fajta liberalizmus a *lelkületi* inferioritás demokratikus egyenlőségi eszméje, a valamennyi ember hasonítási törekvése — a morál erős kizárásával — a merő profitszellem alacsony szintjén. Tragikus vonása az egyoldalú *észkuItúra*, helyesebben a gyakorlati ügyesség és fondorlat pallérozása a céltudatos akarat és a morális lelkület nevelése helyébe. Az ilyesféle észkuItúra és liberalizmus ismereteit jóra és rosszra is használhatja s miután a profit van előtérben, inkább rosszra használja. «Az ember» mint mérték lecsúszik és a tárgyi determinizmus veszi át diktátori szerepét.

Ezen liberalizmusnak hibája abban foglalható össze, hogy egyáltalában nem liberalizmus a szó nemesebb értelmében, hanem kótyagos fejű szatírok «liberalia» ünnepe. *A liberalizmus nem haladta meg, hanem el sem érte magát a történelmi liberalizmusban*. Bekövetkezése nemesebb formában s az emberiség érdekében még esedékes. Ami a mai liberalizmusban nemeség, lélek és tiszteletreméltó szellem, ennek az *eljövendő* liberalizmusnak talaj egyengetése. Az igazi liberalizmus a szereteteszme és a lelkületi egyenlőségek valósítása, a korrekúra tehát ebben az irányban keresendő.

Hammersberg Miklós:

Liberalizmus-etatizmus! Vájjon kifejezi-e ez a megkülönböztetés azt a két rendszert, amelyben a két egymást követő történelmi korszakot összefoglalhatjuk? Az egyik az «egyenlőség, szabadságinak az *individualizmus ideológiáját* jelentő vezető elvét, a másik az egyéni létet minden-

ben a közösnek vélt, mert ilyennek nyilvánított *kollektív gondolatot* tekinti irányító eszméjének. A modern kollektívizmus a figyelembevehető közös érdek alsó határát mélyen az egyéni érdekszférába süllyeszti, de felső határát ugyanakkor (az osztály- vagy a nemzeti érdeknél) élesen megvonja. Nem metafizikai célok, hanem a hatalmi racionalizmus követője. Nem «univerzalizmus».

Az államhatalom feltétlen tekintélyének követelménye, ennek «etatisztikus» gondolata szervesen illeszkedik minden individualisztikusan végiggondolt eszmekörbe is. Rousseau a legfőbb hatalom korlátozását «destrukciónak» nevezi «... la limiter c'est la detruire».¹ Eötvös József, a XIX. század derekán megállapítja, hogy «már jelenleg el vannak ismerve azon alapelvek, melyekből az állodalmi hatalom legkorlátlanabb uralmának logikai következettséggel ki kell fejlődnie.»² Idézeteinket kiegészíthetnők az individualista politikai irodalom bármely korszakából. Tehát a kérdés súlypontja nem az állameszme mikénti értelmezésében fekszik, hanem a feljebb kimutatott *vezető* gondolatokon nyugvó funkciómegosztáson az egyéni és az állami tevékenység között.

Az individualisztikus szabadságjogok (liberalizmus) korszakának funkciómegosztásán az első lényeges változás akkor ment végbe, amikor egyfelől a személytelen (tehát nem individuális) tőke, másfelől a szocializmus teret hódítottak. Ez a két berendezés alkotja nem csak az individualista liberális kor záróköveit, hanem az új kollektív berendezkedések alapilléreit is. Az egyén és az állam közé két hatalmas kollektívum ékelődött úgy a fennálló funkcionális, mint a hatalmi viszonyokat is módosítva és egyúttal megindítva azt a folyamatot, amely a kollektívumnak, végső fokon az államnak az egyéni funkcióterületre történő behatolását lehetővé tette, úgyszólván kikényszerítette. Röviden vázolva ezek a mai állapotokhoz vezető történeti fejlemények.

A társadalomtudományi szemléletet ismerő gondolkodás a tipikus kollektívum: a társadalom élet jelenségeit vizsgálva úgy az individuális tevékenységben, mint a kollektívumban rejlő erőben oly egymást kölcsönhatásban kiegészítő tényezőket ismer fel, amelyek végül is valamely kor társadalmának a kultúrájában jelentkező eredményeket létrehozzák. De felismeri azt is, hogy amíg az egyéni tevékenység életfeltételeit a szabadság nyújtja, addig a kollektívum kölcsönhatása éppen a kötöttséget jelentő korlátozásban nyilvánul. Egyén és kollektívum más és más értékek hordozói, megvalósítói. Tehát a legeredményesebben az a társadalom fog működni, amelyik mindkét tényezőnek megfelelő funkcióterületet biztosít. Miután a két tényező érvényesülése a biztosított szabadság korlátozásának mértékével változik és az egyéni tevékenység csak a kollektívum

¹ Contrat social 3. könyv XVI., fejt. 4. bekezdés.

² A XIX. század uralkodó eszméi, 1854. I. k. 287. 1.

tívumban bír társadalmi jelentőséggel, viszont a kollektívum élete csak akkor teljes, ha azok az erők is teljes mértékben érvényesülnek, amelyeket számára éppen az egyéni tevékenység nyújt, eredményesebb működést abban a társadalomban fogunk tapasztalni, amelyikben a szabadság és kötöttség nem egymás rovására, hanem kölcsönhatásban érvényesülnek.

A liberalizmus «hibáját» abban ismertük fel, hogy túlzott szabadságjogaival végül is úgy az egyéni, mint az állami létet kétségessé tevő alakulásokat tett lehetővé. De ezzel nem juthattunk oly megállapításhoz, mely akár az individuális, akár a kollektív gondolat funkcióját feleslegessé s ebből az okból akár az egyéni tényezők kifejtéséhez szükséges szabadság elnyomását, akár a kötöttség mértékének a kollektívum feltétlen létérdekein túlmenő fokozását szükségessé tennék.

Az individuális gondolat korának nemcsak hibái, hanem értékeket jelentő eredményei is voltak. És ha jogos is lehet a vád, hogy ez a kor a kollektív gondolat erejével megvalósuló értékek érvényesülését előmozdítani elmulasztotta, a kollektív kor sem esik kisebb hibába, amikor lemond azon eredmények, értékek érvényesüléséről, amelyek csak a szabadság levegőjében életképes individuális tevékenység nyomán élednek.

Hegedűs József:

Ad 1. Kétségtelen, hogy a liberalizmus, mint politikai irányzat kiélte magát. Vannak, akik úgy fogalmazzák meg ugyanazt a jelenséget, hogy ellenkezőleg a politika volt az, amely elpazarolta a liberalizmus eszméit. Ebben a gondolatmenetben a liberalizmus azon állandó szellemi áramlatként szerepel, amely mindenkor bátran szembeszállt mindenfajta orthodoxyával és reakcióval az emberiség eszmei javaiért és erkölcsi értékeiért.¹

Az én álláspontom ebben a kérdésben a következő: A liberalizmus mai állapotában egy csődtömeghez hasonlít. Egy szociális gyökereiben elhalt, öncélúságával játszó l'art pour Tartós *művészet*, egy látszólag csak az önmaga autonómiájáért folytatott, csupa specializálódástól eltorzult és a bölcselet nagy egységére képtelen *tudomány*, egy tőkétet halmozó, de a termelvényeket elosztani nem tudó, a tulajdon kategóriáját kevesekre korlátozó *gazdaság*, a jog tartalmatlan, üres norma keretére szorító, az igazság lényegét megcsúfoló: úgynevezett pozitivista *jogélet* és végeredményben egy eszményi, egyetemes hiedelmeiből kiábrándult, szekularizált lelki struktúrájú *társadalom*, ez a liberalizmus csődtömege.

A liberalizmus meg volt ittasulva a teremtő erejű haladás eszméjétől. Bizakodást, teremtő erőt valójában a mindig tökéletesebbre irányuló fejlődés gondolata öntött a tömegekbe. Lényegében a haladás, a fejlődés

¹ V. ö. Westphal: Welt- und Staatsauffassung des deutschen Liberalismus, Hefele: Demokratie und Liberalismus; Hochland, 1924-25. 1. füzet. G. de Ruggiero: Geschichte des Liberalismus in Europa, 1930. (az olasz eredeti: Bari, 1925.)

csak egy nagyszerű elképzelés, lángelmű emberek látomása, történelmi folyamatok képletszerű elgondolása.

A liberalizmus bevált a rendiség elleni küzdelem fegyvere és a polgári világ kialakulásának eszközeként, de hatálytalannak bizonyult a fel-törekvő alsóbb osztályok kíméletlenül vad, új harcmódorával szemben. A liberális polgárság ma védelmi helyzetbe szorult, éppen a maga elavult világnézete miatt és új kezdeményező és támadó erejű eszmék felé tájékozódik (fascizmus, nemzeti szocializmus).

Az ideológiák e forradalmi dialektikájának fordulatait pont-ellen-pontszerű elrendezésben a jogrend is végigcsinálja. Ezzel a megállapítással elérkeztünk a második kérdőponthoz.

Ad 2. Aki figyelemmel kíséri napjaink közirodalmát, azt kétségtelenül meglepi az a körülmény, hogy amíg a liberális világszemléletből fakadt jogrendszer részletkérdései lépten-nyomon vita tárgyát képezik, addig mai életünk és a liberális jogtípus viszonyának mint egésznek a tisztázása hiányzik ebből az irodalomból. Igen helyes tehát figyelmünket egyszer életünk szerkezeti és jogunk fejlődésbeli változásának totális kérdésére irányítani.

Amikor közvetlenül Hitler uralomra jutása előtt Kölnben előadást tartottam a liberalizmus államszemléletéről, abból indultam volt ki, hogy mennyire meglepett, miszerint Kelsen, a liberális-demokrata jogelmélet betetőzője és Leopold v. Wiese, a «wertfrei» módszerű szociológiai tudomány képviselője bezárkóznak elavult rendszerük elefántcsonttornyába ugyanakkor, amikor a német nemzeti megújulás a bölcséleti jogmegismerés egész talaját mélyen felszántotta az új vetés alá. A problémakört azóta is figyelemmel kísérve a liberalizmusról, mint általános szociális, illetőleg szellemtörténeti jelenségről akkor előadottakat az újabb meglátások síkjába beleállítva bevezetésül használtam fel «A liberalizmus jogalkotása Magyarországon» c. tanulmányomhoz. Ebben az újabb társadalmi fejlődés egy teljes dialektikai fordulatának jogrendi vetületét rögzítettem meg akkor, amidőn magyar sorsunknak, szellemtörténetileg a liberális eszmék hatása folytán 1790-től 1914-ig egységes, 1848-ban forradalmi, a nemzet politikai jellemét kialakító tetőpontját ért szakára a jog-szociológiai kritika eszközeit alkalmaztam.

Ebben a tanulmányomban egyszerűen úgy állítottam be a dolgokat, hogy nem hánytorgatom a liberalizmus hiányait és hibáit, hanem abból indulok ki, hogy a liberalizmus, mint tipikus világszemléleti mód egyszerűen elaggott. Ez sem nem hiba, sem nem hiány, hanem természeti kényszerűség, amelynek minden ideológia alá van vetve. A szellemieknek ez a szerves szemlélete csak magyarázó hasonlat, de végiggondolva és kellő igazítással alkalmazva felette tanulságos. Egy szellemes francia egy egész könyvet írt az igazságok életéről, de nem tett különbséget logikai abszolútum: igazság és relatív, szociológiailag méretezett, egyetemes

társadalmi hiedelmek, úgynevezett ideológiák közt. A liberalizmus is szemléleti mód, egyetemes hiedelem, ideológia és nem logikai abszolútum. Szociológiai jelenség, tehát elsősorban fenomenológiai módszerekkel tárgyalandó.

A módszeres megjegyzéseket egyáltalában nem lehet közömbösöknek tekinteni, mert azok itt ugyanazt a szerepet játsszák, mint az algebrában az előjelek, avagy a zenében a kulcsjelzések. Nem mindegy, hogy fejlődési sorokban gondolkodunk-e, amely eljárás a feltétlen haladás fikciójával egyetemben a liberális tudomány jellegzetes hiedelmei közé tartozik, avagy tipológiailag állítjuk be a dolgokat, amikor is fejlődési vonalértékek helyett formasajátosságok minél pontosabb kidolgozására törekszünk.

E módszeres megjegyzések előrebocsájtása után a körkérdés 2. pontjának anyagát illetőleg én úgy látom a dolgokat, hogy a röneszansz individualizmusára és a protestáns etikára, mint alappillérekre támaszkodó liberális világ- és illetőleg jogszemlélet delelőjét elérve, szociális alaptörvények kényszerűségénél fogva feltartóztatlanul lejtőre jutott. Kapitalista gazdasági koncepciója világválság zsákutcájába torkollik bele. A parlamenti rendszer is és a demokráciák inognak világszerte. De ami a liberalizmus politikai koncepciójának azon alkotmányjogi elgondolásából maradt meg, amely jogállam elnevezés alatt él a köztudatban, mint a jogkultúra ápolásának egyedül lehetséges gyakorlati stílusa, élő és tiszteletet követelő értéknek bizonyult. A gazdasági «laissez faire» elve eredetileg a jogállamot egészen másképp értelmezte. Egyfelől kivette a természeti alapjogokat az állami törvényhozás keretéből, másfelől pedig a gazdasági érdekkörben be nem avatkozást akart. Ezen elgondolás szerint a jogállam, mint alkotmányi alapszabvány az államnak a jogalkotás, jogfenntartás és végrehajtás funkcióra való szorítása. De ahogy a gazdaságban is a feltétlen önbeszabályozás fantómnak bizonyult, amelyet az előre megtervezésre törekvés váltott fel, azonkép a liberális állami szerkezetből fokozatosan autoritatív, sőt totális szerkezetekre tér át a világ.

A jognak és az államnak ez a fogalmi azonosítása, amely a liberalizmustól fogant tiszta jogtani elméletben érte el tetőfokát, óriási tévedés volt, de a jogeszmé jogállami ápolásának követelménye ma már az egyetemes emberi kultúra nevében léphet fel.

Amikor több mint tízéves búvárkodás és elmélyedés eredményeként Szinhetikus jogbölcseletem I. kötetében ezt először juttattam elvi élességgel kifejezésre, egyszersmind szakítottam volt a liberális tiszta jogtani elmélettel és rámutattam arra, hogy egy új kultúrátípus s vele egyidejűleg a liberális államot felváltó, a modern államiságot jogrendileg valószínűítő új jogtípus van keletkezőben. Kifejtettem volt, hogy az állam a közületi lét egy olyan kategóriája, amely mindig új és új formákban konkretizálódik. Hagyjuk csak megszületni az új államot a benne rejlő

ellenállhatatlan erejű természeti törvényei szerint és meg fogjuk látni, hogy ez a folyamat lényegileg mégsem etatizmus a szó eddigi értelmében, hanem egy merőben újfajta közületi jelenség. Ezen eredmények azonban csak a jog szerkezeti alapkérdéseinek a szociológiai tudás reflektorfényébe helyezése által oldhatók meg teljességgel. Ezen methodikai elvi elgondolásomban megerősített mindaz, amit egy teljes évi külföldön tartózkodásom alatt a horogkereszt forrongó harmadik birodalmában észleltem, ahol a társadalmi és állami berendezkedések egésze kimozdult a helyéből és új formákba ömlik át a közületi lét egésze.

Az etatizmus hozzávetőleg a liberalizmus ellentéte a múltban; a modern állam a liberalizmus ellentéte a jövőben. Nem akarhatjuk az etatizmust, mint visszatérést a múlthoz, de kénytelenek vagyunk számolni a jövővel, amelyre nézve kétségtelen, hogy az már nem a liberalizmusé.

Ezzel végeztem volna a körkérdés 2. pontjában bennrejlő politikummal is. Módszeres kiindulásomnak megfelelően szükségesnek látom rámutatni arra, hogy a szociológia, mint pozitív tudomány csak arra vonatkozólag adhatott megbízható eligazítást, hogy a társadalom dialektikus rythmus-törvényeinél fogva miért van növekedőben a liberalizmus bukásával egyidejűleg éppen az a közületi jelenség, amelyet azok tekintenek etatizmusnak, akik voltaképp még mindig a liberális képletek szerint gondolkodnak. Én felette helyesnek tartom a körkérdés 3. pontja után következő részletezést, amely mind tárgyi fenomenológiára törekszik, végeredményben annak a kérdésnek az egységes megoldására, hogy a modern állam, mint szociológiai közület miért nem ugyanígy konkretizálódik mindenütt, hanem változatos formákat tüntet fel ott, ahol teljes megvalósulásra tör.

A körkérdés 3. pontja munkaterületemen kívül eső, tisztára szociálpolitikai jellegű lévén, arra nyilatkozni nem kívánok.

Horváth Barna:

I.

A liberalizmus főhibája az, hogy következetlen alkalmazással kompromittálta helyes alapeszméjét: a szabadságot. A tekintély elvén nyugvó társadalmi rend elleni vallásos, gazdasági, társadalmi és erkölcsi tiltakozásként születvén, dogmává merevítette a szabadságnak azt a különleges történeti környezetben megpillantott és alapjában negatív fogalmazását, amelynek azután csődöt kellett mondania egy későbbi történeti környezetben, amely az előbbitől lényeges pontokban különbözött. A liberalizmus nem vett tudomást arról, hogy a szabadság konkrét fogalmazása nem maradhat tartalmilag ugyanaz a társadalom rohamos fejlődése közben. Abba az igen gyakori hibába esett tehát bele, hogy azt, ami helyesnek bizonyult egy bizo-

nyos történeti helyzetben, elhamarkodottan azonosította azzal, ami minden körülmények között feltétlenül helyes. Abszolutizálta a szabadságnak egy relative helyes koncepcióját.

Ma már nemcsak azt látjuk eléggé világosan, hogy miként korlátozta a történeti alkalom a liberalizmus szabadságeszményét és nemcsak azt tudjuk, hogy mily szorososan függ össze, amint azt Troeltsch kimutatta, a gazdasági liberalizmus a vallási tolerancia eszményével és a protestantizmus, különösen az angol puritanizmus etikájával, hanem áttekinthetjük azt a fejlődési folyamatot is, amelynek során az egykor bevált liberális eszményeknek szükségképpen kudarcot kellett vallaniok, mert elestek azok a premisszák, amelyekben felépültek.

Oly korban ugyanis, amikor a rendi kiváltságok, vallási elnyomás, önkényes adóztatás, gazdasági korlátozások, helyi, faji, nemzeti törekvések elnyomása, a családfői hatalom túlsúlya és a nemzetközi imperializmus nehezedik legsúlyosabban a társadalomra, csak természetes, hogy a szabadság eszményét úgy fogalmazzák, amint az a jogegyenlőség, a gondolat-, szólás-, sajtó-, tan- és vallásszabadság, a politikai, gazdasági, municipális, nemzeti és világszabadság, a személyes és szerződési szabadság klasszikus elveiben és ezeknek összes korollariumaiban, amelyek együttvéve a liberális doktrína lényeges tartalmát kimerítik, állanak előttünk. Ez a liberális dogmakincs azonban okvetlenül devalválódik, amikor a fejlődés oly problémákat vet felszínre, amelyekkel szemben merőben tehetetlen az a történetileg annyira érthető felfogás, amely egyedül a társadalmi beavatkozásban, a jogi szabályozásban látja a szabadság veszedelmét.

Ez az átértékelése a szabadságeszménynek azonnal megkezdődik, mihelyt kiderül, hogy az elvont törvényes szabadság lényegében elnyomással válik a társadalmilag gyengébb és erősebb viszonyának konkrét alakulásában. Az a derűs optimizmus, hogy a szabadjára hagyott egyének szabad versenye igazságos eredményre vezet, irtózatos kiábrándulásba fült. A puritán még a szerződési szabadság sérelmének tekintette a gyermeki vagy női munka különleges védelmét, sőt azt az ítéletet is, amely a késedelem jogkövetkezményeitől mentesítette az adóst, aki folyó megáradása miatt esett késedelembe. Azonban «a megszorult ember nem szabad ember» és az angol bírónak ebben a diktumában voltaképpen benne van az absztrakt szabadságoknak egész kritikája. Az absztrakt szabadság mögött megbúvó konkrét uralom problémája az, amellyel a liberalizmus már nem volt képes megbirkózni.

A tőke hatalmi túlsúlya a munkával szemben, a párté a választóval szemben, a sajtóé a közvéleménnyel szemben mindinkább iskolapéldái lettek az elvont szabadsággal leplezett konkrét uralomnak. A szocializmus előtörése, a parlamenti kormányzat nehézségei és a sajtópropagandával irányított közvélemény elerőtlenedése már akkor megrendítették azt a hitet, hogy a liberalizmus a szabadság uralma, amikor még a háború vég-

eredménye nem mutatta meg a világnak, hogy milyen gyümölcsöket teremhet az állam korlátlan szuverenitásában kicsúcsosodó nemzetközi szabadság. De igazi válságba a liberalizmus csak ott és akkor jutott, ahol és amikor fenyegető rémként ütötte fel a fejét az a lehetőség, hogy az elvont szabadság mögött rejtőző konkrét uralmi helyzetek meg is változhatnak. A terroristikus vagy földalatti propagandával dolgozó szélsőséges irányok, valamint a gazdasági és pénzügyi helyzet parancsoló szüksége könnyítették meg ezekben az országokban a liberális elvek háttérbe szorulását. Ezzel szemben a háborúból győzelmesen kikerült országoknak, valamint a volt semleges hatalmaknak közvéleménye, legalább a gyakorlatban még aránylag sértetlenül őrizte meg hitét a liberalizmus helyes voltában. Ez legalább is óvatosságra int a kritikában, mert nem lenne helyes a fejlődés tipikus képét azokról a társadalmakról leolvasni akarni, amelyek fejlődésükben mesterséges külső tényezők által oly kedvezőtlenül befolyásoltattak, hogy az ily tényezőktől nem befolyásolt társadalmak normális fejlődésével egy vonalba nem is állíthatók.

Nemzetközi viszonylatban is akuttá tette azonban a liberalizmus válságát a gazdasági termelésnek és fogyasztásnak az a tervszerűtlensége, amely a világválsághoz és az autarkias törekvésekhez vezetett, valamint a hatalmaknak végső sorban a politikai képviselet fikcióvá váltában gyökeröző tehetetlensége igazi és termékeny nemzetközi megegyezésre a leszerelés és az igazságon alapuló tartós béke nagy kérdéseiben.

II.

Ha a modern államnak, mint különleges jogi szervezetnek és mint a jogfejlődés történeti produktumának, legjellegzetesebb vonásait a területi, pénzügyi és hadügyi felségjogot gyakorló eljárási apparátusban ismerjük fel, akkor kételkedni lehet abban, vajjon a liberalizmus válsága nem nőtt-e túl immár azokon a kereteken, amelyeken belül az az állami beavatkozás kiterjesztése, tehát az étatizmus útján orvosolható. Közelfekvő ugyan az a feltevés, hogy ha a liberalizmus eredendő hibája az az illúzió, hogy az állami beavatkozástól megszabadított individuumok önmaguktól megtalálják a homo oeconomicus eszményi kielégülését a szabadverseny, szabadkereskedelem és a tőzsde hajszálfinom szenzóriuma közvetítésével, sőt megtalálják a szabályozásra egyáltalán nem szoruló bölcsek republikáját természetes hajlamaiknak egészséges önzéssel való pusztá követése által, akkor a liberalizmus bajainak ellenszere a több beavatkozás. Ha a liberalizmus irtózata a beavatkozástól azon az optikai csalódáson alapszik, mintha a társadalomban a szabadságot közvetlenül, maradéktalanul, mint társtalan szabadságot is meg lehetne valósítani és mintha nem lenne a társadalmi szabadságnak elengedhetetlen formája a kölcsönösség, akkor nem logikus-e az ellenkező felfogás, amely tudja, hogy az egyéni magatartások irányítása a jog által lényegében nem kényszer, hanem a társadalmi szabadság előfeltétele, a

kényszer ellenszere? S ha e ponton legvilágosabban látható, hogy miként tévesztette össze a liberalizmus a szabadságot annak ellenkezőjével, t. i. az egyedül jog által biztosítható társadalmi kölcsönösség szabadságát a jogtalan állapot egyetemes kényszerével, nem világos-e akkor, hogy minél több beavatkozás az ellenszere a liberalizmus hiányainak? Nem világos-e, hogy a liberalizmus attól fél, ami végső eszményét, a szabadságot, a társadalomban egyedül képes megvalósítani?

Másrészt azonban az individuális szabadság eszménye, a magántőke-tulajdon uralma és az állami szuverenitás az egyik oldalon, a másikon pedig a társadalmi szolidaritás, az irányított gazdálkodás és a nemzetközi béke megszervezése történetileg és logikailag annyira összefüggenek, hogy nem egészen indokolatlan az a feltevés, hogy amint együtt tűntek fel, úgy együtt tűnnek is le majd a történet színpadáról. Nem egészen alaptalan az az aggodalom, hogy a területi, pénzügyi és hadügyi felségjoga által célkitűzéseiben korlátozott állam egész struktúrájában annyira függvénye a liberális rendszernek, hogy lényegében kellene megváltoznia, mielőtt a liberalizmus hibáit kiküszöbölhetné. Ez nem jelenti azt, mintha állami beavatkozás nem tehetne és tenne sokat a liberalizmus kinövésének lenyelésére bizonyos korlátok között. Jelenti azonban azt, hogy gyökeres orvoslása a liberalizmus legfontosabb hiányainak aligha várható attól a jogi szervezettől, amely maga is csúcsteljesítménye a liberális rendszernek.

III.

Ha a liberalizmus ősbűne a következetlensége, akkor hibáinak kiküszöbölése is csak a következetességtől remélhető. Azok, akik a liberális gondolatot következetesen végiggondolni és elmélyíteni törekedtek, mint pl. Hobhouse, arra az eredményre jutottak a liberalizmus eszmekincsének az emberi jogok deklarációjától Benthamon, Cobdenen keresztül Gladstone-ig és Stuart Mill-ig való áttekintése után, hogy liberalizmus és szocializmus vagy liberalizmus és nacionalizmus között helyesen felfogva végső ellentét tulajdonképpen nincs. A liberális rendszer romjai alatt annak az alapgondolatnak elolthatatlan szikrája parázslik, hogy a fejlődés eleven lelki energiák felszabadításának a kérdése és hogy a haladás leggazdagabb természetét csak oly társadalom érlelheti be, amelyben a férfiak és nők átlaga nemcsakupán passzív kedvezményezettékből, hanem aktív közreműködőkből áll. Ez az, amit Hobhouse a liberalizmus szívének nevez és hisszük, hogy ez a szív akkor sem fog megszűnni dobogni, amikor az emberiség már kiábrándult az antiliberális csodaszerekből.

Nem új alapelvekre, hanem új módszerekre van tehát szükség. Szöges ellentétben a liberalizmus helyesen értelmezett alapelveivel, az etikai értelemben vett szabadsággal, sokkal inkább a szertelen gazdasági és politikai szabadság, tehát a szabadság leszűkítése áll, mint ezeknek a végső, etikai értelemben vett szabadság érdekében álló megszorítása. Szocializmus,

nacionalizmus, fajvédelem, univerzalizmus mindaddig nem ellentétei, hanem esetlegesen következetesebb alkalmazásai a szabadságnak, amíg materialisztikus vagy imperialisztikus irányban nem veszik tagadásba a végső személyértéket. Mindaddig, amíg elismerjük, hogy a faj, nemzet vagy közösség értéke elválaszthatatlan a fajpéldányok, nemzet- vagy közösségtagok legmagasabb személyértékeinek szabad érvényesülésétől, nem juthatunk ellentétbe a liberalizmus helyes alapeszméjével. Ezt a felsorolt irányokból csak transzcendens, főképp imperialisztikus társadalomcélok vagy pedig az immans társadalomcél lefokozása — pl. a merő gazdasági szükségletkielégítés színvonalára — fenyegetik.

Aktuálisan célravezetőnek úgy a liberalizmus következetlenségeinek kiküszöbölése, mint helyes értékeszméjének az új társadalomba való átmenése érdekében azt a pluralizmust vélem, amely egyrészt mindenféle társadalmi szabadság relatív értékét a végső személyértéknek felfogott etikai szabadság szempontjából értékeli át és így a liberális és antiliberális módszerek ellentétét relativizálja, másrészt a társadalmi struktúra federalisztikus koncepciójából kiindulva hatásos és termékeny biztosítékokat keres a feláldozott szabadságok helyett a fel nem áldozható szabadság, a végső személyértékek megvalósítására. Ha az álszabadságokat odadobjuk az igazi szabadságért, akkor ez utóbbit minden eszközzel biztosítani kell, nehogy amit nyertünk a réven, azt elveszítsük a vámon. Mindazokon a pontokon, ahol nagyobb hatalmat kell adnunk, nagyobb felelősséget is kell érvényesítenünk. Amennyire kénytelenek vagyunk elfojtani a földalatti propagandát, ugyanannyira kell előmozdítanunk az objektív gondolat korlátlan szabadságát. Minél inkább el kell távolodnunk a közvetett demokráciától, annál finomabb módszerekkel kell törekednünk a közvetlen demokráciára, az érdekelték véleményének, szükségleteinek és kívánságainak a kipuhatólására és a közvélemény szabad fejlődésének emelésére. Rigorózusan kell érvényesítenünk a kölcsönösség elvét a vezetőknek úgy kiválasztásában, a különböző társadalmi közösségek viszonyának és az irántuk való loyaltásunknak kifejlesztésében, valamennyinek értékét egyedül azon mérve, hogy mennyit valósít meg tényleg a kölcsönös szabadságból.

Csak ha ily módszerekkel érvényesítjük azt az elvet, hogy az emberek számára minden más törvény értelmetlen, mint amelynek aktív helyeslésére spontán erőket áldozhatnak s ebben az elvben ismerjük fel a haladás titkát, csak akkor remélhetjük, hogy új zsarnokság helyett új szabadságra ébredünk s a liberalizmus kora nem elvesztett paradicsomként fog majd emlékeinkben feltűnni. A pluralizmus tudatosan kombinálja a felsorolt nagy társadalmi áramlatokat s ha rányomhatja bélyegét a fejlődésre, egykor csodálkozni fognak, hogy közöttük harc dűlhatott. Ez azt a reményt ébreszti bennünk, hogy míg a felsorolt irányoknak többsége történetietlen annyiban, amennyiben, mint a liberalizmusról kimutattuk, a történeti pillanatot igazságát hajlandó összetéveszteni az örök igazsággal, a pluralizmus

rokkáján, amely valamennyi szálát sodorja az el nem hanyagolható, de kizárólagos győzelemre aligha számítható társadalmi törekvéseknek, a történet fonala szövődik.

Ihrig Károly:

1. A liberalizmus a teljes egyenlőség elvére hivatkozva, minden korlátnak lebontását követeli, amely — szerinte — az egyéni érvényesülésnek az útjában áll. Politikai téren az emberi alapjogok alkotmányoszerű biztosítása és főképpen az általános választójog, gazdasági téren pedig a szabad verseny az a legfőbb elv, amely szerinte az egyenlőség és a szabadság eszményi megtestesülése. A következmény a pártok uralma a politikában és a tőke hatalma a gazdasági életben. Közös östől, a liberalizmustól származván, egyenrangúak («ebenbürtig») és gyakran házasságot kötnek egymással; ilyenkor, mint a valóságos házasságoknál, mindig az egyik van fölényben, csak azt nem lehet tudni, hogy melyik a kettő közül: a tőke szolgálja-e ki a pártokat, vagy a pártok a tőkét. Ez az erkölcstelen viszony korrumpálja mindkettőnek szervezetét: a parlamentet, mint a pártoknak és a részvénytársaságot (illetve más tőketársulatokat), mint a tőkének szervezeteit.

Az eredmény az, hogy az individualizmus túltengésének összes kóros tünetei jelentkeznek, így a féktelen egoizmus, a nyers materializmus, a gazdasági erőszak stb. Mindezek kiszakítják az egyént azokból a társadalmi csoportosulásokból, amelyek etikai alapon nyújtottak neki háttvédet; társadalmi csoportosulás csak két alapon: a politikai vagy gazdasági célok azonossága alapján történik, amelyek azonban kíméletlenül elgázolják az egyént, amint gyengének, és elejtik, amint hasznavehetetlenek bizonyul. A társadalom tehát atomizálódik és az egyenlőség elve a gyakorlatban a legnagyobb egyenlőtleniséget jelenti, a családoknak használt szabadságból pedig a többségnek édes-kevés jut azokkal szemben, akiket vállalai fölé emelt (választó helyzete pártkényurakkal szemben, kisztrészvényes helyzete a részvénytársaságban).

Mivel a társadalom fejlődésében nincs ugrás és a jelenben mindig megtalálhatók a múltnak, valamint a jövőnek kisebb-nagyobb nyomai, az alapelvek sem érvényesülhetnek, hogy úgy mondjam, vegyileg tiszta alakban. A liberalizmus korszakában is meg lehetett találni más társadalomszervező alapelveknek nyomait. De ha ezeket lefejtjük, a liberális társadalom váza feltétlenül úgy tűnik fel, amint fentebb jellemeztük. Talán nem volna meddő kísérlet kimutatni, hogy annak valamely formája a történelemben mindig megjelenik, valahányszor az emberiség fellendülő korszakba érkezik. Akkor támad az az érzés, hogy a megkötöttségektől való felszabadulás jelenti mindenkinek a legnagyobb boldogulás lehetőségét. És mivel az általános gazdasági emelkedésből több vagy kevesebb mindenkinek jut, mindenki helyzete javul, ami úgy tűnik fel, mintha a liberalizmus által

ajándékozott szabadságnak volna a következménye. Bizonyos idő múlva aztán az erők túlsokat kezdenek lefoglalni a maguk részére. Időközben a fellendülés természetes elernyedése is bekövetkezik. Így a tömegeknél beáll az ellenkező irányú hangulat, vagyis az a meggyőződés, hogy a szabadság feláldozása árán kell biztosítani azt az egyenlőséget, amely a tömegek számára többet, az erők számára kevesebbet jelent. Ily módon vélik egyenletesebben elosztani azt, ami a társadalom rendelkezésére áll és ami — tekintettel arra, hogy a fejlődést hanyatlás váltotta fel — mindig kevesebb lesz. Idővel beáll az egyensúly, ez ismét az expanzív erőket emeli felszínre és így újból megindul az ellenkező irányú fejlődés.

Áttérve már most a kérdésnek tisztán gazdasági vonatkozásaira, Magyarország szempontjából a legfontosabb az, hogy a mezőgazdaságnak a liberális gazdasági rendszer, illetőleg annak jelenlegi formája, a kapitalizmus, nem felel meg. Ez a rendszer az ipar és kereskedelem testére van szabva. A mezőgazdaságot is belekényszerítette a fejlődés, de ez most már nem bírta ki tovább a Prokrusztesz-ágyban: vagy elvérzik, vagy megfullad. A gazdasági egyensúly megingásának és így a mai válságnak is ez az alapoka.

2. Vájjon megfelelő orvosság-e az etatizmus növelése? Attól függ, hogy mit értünk utóbbi alatt. A liberalizmus káros következményeinek egyetlen ellenszere, hogy az atomokat visszahelyezzük a maguk rendszerébe, mégpedig abba, amelynek etikai elvek is a tengelyét alkotják. Tehát olyan szervezeteknek kell a tömegmegnyilvánulások helyett átvenniök a társadalom irányítását, amelyek kellő magaslatról ítélvén, az érdekeket összhangba tudják hozni. Jelenleg a társadalmon belül a legmagasabb etikai tényező a nemzet és a legfelsőbb hatalom, annak szervezete, az állam. Az érdekek kiegyenlítése az egész nemzetre kiterjedőleg tehát csak oly módon történhet, hogy a liberalizmus által elkülönített állami és társadalmi funkciók újból egyesítettnek. Vagy a gazdasági és társadalmi élet szervezetei vonulnak be az államba (korporációs rendszer), vagy az állam szállja meg azokat (nemzeti szocializmus). Az eredmény nagyjából ugyanaz. Amennyiben ezt etatizmusnak nevezzük, akkor ez a kivezető út.

Természetes, hogy valóságos és tartós javuláshoz csak akkor vezethet, ha valóban fejlődést és nem visszaesést jelent; vagyis képes a saját rendszerébe beilleszteni mindazt, ami a liberalizmusból, illetőleg a liberalizmusig elért eredményekből egészségesnek és ma is hasznavehetőnek bizonyult. A gazdasági életben sem fog tehát a kezdeményezés, a szabad verseny, az egyéni felelősség, a tőke és profit stb. szerepe teljesen megszűnni, de a társadalom meg fogja találni azokat a szervezetet és eljárásokat, amelyekkel a kinövészeknek elejét veheti.

Utóbbiak közt nagy feladat vár a szövetkezetekre, amelyekre vonatkozólag ma elmondhatjuk, hogy úttörők voltak a liberalizmus túlzásaival szemben való ellenállásban, hiszen már egy évszázaddal ezelőtt megtalálták azt a szervezési módot, amely a kapitalizmus egészséges elemeit a szolidáris

és tervszerű gazdálkodás szekere elé fogta. Ma sem lehet jobb megoldást találni, mint keresni a szabad és a kötött gazdasági rendszer legszerencsésebb kompromisszumát és miután ennek a rendszere a szövetkezeti gazdálkodás, az állam mellett az fog növekvő jelentőséggel bírni.

3. A szövetkezetek szerepének hangsúlyozása tulajdonképpen megadja a választ arra is, hogy az etatizmus helyett van-e célszerűbb kivezető út. Helyette nincs, de mellette vannak mások is, mindenekelőtt a kooperatizmus. Ez éppúgy gazdasági pendant-ja a politikai korporációnak, mint a parlamentek a tőkés társulatoknak a liberalizmus uralma alatt. Az állam tehát ne törekedjék arra, hogy ahol a gazdasági szabadságot meg kell kötni, minden feladatot a maga részére foglal le, hanem ellenkezőleg, iparkodjék azon, hogy az egyének autonóm szervezetei minél jobban kiépüljenek. Arra természetesen ügyelnie kell, hogy e szervezetek a nemzet eszmei és gazdasági célkitűzéseibe beilleszkedjenek. Bármint nevezzük is e szervezeteket, alapelvük ugyanaz, ami a szövetkezeteké: a nyereségelv mérséklése a szükségletelv által. Így tehát a politikai korporációk legtermészetesebb kiegészítője a gazdasági kooperáció.

Joó Tibor:

Az összes tudományok között, amelyek kérdésünk körül szóba jöhetnek, talán a történetfilozófia van legnehezebb helyzetben: megértenie és értékelnie kell egyszerre. Egyrészt tudnia kell, hogy minden történelmi jelenség, így a liberalizmus és etatizmus egyaránt, a maga idején pszichológiai és történelmi szükségszerűséggel jött létre, viszont a történelmi jelenségek létrehozásában az emberi elhatározásnak döntő szerep juthat; másrészt ítélkeznie kell a két elv felett a történelmi célrendszer és etika szempontjai szerint. Vagyis fel kell tennie a kérdést először az iránt, mi idézte fel egyik és másik elvet, azután állást kell foglalnia, hogy melyik mozditja sikeresebben elő az emberi történet célját, amelyet kétségtelenül a szellemi értékek teremtésében kell felismernünk. Mert ha valami másban képzeljük, valami hedonista vagy utilista értékrendszerben, a társadalmak egyetemes jólétében vagy boldogságában, akkor nincs probléma, tessék Aldous Huxley genialis paródisztikus utópiájához, a «Brave New World»-hoz fordulni, ott mindent nagyszerűen megoldva találhatunk.

önmagában tekintve a két elvet, theoretikusan, nem a történelmi valóságban, kétségtelenül a liberalizmus a pozitív, mert benne foglaltatik a szabadság állítása, a princípium, hogy mindenki egyenlően és szabadon jogosult saját legjobb belátása és a benne élő erkölcsi parancsok szerint kifejtetni erőit, az állam inkább csak védi, mint szabályozza ezt a tevékenységet. Az etatizmus ezzel szemben negatív, inkább csak kiegészítő elv, amely annak a belátásából fakad, hogy az emberek általában gyengék vagy fogyatékos erkölcsi struktúrájuk a liberalizmus által rájuk rótt felelősség viselésére, tehát szükség van rá, hogy az állam magára vállalja és ő határoz-

zon az egyének helyett, s gondoskodják a széthúzó erők kemény egybefogásáról.

Alig kétséges, hogy tiszta etikai szemszögből nézve, melyik elv közelebbi meg inkább az ideát. A szellem-parancs a szabadság, az, hogy az egyén korlátok nélkül kifejtse a benne szunnyadó szellemi formákat és önmaga legyen felelős önmagáért a szellem normái előtt. De ha az élet azt tanítja, hogy az emberiségnek csak egy kis töredéke képes és hajlandó vállalni ezt a szabadságot és felelősséget, a nagy tömegek következetesen szellemellenes magatartást tanúsítanak? Be kell látnunk, hogyha továbbra is megmaradunk a tiszta liberális elvek mellett, akkor ezek a selejtes elemek elborítják a társadalmat, szétbomlasztják, és a kultúra, a történeti cél munkálásának minden lehetőségét megsemmisítik. Az etatizmus ennek a destrukciónak igyekszik útjába állani. Erkölcsi létjogosultságát ez és csakis ez alapozhatja meg: a szellem, a kultúra, egyszóval annak az értékrendszernek a szolgálata, amely voltaképpen a liberalizmussal van összenőve. Ez pedig csakis akkor következhetik be, ha az állam vezetése azok kezében van, akikben a szellem és értékrendszere elevenen él és érzik a felelősséget parancsai előtt, azaz olyanok kezében, akiknek a liberalizmus való, illetőleg azt is elbírnák. Itt azonban két veszedelem fenyeget. Az egyik az, hogy a liberális államban — s a kérdés mai vonatkozásaiban ez a fontos — a szavazatok számaránya mindenesetre a szellemellenes tömegeknek kedvez, a tényleges hatalmat könnyen magukhoz kaparinthatják, annyival is inkább, mert a szellem emberei általában kevésbé alkalmasak erőszakosságok véghezvitelére vagy megakadályozására, a tetteles védekezésre, s így az ekként létrejött etatizmus elveszti erkölcsi léalapját, nem a szellem szolgálatában áll, hanem merőben hedonisztikus szempontok által vezéreltetik, s a szellem munkálására még kevesebb teret enged, mint a bármily fogyasztóképesen funkcionáló liberalizmus. A másik veszedelem az, hogy a szellem emberei hajlamosak tiszta velekhez való ragaszkodásra, tehát még ha az ő kezükbe jutna is a hatalom, könnyen elveszíthetnék, mert a szellem természetéből következetesen a liberalizmus folyván, liberálisan kezelnek a hatalmat, mely magatartás azután szükségszerűen uralmuk öngyilkosságához vezetne.

Ebből a dilemmából gyakorlati kivezetőutat aligha lehet találni, s azt keresni nem is a filozófia dolga. Elméletileg azonban könnyen megoldható. A kérdés, megértése és megoldása, mint minden történetfilozófiai probléma, antropológiai alapokra vezet vissza. A szellem előtti felelősség vállalása vagy elutasítása két, egyenesen metafizikai típusra osztja az emberiséget. Az egyikben megvan a képesség és a vágy a szellemi értékek szolgálatára, a másiktól ez hiányzik. Az emberi nem két fajáról van itt szó, olyan éles különbözőségről, amelynek jelentőségét alig látjuk még kellő mértékben. Nem foglalkozhatunk itt bővebben ezzel a ténnyel, csupán utalunk rá és felhívjuk a figyelmet, hogy sem szociológiai, sem történeti

kérdést tisztán nem láthatunk, még kevésbé érthetünk vagy oldhatunk meg, ha ezt a tényt szakadatlanul szem előtt nem tartjuk, azt, hogy az emberiségben voltaképpen két metafizikailag, kozmikus érték szempontjából élesen különböző faj él együtt, melyek mindenike egymásétól homlok-egyenest eltérő, sőt egymásét tagadó és leküzdeni igyekvő célrendszerre esküszik. Az idealizmus és a hedonizmus nem egyszerűen értéktani irányok, hanem döntő metafizika különbséget konstituálnak. Olyan strukturális differenciával állunk itt szemben, mely nem egyszerűen a normalitás vagy abnormalitás, a teljesség és fogyatékoság kérdése, hanem arról, hogy az egyik fajból hiányzik egy olyan funkció, amely döntő a kozmikus rendben, s amely a másikban megvan. A két faj kozmikus céljainak szembenállása ez. Minőségről van itt szó bizonyára, de nem ugyanazon minőség fokozatairól, kisebb vagy nagyobb teljességéről, hanem egyenesen természeti kétfajtaságról. Természetesen a kérdés ezzel nincs kimerítve, sőt éppen csak elindítva — így például a két típus közt bizonyos meglevő fejlődési viszony, továbbá az a probléma, hogy vajjon intellektuális vagy inkább etikus természetű-e a különbségtevő lényeg, döntő jelentőségű mozzanatok — de jelen elvi vizsgálódásainkhoz ennyi elegendő.

Ennek a ténynek a belátásával a teória számára könnyen megoldhatóvá válnak a feltett kérdések. Ha a szellem népének tiszta társadalmá számára kereshetnénk államformát, egészen egyformán felelne meg akár a liberalizmus, akár az etatizmus. Az egyik éppoly kevésbé vezetne felbomláshoz, mint a másik az elnyomáshoz, mert egyikben éppúgy, mint a másikban az állampolgárok struktúrájából szükségszerűen következőleg a szellem értékei uralkodnának és a történet célját semmi veszély nem fenyegetné. De az emberiség élete a két fajta összekeveredtségében folyik, s úgy a liberalizmus gyakorlatának, mint az etatizmus gyakorlatának hibái ebből következnek. Ezeket a hibákat fentebb láttuk és a történetfilozófia egyetlen, bár ősidők óta ismert kivezetőutat jelezhet: az arisztokratizmust, a jók uralmát, a szellem népének az uralmát. Az arisztokratizmus mindkét szóbanforgó elvhez társulhat és akkor mindkettő használható. Elképzelhetünk olyan liberalizmust, amely azt jelenti, hogy a szabad verseny a legkiválóbbak kiválogatódását idézi elő és az élre ők kerülnek; hasonlóképpen elképzelhetünk olyan etatizmust, ahol ugyancsak a legjobbak kezében van a kormány, ebben az esetben a silányabb tömegeket az arisztokraták féken tartják, egymás között pedig liberálisak lehetnek, illetőleg nincs is ilyen probléma. Ezek az esetek egyszer-egyszer, az emberiség szerencsés ódáiban, meg is valósultak a történetben kisebb vagy nagyobb mértékben, hosszabb vagy rövidebb ideig.

A mai válságot is csak ez az igazi arisztokratizmus válthatja meg. Neki kell érvényre jutnia, más megoldás nincs. Az újkori liberalizmus öngyilkossá lett, a mai etatizmus ritkán szolgálja a szellem érdekeit. Az alsóbbrendű embertípus félelmetes elhatalmasodása folyik szemeink előtt, s a

szellem szinte bujkálásra kényszerül. Az ő uralmát kell felemelni és akkor nyom nélkül eloszlik a kínzó probléma. Utópia ez, légvárépítés, élettelen fantáziálás? Aligha. De a filozófia csak az elvet ismerheti fel, megvalósítása módjának a kigondolása a politika, az igazi nemes politika feladata.

Körmendy-Ékes Sándor:

1. A liberalizmus a sok évszázados jogegyenlőtlenség és az abszolutisztikus rendőrállamnak minden élet viszony latba beavatkozni törekvő tendenciája elleni reakció életszemlélete. Noha sem az államhatárokon belül az állam és az egyén közötti vagy az állampolgárok egymásközi viszonyában, sem pedig államközi viszonylatban a liberalizmus maradéktalanul meg nem valósult soha, a háború előtt elveinek fokozatos alkalmazása felé haladt a fejlődés világszerte.

A gazdasági liberalizmus elveinek nemzetközi viszonylatban a vándormozgalom, a tőkeforgalom és a kereskedelem teljes szabadsága, belső vonatkozásban pedig a zsákmányolás szabadságának csupán büntetőjogi-lag korlátozott biztosítása felelt volna meg. A szabadkereskedelem elvét Anglia kivételével sehol nem alkalmazták a gyakorlatban, mert mindenütt felismerték a nemzeti élet érdekek védelmének szükségességét, amire azonban az akkori kiegyensúlyozott viszonyok között a mérsékelt vámvédelmi rendszer is elégségesnek bizonyult. Az államok határain belül viszont a gazdasági liberalizmus majdnem minden viszonylatban maradéktalanul érvényesülhetett és a földgömb kincseinek hasznosítását nagymértékben elősegítette, de mivel érája a technika óriási fejlődésének és a kapitalizmus virágzásának korszakával esett össze, a gazdasági erőviszonyok olyan eltolódásához is vezetett, amely a nagytőke kezébe juttatta a politikai és gazdasági hatalmat, az egyenlőtlen esélyekkel indulók közötti tényleges egyenlőtlenséget fokozta, a gyengéket pedig éppenúgy kiszolgáltatta a hatalmasoknak, mint az a korszak, amellyel szemben elméletileg a haladást képviselte. Addig, amíg a gazdasági fejlődés és prosperitás a széles néprétegek szükségletkielégítésének folytonos tökéletesedését tette lehetővé, addig csupán a munkástömegek ébredtek a liberalizmus kinövéséi elleni védekezés szükségességének tudatára, az ellenszert azonban hamis irányban keresték. Amint elmúlt a prosperitás, amely a társadalom szeme előtt a liberalizmus túlzásainak következményeit addig eltakarta, a szocializmus eszmekörén kívülálló széles néprétegek is felismerték az egyéni önzésre felépített rendszer visszásságait és az állam beavatkozását kívánták a liberalizmus túlkapásainak leküzdésére, amelyekkel szemben már védteleneknek érezték magukat. Noha az etatizmust a háború szükségparancsa tette rendszerré s így történetileg kifejlődésének gyökerei nem a liberalizmus elleni reakcióban keresendők, eszmeileg és mai megnyilvánulási formáiban az tényleg ilyen reakciónak felel meg.

2. Az etatizmus egyrészt az államokban szervezett társadalom kol-

lektív érdekeinek védelme az egyéni önzésen felépülő, atomisztikus és nemzetközi liberalizmus bizonyos túlhajtásai ellen, másrészt az állam partikuláris gazdasági érdekeinek védelme a külfölddel szemben. Az étatizmus tehát úgy a belső, mint a külső arcvonalon defenzív jellegű. Ez teszi jogosulttá, de ez szabja meg határait is.

A probléma hazai vonatkozásait tekintve, a mai világgazdasági viszonyok között a defenzív jellegű külső vonatkozású állami beavatkozások jogosultságát és szükségességét kétségbevonni nem lehet. Az étatizmus esetleges túltengését az idegen államoknak ugyancsak jogos önértelmeik védelmében hozott intézkedései folytán e téren is beállott nemzetközi versengés okozza. Visszafejlődése kívánatos, de csupán az okok megszűntével karöltve történhetik.

A külfölddel szemben szükséges védelmi intézkedések természetesen belső viszonylatban is kifejlesztették az állami beavatkozás egész rendszerét. A világválság előidézte szociális és gazdasági nehézségek azonban az államhatalomnak ezen túlmenő, tisztán belső vonatkozású beleszólását is szükségessé tették a gazdasági életviszonyokba. A világválság nyomában fellépett nyomor a tőke legitim profitésének korlátozását, a termelés és jövedelemeloszlás folyamatába való állami beavatkozást annál jogosulttá és indokoltabbá tette, mert akkor, amikor a külföld elleni defenzió rendszabályai mesterségesen módosították a gazdasági verseny belső feltételeit is, nem volt többé elvileg sem indokolható az amúgy is mesterségesen befolyásolt belső életviszonyok további befolyásolásától való tartózkodás. A kollektív érdekek és bizonyos szorongatott gazdasági érdekcsoportok védelme feltétlenül jogosult olyan csoportokkal szemben, amelyek a külső védelmi intézkedések hatásaként előnyös helyzetbe jutottak, de azzal visszaélnék, vagy a gazdasági liberalizmus elveinek további alkalmazása folytán indokolatlan előnyökhöz jutnának, vagy végül aránytalanul csekély áldozatokat hoznának a társadalom egyéb rétegeihez viszonyítva.

3. A liberalizmus az individuum mozgásszabadságának, az étatizmus az általa veszélyeztetett közérdeknek védelmezője. Mindkettőnek jogosultságát és szükségességét el kell ismerni, de mindkettőnek túlhajtásait le kell nyesegetni. Hazai viszonyainkra nagy vonásokban az állítható, hogy külső vonatkozásban a liberalizmus elveinek, belső vonatkozásban az étatizmusnak fokozottabb érvényesülése látszanék szükségesnek. Amikor a bankok és nagyvállalatok baj esetén a közület támogatását igénylik (Credit-Anstalt, Victoria konszern), akkor normális gesztiójukba is el kell tűrniök a beavatkozást. Amikor az ipar vámvédelmet, exportprémiumokat élvez, nem zárkozhatik el árpolitikájának közszempontoktól való befolyásolásától. Amikor a gazda kormányintézkedések kegyelméből él, nem utasíthatja vissza az üzemvitelébe való állami beleszólást, vagy nem tagadhatja meg segítségét a szociális szempontok megkövetelte reformok megvalósításától.

Belső viszonylatban tehát, a kollektív érdekek megvédését biztosítani hivatott etatizmus terjedése ellen a mai viszonyok között bajos szót emelni. De ugyanakkor meg kell óvni a kollektívumot az etatizmus és a velejáró bürokratizmus túlhajtásaitól is. Mert az egyéni iniciatívában és boldogulni vágyásban rejlő energiákat csupán a köz kárára lehet nélkülözni.

Azt a kompromisszumos megoldási módot kell tehát megtalálni, amely a jogos kollektív érdekek maximális védelmét teszi lehetővé az individuuum mozgásszabadságának minél csekélyebb korlátozása mellett.

Krisztics Sándor:

A liberalizmus hanyatlása és az állami beavatkozás növekedése, a világpolitikai zavar mellett a legégetőbb problémája korunknak.

A Magyar Társadalomtudományi Társaság bölcs elnöksége, amidőn körkérdését formulázta, annak a nemes kötelességnek tett eleget, hogy a kor centrális problémájának megoldása felé kell irányozva lennie minden szellemi erőnek mindaddig, míg a megoldás tényezői kellőképpen fel nem fedetnek.

A liberalizmus hanyatlását a szabad kereseti társadalmi szerkezetben *éppen általa lehetővé tett* olyan fejlemények idézték elő, melyek ellen feltétlenül védekeznie kell úgy az állami szervezetnek, mint az államalkotó társadalom gerincét képező középosztálynak. A liberalizmus hibái és hiányai, a liberalizmusnak az *etatizmust előmozdító hatásában* nyilvánulnak meg, s ez a hatás több mint hiba, vagy hiányosság. A hibákat meg lehet javítani, a hiányokat ki lehet küszöbölni, de a hatások ellenhatásokat szülnek, organikus jellegűek, megérnek és új formákat sarjasztanak.

A liberalizmus szerephez juttatta az állami életben a nagy tömegeket, egyenlővé tévén az alsóbb osztálybelieket az államban előbb vezető osztályokkal. Amidőn e fejlődés eljutott addig, hogy hatásában tartani kellett attól, hogy a proletariátus martalékává váljanak a szabadkereseti társadalmi szerkezet keretében keletkezett óriási kultúrértékek, akkor az államhatalom erősítésében mutatkozik az egyetlen mód, mellyel gátak közé lehet szorítani a sötét hullámokat.

Ha a liberalizmus a középosztály pozíciójának kivívása körül, a rendiség ellen, nagy eredményeket ért el, úgy az egyenlőség irányeszméjének hirdetésével és érvényre juttatásával az alsóbb társadalmi osztályok megerősödését oly mértékben mozdította elő alig egy évszázad alatt, hogy ezen társadalmi rétegek követeléseivel szemben a továbbra is liberális elvek szerint kormányzott állam már meg nem állhat. Nem lehet a liberalizmus érvényesüléséről szó akkor, amidőn mind nagyobb tömegek hitvallása lesz a kommunista apostol, *Lenin* szava: «A szabadság csak polgári előítélet».

Amennyiben a liberalizmus a szabad verseny végletekig való kifejlesztésével valóban előmozdította az emberi haladást, ennek a szabad versenynek a végletekig való támogatásával és megvédésével nagy mértékben

járult hozzá a szabad kereseti társadalmi szerkezet elfajulásához, ahhoz, hogy a kapitalizmus jármába kerüljön az emberiség. A hatás magának a szabad kereseti társadalmi szerkezetnek a megingása lett, mely, hogy ne formálódjék át kommunista társadalmi szerkezetté, azt az államhatalom erősítésén nyugvó fascizmus, nemzeti szocializmus egyelőre megakadályozni látszik.

A liberalizmus tette lehetővé a kapitalizmus féktelen garázdálkodását a középosztálynak és az alsóbb osztályok kispolgári rétegeinek valóságos kifosztását. Amikor pedig a kapitalizmus soha nem képzelt fölényre tett szert minden államban, akkor az államok fölé is emelkedett, nemzetközivé vált. A nemzetközi kapitalizmussal a feltörő nemzeti erők csakis úgy vehetik fel a küzdelmet, hogy az állami szervezetet igyekeznek kiragadni a nagytőke öleléséből. S minthogy egyéni erők a kapitalizmus tényezőivel szembe nem szállhatnak, magának az államnak az erejét kellett azzal szembe állítani, ami ugyancsak végét jelenti a liberális politika további érvényesülésének.

A liberalizmus a szabadversenyen nyugvó szabadkereseti társadalmi szerkezetével szemben állanak az egyén szociális érvényesülésének biztonságán, annak az államhatalom által való garantálásán nyugvó társadalmi szerkezetek. Ma az a helyzet, hogy a parlamenti kormányrendszerrel bírós, s ezért liberális velleitású állam ingadozik, egyelőre még középén áll, de találkozó és ütközőpontja ezen két ellentétes törekvésnek. Jellemző, hogy ennek az ingadozó államnak az erejét használja ma ki kartelljei és trösztjei védelmére úgy a kapitalizmus, ami ellene szól a liberalizmusnak, mint ahogy az egyén szociális érvényesülésének biztonságát is az etatizmusban látja a szocializmus, ami szintén ellene szól a liberalizmusnak.

A kapitalizmusnak helyes értelemben az a hivatása, hogy a természet és a munka mellett harmadik termelési tényezőként szerepeljen, nem úgy, mint a rossz értelemben vett kapitalizmus, amely lelkiismeretlen spekulációt jelent a tőkével és semmiképpen sem annak a termelés érdekében való felhasználását. Az előbbi értelemben soha sem lesz mellőzhető a kapitalizmus és az univerzális célú államban, az etatizmus állapotában is meglesz.

Ki kell azonban véglegesen iktatódnia a társas együttélési folyamatból a termelési tényezőnek nem tekinthető kapitalizmusnak, melyet pedig a liberális törvényhozás tett lehetővé, s azután nem tudott, vagy nem is akart szigorával odahatni, hogy a kapitalizmus visszatartassék antiproduktív, kiszípolyozó funkciótól. A kartellek és trösztök létezése igazolja a legjobban a kapitalizmusnak eltérését eredeti hivatásától és egyetlen értelmétől, hogy *a szükséglet kielégítését a leghelyesebbé és a legolcsóbbá tegye*, mert az utóbbi szempontot megkerülve, sok esetben a szükséglet kielégítést számosak számára megnehezítette, sőt lehetetlenné is tette. A kartellek és trösztök megférnek a liberális állami szervezetben. Már pedig éppen a kartellek és trösztök akadályozták meg a liberalizmus szabadverseny fenn-

tartó alapelveinek érvényesülését, miszerint *a kereslet és kínálat törvényéhez alkalmazkodik az áralakulás, mint önműködő, szabályozó erő*. A kartell és tröszt világban ez a liberális közgazdasági alaptétel csődöt mondott. A kartell és tröszt árszabályozás nem felel meg a liberális követelményeknek. Még kevésbé az a körülmény, hogy a liberális államnak magának is árszabályozóként kellett fellépnie. Természetesen kevés sikerrel. Jellemző azonban, hogy az etatizmust számosan éppen azért tartják indokoltnak, s követelik, mert tröszt- és kartellvi visszaélések léteznek és egyszerűen az államra kívánják a kartellek és trösztök szerepét bízni, amikor elérhető lesz, hogy a szükségletkielégítés olcsóbb legyen, de hogy a leghelyesebb lesz-e, az kérdéses.

Csupán az optimista hiedelem világába tartozik ugyanis annak az állítása, hogy az egyéni vállalkozás háttérbe szorításával az univerzális állam boldogabbá fogja tenni az uniformizált egyént. Ez bizonyítva még nincs. Vezérgondolatként megvalósítására törekedni csak kísérletezést jelent. Egyelőre az bizonyos, hogy a liberalizmus nagy eredményei, az egyéni és politikai szabadságjogok érvényre juttatása, s a szabadverseny kialakítása, úgy, amint az a francia forradalom óta kifejlődött, nem vonták maguk után az emberi boldogulást, mindenki számára a gazdasági jólét alapjainak megteremtődését. Sem a klasszikus közgazdaság önmagát szabályozó tökeelmélete, sem a liberális jogalkotásnak a kapitalizmust szabályozó eddigi rendszerei nem váltak be. Az előbbire a kialakuló kapitalizmus nem volt képes, míg az utóbbi az önmagát szabályozni képtelen kapitalizmusnak lett éppen a megrögzítője, hibáinak intézményes fenntartója.

A liberalizmus nem csak azért hanyatlott le, mert érvényesülésének lehetősége alól mindinkább kicsúszott az etikai alap, hanem mert nem tudott annyit nyújtani, dacára az egyén erősítésének, mint amennyi feltétlenül szükséges ahhoz, hogy minden ember a maga tehetségének és képességének méltó érvényesülését találja meg a társadalomban. *A liberalizmus nem tudott eleget tenni az igazság társadalmi kategóriájának*. Ezen oknál fogva a liberalizmus alapján kiépülő állami szervezet az egyénre gyakorolt hatásában logikai tekintetben is a liberalizmus hiányosságának eszmekörét gyökerezett be a lelkekbe. Amint a kereslet és kínálat szabad érvényesülése nem bizonyult árszabályozó erőnek és árszabályozásnak kellett bekövetkeznie, a liberalizmus legérzékenyebb pontján kapott sebet a tömegek előtt. És ez a seb egyelőre halálosnak látszik. Innen van az, hogy liberális eszmékre mind nehezebb erős pártokat felépíteni.

Az etatizmus viszont még nem találta meg az *árszabályozásnak a normáját*. Ezért nem lehet az etatizmust sem vakon követni.

A középkor teljesen megkötött gazdasági rendszerét a liberalizmus teljes gazdasági szabadsága váltotta fel. A két ellentétből a szintézis vala-

mely tervszerű gazdálkodásban keresendő, melynek irányítója azonban nem a magán vállalkozási szellem, hanem az állami omnipotencia lesz.

A liberalizmus háttérbe szorulása maga után vonta a demokratikus intézmények átalakulásának a szükségességét. Ennek tárgyalása azonban messze vezetne. Egy körülményt azonban különösképpen ki kell emelni. A liberalizmus hanyatlásának hatását a szocializmusra, mert az szinte választóvíz erejű. Míg a liberalizmus fénykorában a demokratikus intézmények kifejlesztésének követelésében a főtényező a szocializmus volt, addig, amint a liberalizmus tömegmozgalmi értelemben megingott, a szocializmus is levetette álarcát és az alsó néposztály diktatúrájának követelésével az univerzális állam végletekbe menő formáját tűzte ki leplezetlen céljául.

A szocializmusnak nemzetinek nevezett iránya ugyancsak egyoldalú osztály uralomra törekszik, csakhogy az alsóbb néposztályok diktatúráját nemzeti színbe öltözteti. A nemzetköziségről lemondván, viszont a sovinizmusnak minden árnyoldalát viseli magán.

Ha a szabadság fogalmi körének átalakulását is tekintetbe vesszük, úgy még élesebben rajzolódik ki a liberalizmus hatásaként keletkező ellenhatások képe. Az univerzalizmus eszmekörében a szabadság is mást jelent, mint ahogy a liberalizmus annyi forradalom nyomán azt formulázta. Az egyéni szabadság értéktelen tantusz. A szabadság az egyénnek, mint állami szervnek az összességnek, a nemzetnek való szolgálásában áll. Az univerzalizmus eszmekörében csak politikai szabadság van, amely az egyén állami szerviségéből folyik és az összességnek való szolgálat kötelességében nyilvánul meg. Van igazság ennek az irányú indokolásában, hogy az ember jelleme nemcsak az egyéni szabadság által fejlődik, hanem az önmérséklet és az engedelmesség által is.

Természetes, hogy a szabadság illetén értelmezése mellett az etatizmus számára megteremtődött az alap. Amit liberális felfogás szerint elképzelni nem lehetett, az valóra vált éppen a liberalizmusba vetett hit megingása folytán.

Ha a magyar helyzetre is tekintettel kívánunk lenni, úgy Magyarországon a liberalizmus eszmevilágának egészen speciális alakulásával állunk szemben.

A magyar liberalizmus a magyar nemesség nagyszerű áldozatkészségéből virágzott ki, a jobbágy felszabadítás tényében, s az 1848-i törvények tartalmában. Az egyén erősítése a nemzet erősítését jelentette ekkor, s a magyar liberalizmus a nemzet erősítésének a feltétele mellett hozta létre kezdetben a maga alkotásait. A liberalizmus Magyarországon a nemzet felszabadulásának a tényével az idegen uralom alól lett a kormányzás alapelvevé és általa illeszkedett be nemzetünk a Nyugat civilizált államainak sorába. A haladásnak az a szolgálata, mely az egész világon jellemezte a liberális politikát, a magyar nemzetet is a haladás minden áldásában része-

sította, mondhatni megerősítette a nemzetet a jövőendő ezredév számára. Ha az osztrák elnyomás és a függetlenségi harc elvesztése után nem a liberalizmus politikájának érvényesülése következik, akkor a magyar nemzet végpusztulása elé nem állítottatott volna akadály, a költő énekelte nagy sír valóban megnyílt volna számunkra, melyet a liberalizmus nyomán haladottabb népek vettek volna körül anélkül, hogy szemükben gyászkönnny ült volna. A liberális politika megmentette a magyar nemzetet, de amikor a megmentett erő megtartásáról van szó és mint az egész világon, a liberalizmus előidézte haladás gyümölcseit kívánjuk megtartani, akkor nálunk is számolni kell ezen értékek különös megtartási módzataival, ha másképp nem, úgy az államhatalom növelésével, az egyéni szabadság korlátozásával, az állami beavatkozás folytonos kiterjesztésével.

Befejezésül legyen szabad ama felfogásomnak kifejezést adni, hogy a liberalizmus és étatizmus között való választás problémájának megoldása az egyén és tömeg közötti viszony örök tragédiájából folyik, melynek számos felvonása volt és lesz még, mindegyik egy-egy korszakos próbálkozást jelentvén.

Az etatizmusnak magának számos alakját és kialakulási módját dolgozták ki eddig, hogy úgy mondjam a *liberalizmus bastardizálása* formájában. Megérdemelné a mélyebben való foglalkozást különösen *Wiese* professzor *neoliberalizmusa*, *Pesch* professzor *S. J. szolidarizmusa*. A magam részéről, mély meggyőződéssel, a megoldást legszívesebben a *Rerum Novarum* enciklika keresztényszocialista programjában keresem. Álláspontom indokolására csak egészen röviden azt hozom fel, hogy az eddig javasolt elméleti megoldásokban, de az olasz fascizmus és német nemzeti szocializmus példáiban is egyformán fellelhető a közérdek előtérbe tolásának következménye az egyéni érdekekkel szemben. De sem a neoliberalizmus, sem a szolidarizmus nem adnak pontos mértéket arra nézve, hogy amit az egyestől elvesznek, azt miképp és mily formában adja az állam vissza. A fascizmus és nemzeti szocializmus jövője is éppen a kiegyenlítés normájának a megtalálásától és helyes alkalmazásától függ. A keresztény szocializmus a közérdek érvényesülésének elismerése mellett valláserkölcsei alapon, minden, keresztény mindennapi imádságából, a «Miatyánk»-ból veszi az egyén és köz közötti kiegyenlítés normáját, úgy magyarázván az ima ama tételét hogy «mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma», hogy mindenki számára a neki járó kenyér legyen megadva, nem egyforma finom, s nem egyforma darabban, hanem kinek-kinek érdeme szerint valóan; de elégedjék is meg az ember a neki jutóval, ne igyekezzék élete célját a vagyonszerzésben találni csupán. A keresztény szocializmus a szabadkereseti társadalmi szerkezettel megfér, és a leghumánusabban képes letörni a liberalizmus kinövéseit. *XIII. Leó* pápa különösen arra figyelmeztetett, hogy a vagyonosok önmegtartózkodás és jótékonykodás által mozdítsák elő a társadalmi békét, az alsóbb néposztályba tartozókról való gondoskodás

az állam feladatává tétessék, az állam támogassa a munkást, hogy bére megfelelő legyen, védje az egészségét, segítse a családját.

A szabadkereseti társadalmi szerkezet megnevesítését kívánja a keresztény szocializmus elérni. A jelenkorban ezért az ezirányú megoldásnak vannak a legnagyobb kilátásai az egyetemes emberi boldogulás valóra váltása körül.

Nagy Miklós:

A liberalizmus vagy helyesebb nevén: a polgári demokrácia a történeti fejlődésnek egyik korszaka, melynek, mint minden hasonló fejlődési mozzanatnak, megvan a maga történeti jelentősége, hőskora, virágzása és hanyatlása. A mai nemzedék már csak süllyedésében, visszaéléseiben ismeri. Innen az a szenvedélyes hang, mellyel a századforduló óta megítélni szokás, miként egykor a liberalizmus úttörői támadták a rendi abszolútizmus minden szabad mozgást megakadályozó állami és társadalmi intézményeit, melyek szűknek bizonyultak a polgárság és parasztság befogadására s ekként gátjává lettek a haladásnak.

A liberalizmus szabad versenye ma a gazdaságilag leggyöngébb elem: az ipari és a mezőgazdasági munkásság számára teremtett kétségbeejtő helyzetet s ezzel válságba sodorta a műveltebb államok belső rendjét, melyet a világháború és az elvakult békeparancsok amúgy is nehéz viszonyok közé juttattak.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat t. Elnökségének a liberalizmus hibáira, kinövéseire és ezek orvoslásának módjaira vonatkozó kérdéseire a társadalomtudomány és a történelem igazságaival igyekszünk megadni a választ.

A társadalomtudománynak egyik sarktétele, hogy az emberiség életének két alapeleme van: az egyén és a köz, vagy más szavakkal: egyes és a tömeg. Amaz a kezdeményező s mint ilyen a haladás első tényezője. De éppoly fontos a köz is, melyhez az egyént születése, hagyományai fűzik, melyre vonatkoznak céljai s mellyel összefüggnek eredményei. Ha attól elszakad és magát, saját érvényesülését tekinti öncélnak, el kell buknia és helyét elfoglalja a közületnek valaminő formája, mely a maga javára iparkodik hasznosítani az egyéni törekvések eredményeit. Ez a köz rendeltetése, melyet méltóképpen addig tölt be, amíg nem a teljes egyformásítást tekinti öncélnak, mert ez esetben újra forradalmi erővel tör elő az egyén. Ahol a társadalomnak akár egyik, akár másik tényezője gyöngye hivatásának betöltésére, ott a nemzeti életnek sorvadása vagy katasztrófája áll be.

Az egymást ekként változtató irányok egyike közismert nevén az individualizmus, a másika a kollektívizmus. Amannak éltető levegője, jelszava és túlzásaival saját vesztének okozója: a szabadság, emezé: az egyenlőség. Az individualisztikus korszakok hanyatlásának jellemző vonása

a radikalizmus, a kollektivistikus korszakoké a reakció. A tömegek helyzetének szemlélete adja a nagy egyéniségeknek az eszmét, az erőt az elhatározáshoz, melyből ugyancsak a tömegek felhasználásával válik történeti esemény. *Visszont* a tömeg kiváló egyének nélkül, hadsereg vezér nélkül. A kettő tehát kölcsönösen korlátozza és kiegészíti egymást, lévén mindkettő örök emberi. Mindamellett is természetes, hogy az individualisztikus korszakokban születnek általában a nagy szellemi áramlatok s hogy ilyenkor gyorsabb a haladás üteme, mert az állami és társadalmi berendezkedés alapja az egyén és mozgató eszméje a szabadság.

Mint a fatörzsön levő gyűrűk mutatják a fa életkorát, éppúgy állapítható meg bármely nemzet alkotmányának törvényhozásának, gazdasági életének, közműveltségének (nyelvének, költészetének, irodalmának, oktatásügyének, művészetének) honvédelemügyének stb. fejlődésében az individualisztikus és a kollektivistikus korszakok váltakozása.

A történelem tanúsága szerint a nemzetlétet megelőző törzsi vagy népi állapot a szervezetlen tömegek kora, melynek kollektivismusával szemben határozott individualisztikus jellege van a nemzetlét első mozzanatának, mikor a leghatalmasabb, a legvitézesebb vagy a legvagyonosabb törzsfő uralma alatt egyesíti az addig laza egymásmellettségben élt törzseket, számukra országot foglal és családjában örökletessé teszi a hatalmat. Ezek az erőskezű, nagyszabású dinaszták egy személyben államfők, hadvezérek, legfőbb törvényhozók, bírák, kiket a régi pogány vallások isteni eredettel, halhatatlansággal ruháznak fel, a keresztyénség pedig az Isten kegyelméből való uralkodásnak, a szentségnek és sérthetlenségnek nimbuszával emel eszményi magasságba a tömegek fölé.

A teokratikus, patriarkális és patrimonialis abszolútizmusnak ezt a korszakát váltja fel a hűbériség, mint második fokozat az állami és társadalmi életben. Az uralkodó ugyanis, kiben akkor még csak egymagában él jóformán a nemzeti eszme, nem végezhet mindent személyesen. A központi kormányzás, a honvédelem, a helyi igazgatás stb. teendőinek ellátására kénytelen igénybe venni megbízható embereinek segítségét. Ezek viszont szintén személyes híveikre, utóbbiak a maguk szűkebb környezetére támaszkodnak. Ez a hűbéri berendezkedés, mely szerződési alapon vonja a szabad lakosság minden rétegét bizonyos kollektív egységbe.

A hűbériség rendjét, mely éppen *nem szorított* Nyugateurópára, mert lényeges alkotó elemei megtalálhatók pl. a török vagy a japán történetben is, a maga szép és nemes eszményeivel és intézményeivel együtt újra a szabad érvényesülésre törekvő egyéni megmozdulások törik szét. A nagyobb hűbérurak, a nagybirtokos arisztokraták szembeszállnak a királlyal és másfelől elnyomni iparkodnak a gyöngébb társadalmi rétegeket.. Itt indul el útjára az arisztokratikus rendiség.

Túlzásai, oligarchikus féktelenségei emelik ismét a hatalom polcára a törvényes királyokat s jön létre majd mindenütt a rendiség romjain az

újkori abszolútizmus, mely az állandó hadsereg felállításával s az állami igazgatás kiépítésével egyidejűleg gondot fordít az alsóbb néprétegek sorsának javítására is.

De kiélt erőivel és megkövesült életformáival ezt a munkát már nem képes sikerrel folytatni. Jön a politikai, a törvény előtti, a magánjogi egyenlőséget, a vallási, gazdasági, tanítási és tanulási szabadságot stb. hirdető liberalizmus, mely az egyén szabad érvényesülésével szárnyakat ad a tudományos, a technikai és gazdasági életnek is. Az egyénnek ez a korlátlan szabadsága azonban nagy veszedelmeket is hozott magával. A régi rendi különbségeket megszüntette ugyan, de helyükbe a kapitalizmusnak vagyonkülönbségen nyugvó osztály különbségét állította, mely a gazdaságilag: erős és gyöngye elemek: a gazdagok és a szegények között szinte áthidalhatlan űrt támasztott. Majd a tőke urai lépésről-lépésre birtokukba vették mindazon javakat, előnyöket, élvezeteket, melyeket a jelen állami és társadalmi élet nyújthat, sőt végül befolyásuk alá vonták a parlamenteken és kormányokon keresztül a bel- és külpolitika irányítását is, de a megfelelő felelősségérzet és kötelességeik felismerése nélkül. Röviden: a tőkegyűjtés öncéllá lett.

Ez a körülmény azt mutatja, hogy a történeti fejlődés ismét fordulóponthoz ért, mert az egyéniség korlátlan érvényesítésére fölépített liberalizmus nem képes többé a maga-teremtette problémákat megoldani saját erejéből. Így nem tudja biztosítani a termelés, a fogyasztás és a jövedelemelosztás méltányos rendjét, a szellemi és testi munkások tisztességes megélhetését (ide tartozik a főiskolát végzett ifjúság elhelyezkedése s a munkanélküliség megszüntetése is). Végül nem tudja a művelt államoknak két legnépesebb társadalmi rétegét: az ipari és mezőgazdasági munkásokat bevonni a nemzet gazdasági, közművelődési és politikai életébe, amint virágkorában bevonta a polgárságot és a parasztságot s felszabadította a jobbágyságot, amely cselekvésével *tette* nemzetivé a népet és népivé a nemzetet.

E problémák megoldására most az individualizmus antitézise: a kollektív irány van hivatva. Ennek kell a nagy vagyonkülönbség által okozott tömegnyomort és következményeit jóvátennie s egyúttal fölemelnie a legalacsonyabb társadalmi rétegeket is, hogy részeseivé válhassanak a liberalizmus alatt elért közegészségügyi, tudományos stb. eredményeknek és vissza kell vinnie a munkásvezérek által túlzott igények hangoztatásával a nemzeti gondolattól elszakított munkástömegeket a nemzeti egységbe, amint eltűntek egykor a világpolgári ábrándok is. Ezzel a királyok személye körül megindult és lépésről-lépésre újabb társadalmi rétegekre kiterjeszkedő nemzeti élet a főnemesi, nemesi, (papi) rendek s a polgári[^]is-parasztosztályok után felölelné a munkásságot is, hogy a benne élő friss energiák új erőkké, értékké és színekké gazdagítsák az egész nemzetet.

Itt végezzük is főleg Nyugat- és Középeurópa nemzeteinek fejlődő-

désmenetéből levont történeti fejtegetéseinket, melyekben összefoglalni igyekeztünk a liberalizmus történeti jelentőségét s egyben hibáit és hiányait is feleletként az első kérdésre.

A második és harmadik kérdésre együttes választ adunk, amennyiben főntebb már megállapítottuk, hogy a liberalizmus kinövéseit és hiányait a nemzeti érzés egységesítő ereje van hivatva orvosolni, melynek külső, látható szervezete az állam, mint valamennyi társadalmi réteg politikai, gazdasági, kulturális stb. törekvéseinek és munkájának hatalmi eredője. Tehát nem egy pártnak, egy felekezetnek, egy osztálynak kizárólagos akaratát megtestesítő állam, hanem az az állam, melyben kellő tárgyilagossággal s a nemzet javára teljesített szolgálatának, munkájának súlya és értéke szerint képviselve van minden társadalmi tényező: párt, osztály, felekezet.

Ebből a szempontból a polgári állam nyújtja ma a legtöbb biztosítékot, mely vezetőinek műveltségével, mérsékletével, a hagyományokhoz való ragaszkodásával legtöbbet tehet a nemzeti jövő kiépítésére.

Azok a kísérletek ellenben, melyekkel a szocializmus, kommunizmus képviselői próbálták boldogítani az emberiséget, eddig nem sok reménnyel kecsegtetnek. A szocializmusnak egyetlen, de igazi érdeme az a küzdelme, melyet a munkásság sorsának, helyzetének javítása érdekében folytatott. De viszont más oldalról azért, hogy a munkabérek, a munkaidő, munkáslakás, — biztosítás stb. ügye sok vonatkozásban még ma sem nyugszik kielégítő alapokon, a kapitalizmus mellett kevés kivétellel a munkásvezérek is felelősök, akik saját hatalmi céljaik érdekében gyakran léptek fel túlzott követelésekkel s ezzel nemcsak a békés, zavartalan termelést és fogyasztást zavarták meg, hanem megakadályozták a munkásságnak a nemzeti életbe való bevonását is.

Még kevésbé alkalmas e feladat elvégzésére a szocializmus végső következtetéseit is megvalósítani kívánó kommunizmus, mely ahol eddig a munkástömegek vállain a hatalom birtokába jutott, ott a tőke és a magántulajdon kisajátításával (a vezető társadalmi rétegek kiirtásáról nem is szólunk) és maguknak a munkásoknak elnyomásával a cári uraloménál is súlyosabb lelki és testi zsarnokságot teremtett, melynek alkotásai, csodásnak mondott gyárai és egyéb intézményei a fáraók gúláihoz hasonló rab-szolgamunkával jöttek létre és nem a munkások életszínvonalának, életformáinak fölemelésével.

Hogy az állam mit tehet és mit nem, meddig mehet és hol kell megállania a tömegek javát célzó intézkedéseiben, arra nézve értékes útmutatást adnak azok a gazdag tapasztalatok, melyeket az orosz bolsevizmus könyörtelen, Istent és embert nem ismerő rendszabályaival és szédületesnek tetsző tervgazdasági célkitűzéseivel; a Mussolini fasizmusában megíjodott, rendi korporációkba tömörített olasz nemzet új alapokra fektetett állami rendjével; a hitlerizmus a németiség faji, nyelvi és műveltségi össze-

tartozását és újjászületését célzó harmadik birodalmi gondolatával nyújt. Kiegészítik ezeket a tapasztalatokat Rooseveltnek, az Egyesült Államok elnökének, az egész korábbi hatalmas gazdasági szervezetet felforgató rendeletei és tervgazdasági programja, valamint majd minden művelt államnak a legkülönbözőbb politikai, gazdasági, rendészeti stb. intézkedései.

Ha mindezeket végigtekintünk, legkevésbé találhatjuk követendő példaként a bolsevizmust, a faszizmust és a hitlerizmust, lévén az első tisztára keleti zsarnoki uralom, annak minden velejárójával, az utóbbi kettő pedig a magyar lélektől szintén távol álló abszolutizmus, melyek az Isten kegyelméből való abszolutizmustól abban különböznek, hogy népvezérek állanak az élükön, egyébként pedig a Mussolini és a Hitler egyéni nagyságán kívül az olasz és a német nemzetek lelki struktúráján épülnek fel.

Tovább menve, nemzetünk öt részre marcangolt állapotában nem tarthatjuk kívánatosaknak azokat a rendelkezéseket, melyek közvetlenül érintik a politikai és egyéni jogokat. Ellenben indokoltnak tekintünk minden oly állami intézkedést, amely alkalmas orvosolni a gazdasági szabadság felöltő visszasságait és anélkül, hogy gúzsba kötné az egyéni kezdeményezést, vállalkozást, lélekben és érzésben közel hozza egymáshoz a nemzet valamennyi rétegét, hogy minden magyar együtt szenvedjen és dolgozzék a magyar feltámadásért.

Neubauer Gyula:

A világ mai gazdasági és egyéb nehézségei egy-két főokra, vagy számos apró okra vezethetők vissza. Azok között, akik hajlandók egy kimagasló okot megjelölni, szintén vannak ellentétes táborok. Így állanak egymással szemben a *liberalizmus* ellenségei és a liberalizmus barátai, vagyis azok, akik a bajokat annak tulajdonítják, hogy liberalizmus volt vagy még van és azok, akik a bajokat annak tulajdonítják, hogy liberalizmus már nincs, hanem *intervencionizmus* van. Nem szabad feltenni, hogy ellentét áll fenn a liberálisok és az intervencionisták (etatisták) céljai között. Ha úgy a liberális, mint az etatista csak egyéni céljait követi, akkor egyiknek sincs igaza és egyik elv sem volna fenntartható, ha nem tudná a közérdeket maga mellett tanúságot felhívni. Csak abból szabad kiindulni, hogy úgy a liberalizmus, mint az étatizmus a köz érdekében alkalmazott társadalomrendező elv gyanánt kíván fellépni s azt kell eldönteni, hogy egyikük is, másikuk is mint közérdekű társadalomrendező elv mennyire használható.

Próbáljuk meg kiindulóban a liberalizmus igazi elgondolását magunk elé idézni. A liberalizmus az embereknek a létért való küzdelmét úgy tekinti, mint egy sportmérkőzést, amelyben mindenki egyenlő feltételek mellett részt vehet és a versenyzők legjobbika győz. A verseny nem folyik le szabályok nélkül és a *fair play* megkívánja, hogy a szabályokat a versenyzők mindegyike szigorúan megtartsa. A verseny nem egyszeri mérkőzésből áll,

hanem folyvást megismétlődik. A győztes nem pihenhet a babérain és a vesztes nem veszi el egy verességgel összes chance-ait. A nemes versengés kifejleszti az egyéni képességeket és létrehozza a legkiválóbb eredményeket. A versengés felügyeleti hatóságának nincs más feladata, minthogy a fair play, a versenyszabályok megtartása fölött őrködjék. A nemes versengés eredménye, hogy *mindenki* legjobb képességei kifejlődnek és mindenki a legnagyobb teljesítményekre szoríttatik. Nemcsak a legkiválóbb *egyéni* eredménynek, hanem az *összesség* eredményeinek is a legnagyobbaknak kell tehát lenniök.

A köznek csak az lehet ártalmára, ami a fair play-t veszélyezteti. Ez pedig kétféle lehet. A versenyzők kijátszhatják úgy a szabályokat, hogy a szabálysértés megtorlatlanul marad, sőt a szabálysértésből jogtalan előnyük származhatik, vagy pedig a felügyeleti hatóság elfogultan és részrehajlóan kezeli a szabályokat. Az első a liberalizmus hibája, ami a szabályok szigorítására vezethet, de egyben olyan agyonszabályozást okozhat, ami megbéníthatja a verseny menetét. Ez utóbbi pedig már az étatizmus *jószándékú* hibája. A második, a szabályok részrehajló kezelése, a kiválót elkedvetleníti, a kevésbé kiválót elkényelmesíti. Ez az étatizmus *rosszhiszemű* hibája. Az étatizmus jószándékú hibája szokott előfordulni a *szociális* állami intervencióban, az étatizmus rosszhiszemű hibája jelentkezik a *politikai* állami intervencióban. A kérdés most már az, hogy a liberalizmus egy hibája, vagy az étatizmus két hibája a nagyobb-e. Az egyik oldalon a fair play szabályainak kijátszása, a másik oldalon pedig a *bürokratizmus* és a *protekciónizmus* jelentkezik. Nem új forma, hanem csak az utóbbi kettő válfaja a *militarizmus*, vagyis a közéletnek katonai elvek szerint való agyonszabályozása.

Ezekben az általános fejtegetésekben már benne rejlik a felelet a felvetett első két kérdésre.

1. kérdés: miben állanak a liberalizmus hibái és hiánya?

Felelet: abban, hogy a fair play szabályainak megtartására, a szabályok kijátszásának megakadályozására nincs garancia.

2. kérdés: megfelelő orvosság-e a bajok ellen az étatizmus növelése?

Felelet: nem, mert bürokratizmusra és protekciónizmusra vezet, illetve az étatizmus ez utóbbiak ellen semmi komoly garanciát nyújtani nem képes.

Már a harmadik kérdésre nem lehet ilyen egyszerűen feleletet adni. Mert ugyan minő *más* utakat láthatnánk *aktuálisan* célravezetőbbeknek a liberalizmus hibáinak és hiányainak kiküszöbölésére?

Először *aktualitás nélkül* próbálunk felelni. A liberális társadalmi rend önmagában nem alkalmas saját hibáinak és hiányainak kiküszöbölésére. De legalább is alkalmasabbá teheti egy egészségesebb és *erkölcsösebb közszellem*. Ez az egyik lehetőség, amit nem lehet egyszerűen tagadni, ha például az angol társadalmat akár csak a magyar társadalommal is össze-

hasonlítjuk. Ha pedig a liberalizmus mégis korrekcióra szorul, nem kell mindjárt az ellenkező végletbe, az etatizmusba esni, aminek más értelmet adni nem tudunk, mint azt, hogy legalább is az állami beavatkozás *túl-súlyát* jelenti. Maga az állami beavatkozás szüksége aligha vitatható, de nem kell mindjárt azt hinni, hogy az eredménytelen állami beavatkozást annak fokozása jóváteheti, mert sokkal természetesebb azt feltételeznünk, hogy ezzel csak az eredménytelenséget fokozzuk. *Nem a beavatkozás mértékében, hanem annak módjában és irányában kell a problémát keresnünk.*

Aktuálisan úgy látjuk, hogy a mai világhelyzet megítélésében a liberálisoknak és az intervencionistáknak egyaránt igazuk van, ami csak úgy lehetséges, hogy a világszerte tobzódó etatizmus nem volt képes a liberalizmus hibáinak és hiányainak kiküszöbölésére, ugyanakkor azonban a maga bürokratikus és protekcionista szellemével a liberalizmus előnyeit is tönkretette, úgyhogy *ma a liberalizmus és etatizmus hibáit és hiányait egyidejűleg érezzük.* Lehet, hogy ebből a kettős rosszból egyidővel valami jó is fog kinőni. Az olasz, német, amerikai és orosz kísérlet termelhet jó eredményt is. Ezt azonban ma még senki emberfia nem tudhatja. Amit ma láthatunk és tudunk, az csak annyi, hogy a mai helyzet elmérgesedésében legalább annyi része van az etatizmus túltengésének, mint a liberalizmusnak.

Némethy Imre:

1. A liberalizmus nagy hibája az, hogy a nemzet rovására az egyénből és az egyének szabad versenyéből indul ki. Másik nagy hibája, hogy túlságosan előtérbe állítja a gazdasági szempontot. Sem gazdasági, sem más téren a szabad verseny nem szolgálhatja a kívánatos mértékben a legkülönb egyéniségek érvényesülését, mert irányító eszméje emberek és vagyon *mennyisége*, elegendő figyelem nélkül az ettől független értékre és céljai is ehhez igazodnak. Ilyen kiindulópont tette beteggé a liberális gazdasági rendszert, amelyben az a döntő kérdés, hogy munkában és tőkében pusztán mennyiségi szempontból elegendő mértékben erős vállalkozó megtalálj a-e az elegendő számú fogyasztót. De hasonló okból és módon beteg a liberális politikai demokrácia is, amely csak a számszerűen kifejezett többségi akarattal számol. A liberalizmusban a szociális, műveltségi, nemzeti és vallási élet területe tulajdonképpen szoros függvénye a gazdasági és a pusztá többségi elvre alapított politikai szempontnak.

A liberális állam hibái az elmondottakból önként következnek. A nemzet elhanyagolásával az egyént és ezt is nagyrészt csupán számszerűen és gazdasági szempontból nézi; elhalt és ezután megszülető nemzedékekkel a liberális felfogás és ennek keretében a liberális állam alig törődik és nagyon háttérbe állítja a koránál vagy törődöttségénél fogva nem teljes cselekvő- és munkaképességű embert is. Az utóbb említettek háttér beállítása a liberális felfogásnak éppúgy eredményévé válik, mint az átlagnál különbek

háttérbeszorulása. Az átlagon akár saját hibájukból, akár pedig saját hibájukon kívül alul maradók a liberális felfogás alapeszméjét alkotó szabad verseny következtében nem érvényesülhetnek igazságos mértékben, mert ezt testi vagy szellemi képességeiknek az átlagosnál nagyobb hiánya szükségképpen megakadályozza. Az átlagos mértéket meghaladó értékű ember értékötöbblete pedig az átlagosak nagy számbeli tömegének arányában úgy szétforgácsolódik, hogy sem az egyes emberi kiválóságnak, sem a közösségnek nem lehet méltó haszna az átlagon felül levők kiválóságából.

A liberális társadalom tehát végeredményben az átlagosak társadalma és még ebben a megjelenésében is mértékegységéből hiányzik a szellemi, erkölcsi, vallási arányos összetevő. Felépítése az egyesekből jön létre; nem enged igazi teret a nemzetnek, mert nem számol azzal a szükséges mértékben, hogy a nemzetben elhalt, élő és jövőbeli nemzedékek nem újból szétválasztható, hanem önálló egységre vezető módon egyesülnek.

2. Az etatizmus fejlesztését válságos időkben sokszor nem lehet elkerülni, de ebben nem szabad ideális célt látni. Nagyon hibás az a felfogás, amely minden kérdés megoldását az államtól várja; ilyen felfogás helytelenségére nagy nyomatékkal figyelmeztet bennünket az a tény, hogy az állampolgárok közszolgáltatásainak terhei majdnem mindenütt az alig elviselhetőség mértékéig megduzzadtak. Az állampolgárok túlterhelése adókkal és más közszolgáltatásokkal ezek vállalkozása megbénításával és ezen az úton közvetve az állam elvállalt feladatai teljesítésének a megghiúsulásával fenyeget; de az állam azért sem válhatik nagyüzemmé olyan értelemben, hogy a legkülönbözőbb feladatokat magára vállalja, mert ilyen megoldásban elveszne a feltétlenül szükséges egyéni kezdeményezés értéke, az áttekinthetőség hiányában megghiúsulna a nemzeti életnek az az irányítása, amelyet az államtól várunk és nem egy esetben maradnának papirosan a legszebb tervek is.

3. Az út, amelyet követnünk kell, csak az lehet, amely az államon belül intézményesen és a nemzet elhivatottságának tudatában biztosítja az egyeseknek a lehető legeredményesebb együttműködést 1. egymás közt és 2. az állam orgánumaival. A fasiszta felfogás szerint az állam a nemzeti élet létrehozója és irányítója és nem a nemzet az, amelyik a maga céljainak megvalósítása érdekében megalkotja az államot. Nem látom alapvető jelentőségűnek a most tárgyalt kérdések szempontjából arról vitatkozni, hogy ez vagy a megfordítottja-e a helyes felfogás. Kérdésünk szemszögéből a hangsúly azon van, hogy az állam a nemzeti egyéniség lehető legteljesebb érvényesülésének biztosítására hivatott és köteles. Ebben a feladatában nem felejtetheti el, hogy a nemzetet nem csak az élő nemzedék, hanem ennek elődjai és utódjai is alkotják. A múlt nem lehet az állam vagy az egyén korlátja abban, hogy a nemzet helyesen felismert aktuális érdekét szolgálja; el sem lehet képzelni azonban, hogy értékes történelmi múlttal bíró nem-

zet aktuális érdeke az elmúlt időkkel való organikus kapcsolat megszakítása lehessen. De az előbb elmondottakból az is következik, hogy a nemzet érdekeinek aktuális helyes szolgálata csak az lehet, amely az ezután következő nemzedékeket legalább olyan mértékben veszi számba, mint a ma élő nemzedéket.

A helyesen feltett kérdés tehát ez: milyen módszerek és eszközök alkalmazásával lehet a nemzet javát múltjához méltóan és egymást követő nemzedékeket meghaladó távoli időkre a lehető legkielégítőbb és az emberiségre legértékesebb módon szolgálni?

Magyar szempontból mindenekelőtt a területi revízió kérdését kell teljesen világosan látni, abban a tekintetben, hogyan lehet a várt és kívánt új határok között élő társadalom egészének és minden rétegének a mainál lényegesen jobb műveltségi, gazdasági, jóléti és a népi egyéniségnek a legjobban megfelelő helyzetet biztosítani és ekként az egész emberiségnek jó szolgálatot tenni.

Ha a kérdést nem kizárólag magyar, de általános elvi szempontból nézzük, úgy a következőkre kell gondolnunk:

Az emberi haladást minden nemzet egyénisége legértékesebb vonásainak kifejlesztése és érvényesítése útján köteles szolgálni. Ez a szolgálat az államra és annak polgáira egyaránt vár. Az állam ne kívánjon polgárainak tevékenységébe mindenáron beavatkozni, de ne féljen a beavatkozástól ott, ahol a nemzet egyéniségének érvényesítése, gyengébbek védelme és tehetségek érvényesülésének érdeke ezt megköveteli. Államban és polgáraiban egyaránt határozott tudat kell a nemzet célja felől ezt elsősorban nevelés útján kell kifejleszteni, de — a cél jóságának és helyességének világos ismeretétől feltételezetten — adott esetekben a kényszer útján irányítás is helyes és szükséges. Nem elegendő, ha a most említett céltudat csak általános; gondos szociográfiai megismerés alapján annak az életviszonyok apró részleteire is ki kell terjedni. Ilyen megismerés alapján tisztában kell lenni az államon belül érvényesülő minden köz- és magán-tevékenység helyes egyensúlyával és az egyensúlyi zavarok megakadályozása vagy megszüntetése érdekében irányítóan kell az államnak beavatkozni. Az egyensúlyi zavar mértéke szabja meg a beavatkozás mértékét. Az említett zavarok bekövetkezésének a legjobban azzal lehet elejét venni, ha a nemzet hivatására vonatkozó szolidaritás tudatát sikerült az állampolgároknak kifejleszteni. Ezért elsősorban az szükséges, hogy az állam intézményei a fentebb részletezett szolidaritásnak kialakítását és fenntartását szolgálják. Egyensúlyi zavarok esetén először is a szolidaritást szolgáló intézményt kell alkalmazásba venni, illetőleg ennek tökéletesítésére kell törekedni és csak akkor, ha ez adott esetben nem elegendő, kell ezen túlmenően olyan intézkedést tenni, amely mélyebb beavatkozással jár az egyesek életviszonyai szempontjából.

Noszlopi László:

A nagy háború előtti és a háború utáni idők: két külön világ. A háború előtti liberalizmus a háború következtében a saját ellentétéhez vezetett. Ennyiben önmagát ítélte el és végezte ki. Más tekintetben viszont épp a liberalizmus bukásában és az antiliberalizmusban kell bajaink gyökerére rámutatnunk.

Az antiliberalis központosító irány és kollektivizmus hibái: 1. Mint nacionalizmus, a nemzetek kölcsönös elzárkózásával útját állja a gazdasági és politikai gyógyulásnak. Sőt végromlást hozó háborúkkal fenyeget, amelyek nem is a nemzeteknek, hanem csak egy határtalanul önző, nemzetközi kapitalista hadiiparnak érdekeit szolgálnák. 2. Mint radikális szocializmus, bolsevizmus stb., az egyénnek oly elhelyezkedést akar biztosítani a társadalomban, mint a sejtnek a szervezetben. A «kollektív» ember ma Oroszországban, vagy az északamerikai nyáj szellem és nivelláló demokratizmus által megvalósulással fenyeget. A modern rabszolga titkolja egyéniségét, nem akar más lenni, mint a többi ember. Semmije felett nem rendelkezik, testileg-lelkileg kisajátították. 3. Mint bürokratikus etatizmus végül, az erkölcsök romlásához, bizantinizmushoz és a rossz végső győzelmébe vetett hithez vezet. Az etatizmus idején nem a rátermettség és kiválóság, hanem a pozíció adja a tekintélyt. Az embereket hivataluk díszíti, nem ők hivatalukat. Az áltekinélynek azután óriásjövedelem kell, mert nincs mása, amiből önértetet meríthetne. Az egyén itt a külsőleges tekintély és hatalom képviselője is. Támadását és leleplezését tekintélyrombolásnak tartják, tehát inkább titkolnak, takargatnak. Felvirágozik minden fejbőlintás, képmutatás, gerinctelenség, erkölcsi tehetetlenség és protekcionizmus.

Nyilvánvaló, hogy a liberalizmus bizonyos duplicitást, Janus-arcot mutat. Van egészséges és pozitív liberalizmus (ennek hiánya bajaink egyik gyökere), és van romboló, beteg, amely ellentétbe csap át. Az utóbbit le kell küzdenünk, de azt, ami a liberalizmusból helyes, erkölcsi erőink végső megfeszítése árán is el kell érnünk, mert az minden egészséges társadalom talpköve.

A pozitív liberalizmus szabadságot ad az egyénnek, hogy felszabadítsa annak értékes erőit, arra valóságait. A szabadság, önrendelkezés az emberi élet legértékesebb javai közé tartozik. A szabadság különbözteti meg az emberi társadalmat a hangyaállamtól és a méhcsaládtól. Ez ad az embernek méltóságot, öntudatot, ez teszi gerinccé, igazságossá, optimistává és vállalkozó szelleművé.

A kulturális életben a liberalizmus az egyes kultúrterületeket autonómiájuk öntudatára ébreszti. Művészet és tudomány művelése öncél lesz. Az igazságot önmagáért kereső tudományos vizsgálódás a kultúrát határtalan fejlődésre és megújulásra teszi képessé. Ezt a fejlődést az egészséges liberalizmus termékeny kételkedése élteti, amelyet az igazság szeretete vezet és amelynek forrása komoly és mély őszinteség önmagunk előtt.

A liberalizmus emberének önmagába vetett bizalmát a világháború söpörte el. A világháborúról ugyanis ma már nyilvánvaló, hogy emberi erővel elkerülni lehetetlen volt. E körülmény széteszlatta a vidám optimizmust, amely mögött most már leplezetlenül előtűnt korunk sokkal mélyebb életkomorsága. Előtűntek továbbá a liberalizmus veszélyes oldalai: a liberalizmus, mint az irigység és konkurrencia princípiuma, mint az önző, elzárkózó egyedek anarkisztikus versenye.

E versengés mögött a «stréber» embertípusa áll. A stréber önmaga előtt semminek tűnik fel, ha nem lehet «több», mint más. Így liberális időkben egy társadalmi osztály haladása az életszínvonal tekintetében, alig vétetik figyelembe. Csak a színvonalnak más osztályokhoz viszonyított különbsége *fontos*.

Az individualisztikus önzés egyúttal a hanyatló vitalitásnak is jele. Amint az egyén, úgy a társadalom életében is a hanyatló életerő, pl. betegség, szenilitás, az önzés jelenségeihez vezet. A leáldozó, gyenge élet jele a liberalizmus lágysága, engedékenysége, megalkuvása és hedonizmusa, amely feldúl minden erkölcsi intézményt, egyházat, családot és a lelki egyensúly elvesztéséig, idegbetegségekig, öngyilkosságokig fokozódhat.

A hanyatló vitalitás, amint *Scheler* észrevette, az utilitarista értékkel jár együtt. Az élet felett úrrá lesz a nyárspolgáriság, intellektualizmus és technicizmus. A pénz, gazdagság hatalma és megbecsülése egyre kizárólagosabb. A megkopott vitalitású, félnék és intellektualista zsidóság önkénytelenül is valósággal világhatalomra tesz szert. Az egykor megalázott, megcsúfolt és eltiport zsidó viszonzásul becsmérel, leránt és rombol mindent, ami a keresztény Nyugat eszménye, amiben ez hisz, amit legszentebbnek becsül és amire gondolatvilágát építi. A zsidó lesz a liberalizmus romboló és beteg kételkedésének előharcosa. E kételkedésnek az igazság ellenszenves. Hiú törekvés arra, hogy tagadásunk által érdekesekké váljunk. Itt hiányzik a kegyelet ama hagyományos igazságok iránt, amelyeket a kételkedő már nem képes újraélni.

A negatív, romboló liberalizmus irtózik minden határozott világnézettől. Ezért kultúrájából hiányzik az egység, az összetartó erő. A kultúra egymástól elszigetelt, túlspecializált részterületekre szakad szét. A liberális kor szelleme abban különbözik más korok szellemétől, hogy nincs szelleme. Korszellem helyett itt szellemek sokaságát találhatjuk, amelyek részben áthatják egymást, részben harcolnak egymás ellen.

A gazdasági élet is kiszakad a társadalom egészéből és öncéllá lesz. Eszerint a gazdasági életben minden szabad, ami a büntető-törvénykönyvbe nem ütközik. A gazdasági rend közvetlenül az önző emberi hajlamokból ered. E «természetes» rendet az akarat vagy erkölcsi szempont nem képes befolyásolni. Még kollektív akarat sem. A munkás, az ember iránt a liberalizmusnak nincs benső érdeklődése. Mindenki a saját szerencséjének kovácsa. A liberalizmus be akarja bizonyítani, hogy az ember kezében tartja a saját

sorsát. Bizonyítékai azonban csak a javak termeléséről beszélnek, de nem érintik a javak elosztásának kérdését.

A pozitív és egészséges liberalizmus olymódon válik beteggé és rombolóvá, hogy a szabadságot teljes korlátlanságnak fogja fel. Helyes és egészséges ellenben addig, amíg az egyén és a kultúrterületek önállósága és öncélúsága nem érinti az erkölcsiség korlátait. Ilymódon a liberalizmusnak a helyes középnek kell lennie két véglet: az antiliberalizmus (kollektivizmus, etatizmus stb.) és a korlátlan szabadosság között. E mérsékelt liberalizmus egy korlátot ismer: az erkölcsiséget. Ámde az erkölcsiség legtökéletesebb fokra a keresztény erkölcsi tanításban jutott el. A gyógyulás útja tehát egy keresztény liberalizmusban kínálkozik, mindenesetre nem a félkereszténység és álkereszténység, nem is épp a ma élő keresztények gondolkodása, hanem egy eljövendő, korunk küzdelmeiből születendő, teljesebb és valódibb kereszténység alapján.

A társadalmi és gazdasági életnek nem szabad ugyan a valláserkölcs-csel szembehelyezkednie vagy attól elszakadnia, de azért mégis nagyfokú önállóság illeti meg. A társadalmi és gazdasági élet igazságai ugyanis nem vezethetők le közvetlenül az erkölcsi elvekből. Nincs egy bizonyos, egyértelműleg meghatározható, keresztény társadalmi rend. A Biblia nem a közgazdaságtan tankönyve. A teológusnak sem feladata, hogy a társadalom törvényszerűségeit kutassa. A konkrét, egyes kérdésekre az erkölcsstan itt nem tud minden időkre érvényes tételeket felállítani, csak azt követelheti meg, hogy minden idők társadalmi berendezkedése megfeleljen a szeretet és az igazságosság kötelmeinek.

A társadalmi igazságosság követelménye azonban, hogy mindenki azt a helyet foglalja el a társadalomban, amely őt értekei, arravalósága folytán megilleti. Ennyiben a természetes tagozódást és hierarchiát felmutató, rendi társadalom látszik az erkölcs követelményeit leginkább kielégítőnek. A rendek hivatások szerint és azzal a szociálpolitikai célkitűzéssel alakult szervezetek volnának, hogy az emberi munkának árucikké való lefokozását és a munkásnak a munkapiac harctéri helyzete szerint való gyökérvesztett hányattatását megszüntessék. Ebben a társadalomban továbbá az állami főhatalom sem nehezedik közvetlenül az egyes emberre. Állam és egyes között állanak a rendek. Etatizmus és anarchizmus veszélye így egyenlően elkerülhető.¹

1 Egyedül helyes, minden időkre szóló és egyetlen erkölcsös társadalmi berendezkedésnek természetesen a rendi társadalom sem mondható. A keresztény erkölcsi tanításnak a rendi tagozódás is csak addig felel meg, ameddig igazságos marad, vagyis, ameddig nem a származás és családi összeköttetések, hanem az arravalóság mértéke szerint találja meg benne mindenki a maga helyét, rangját és hovatartozóságát. A liberalizmus, individualizmus és demokratizmus minden pozitív vívmányát: az egyén jogait, arra valóságainak szabad és egyenlő érvényesülését a rendi társadalomban is biztosítanunk kell.

Korunkban a korlátlan liberalizmusra reakció gyanánt az antiliberális, kollektivistá és központosító irány következett el. Azon kell igyekeznünk, hogy az ellentétek e váltakozásából harmadiknak egy mérsékelt és keresztény liberalizmus szülessen meg.

Osztrólczy Miklós:

A Magyar Társadalomtudományi Társulat felszólítása folytán a három körkérdésre az alábbiakban foglalom össze véleményemet, — a megszabott keretekben, lehetőleg «plasztikus tömörséggel», mint arra a felhívás figyelmeztet.

1. Miben látom a liberalizmus hibáit és hiányait?

A liberalizmusnak, mint társadalmi elvnek, meg volt és bizonyára a jövőben is meg lesz a jogosultsága, — természetesen csak bizonyos mértékig és bizonyos határokig.

Az, hogy mint vezetőeszme nem érvényesül-e a kívánatos mértéken túl, attól függ, mennyire tud a fejlődés sarkalatos törvényének, a szelekció elvének, a minél kiválóbb, a mind nemesebb embertípus állandó kialakulásának szolgálni.

A szelekcióra az impulzusokat az egyéniség érvényesülése adja meg s a liberalizmus létalapját ennek köszönheti.

De vajjon mennyiben segíti elő a kívánatos szelekció folyamatát a fejlődésének mai fokára ért liberalizmus?

Az individualizmus szabad érvényesüléséért megindult mozgalom az eddigi gátlások és korlátozások alól felszabadulván, csakhamar letért az ideális célkitűzések útjairól s az emberi természet primitív ösztöneinek engedve, mindinkább az anyagi érdekek terén keresett érvényesülést, mire a technikai felfedezések gyakorlati alkalmazásának rohamos elterjedése elébb nem sejtett perspektívákat nyitott meg.

Önként értetődik, hogy amint a gazdagodás és jólét utáni törekvéseket feszélyező korlátok eltűnedeztek, úgy gyengültek fokozatosan az erkölcsi alapok is. Ezért a liberalizmust mostani diadalútján az erkölcsi hanyatlás is nyomon kísérte.

A technikai felfedezések és a hitelélet kifejlődése a tőkekoncentrációknak kedvezvén, ennek segítségével olyan bank- és ipari kartellek keletkezhettek, amelyek a kisebb gazdasági egységeket vagy felszívhatták vagy legalább kizsákmányolhatták.

A nagy halak hamarosan elnyelték a kis halakat.

Nemcsak a középosztályok kipusztulása, de általában a független egységeik megsemmisülése ezen az úton csak idő kérdése lett.

Ha a francia forradalom vívmányai: a szabadság, egyenlőség és szolidaritás — helyes értelmezésben — a rendi társadalomból kimaradnak, akkor beáll ennek nagy veszélye: a megmerevedés és kasztrendszer.

A gép mellé állított ember a gép alkatrészévé vált. Kalóriákkal mozgott energia-forrás, — a «termelés» szolgálatában. «Numerus fruges consumere natus».

Felmenő osztálymozgalomra általában nincs kilátás, a kivételek csak a szabályt erősíthetik meg.

A vállalatok, ha versenytárs nélkül állanak, el is bürokratizálódnak. Sokan a jövőt úgy látják, hogy a dolgozó és termelő osztályok munkájának gyümölcsét egy mechanikusan, szinte automatikusan működő szivattyú ontja néhány kartellvezér ölébe. Igaz, hogy a mai «misera plebs contribuens» elé az uralkodórendszer sajtója és az általa kitenyészett közvélemény a fogyasztás fokozását és az élet-standard emelését állította oda egyetlen kívánatos életcél gyanánt.

Ezen felfogás segítségével a liberális-kapitalista rendszer a szocialista világnézettel is kapcsolatba tudott jutni. Több nyugati államban a szocialista, sőt a kommunista párttagitációkat maguk a tőkésérdekeltségek és tőkecsoportok alimentálták. Az a hagyományos nézet, hogy a rendi tagoltság az egyén létsorsára megmerevedést, a stagnációt jelentette, csak bizonyos vonatkozásokban és csak bizonyos mértékig állja meg a helyét. Az embernek, mint erkölcsi fogalomnak lényegét az határozza meg, hogy cselekedeteit és sorsát egyéni felelősségének tudatában intézheti. Az ilyen értelemben vett, mind függetlenebb gazdasági egyedek kialakulása, tehát a reális felmenő osztálymozgalom, ha nem is volt olyan irreális méreteken lehetséges, mint az ma egyes kivételes karriereknél látható, akkor általánosabbnak, sőt szabályszerűnek volt mondható. Aki a céhben mint inas kezdte, abból legény s szinte kivétel nélkül önálló mester lett. Ma a gyári munkás, de minden késő ivadéka is, számba alig vehető kivételektől eltekintve, proletár marad, sőt az önálló iparososztály is hovatovább elproletarizálódik.

Amennyiben azonban Spengler jóslata megvalósul s a «vér diadalmaszkodik a pénz felett», akkor a legitim liberalizmusnak nem sírbatételét, hanem renaissance-át fogják megérni, mert a szelekció folyamata, az elit ember kibontakozása, akkor fog újra megindulni.

2. Megfelelő orvosszert látnék-e a bajok ellen az étatizmus növekedésében?

A tőkekoncentráció során mindenhatóvá vált kapitalizmus magában is az étatizmus felé vezetett. Az általános, egyenlő és titkos választójog alapján álló demokratikus parlamentek kialakulása olyan anyagi áldozatokkal jár, hogy azokat csak a nagy tőke nyújthatja, amely ettől a befektetéstől busás kamatokat vár. A kormányok és törvényhozásaik a nagytőkétől függő viszonyba jutottak, — ha más vonatkozásoktól el is tekintünk. Nem a kartellek függnek tehát a kormányoktól, hanem a kormányok a kartellektől. Az államhatalom jóformán folytatólagos végrehajtó közege lesz annak a rendszernek, amelyet látszólag felváltott. Ahol egy antidemokratikus és

kapitalista-ellenes kormány a vezetést magához ragadta, ott a nyíltabb, vagy burkoltabb, de lényegében a parlamentektől független diktatúrák érvényesültek. Igaz, hogy a diktatúrák a kormányhatalom kiterjesztésével jártak, tehát úgy látszik, mintha az etatizmus fokozottabb érvényesülését jelentenék. Ámde ezek a diktatúrák azáltal, hogy az önálló közép- és kisegzisztenciák szaporítását tűzték ki céljukul, világosan arra mutatnak, hogy az etatizmus csak az új gazdasági és társadalmi rend kiküzdéséért folytatott harc tartamára szól. Háborúban, bármi legyen a háborús cél, az etatizmus elkerülhetetlen. Ilyen a független gazdasági egységek széleskörű szaporításának szolgáló intézkedés, a nagy áruházak létesítésének tilalma, ilyen ama 500.000 paraszthitbizomány, amelyet Darré Németországa felállítani készül. Ott, ahol a szétszórt mezőgazdasági kis-középpüzemeknek, a kisiparnak és a kiskereskedelemnek fokozott jelentőséget szántak, eleve lemondtak arról, hogy a gazdasági életet központi irodákból szabályozhassák.

Ha pedig az államhatalom emancipálja magát a kapitalizmus befolyása alól és csak a közérdek szempontjából igyekszik a gazdasági életet irányítani, vajjon mit várhatunk az olyan etatizmustól, amely minél szélesebb körben, egész az államszocializmusig akar érvényesülni?

A jogállam egyúttal a közgazdasági ethika legfőbb öre és ezért szabályozó kezére minden kornak szüksége volt. Ha azonban a központi hatalom a gazdasági életet olyan, vagy még fokozottabb mértékben akarja koncentrálni, mint azt a liberális éra kapitalizmusa tette, úgy annak csak olyan vagy még károsabb következményei lehetnek. Bürokrácia, mert az egyén közvetlen érdekeltisége hiányozván, az elintézés sablonmunkává válik, korrupció, egyéb okoktól eltekintve azért, mert az ellenőrzés a komplikált szervezeteknél formalitássá süllyed, az egyéni iniciativa elsorvad, s végül a szintéren termelési biztosok vezetése alatt a falanszter-rendszerben milliók robotolnak le egy életparódiát.

3. Minő más utakat tartanék aktuálisan célravezetőeknek?

A fascizmus és minden olyan rendszer, amely a tekintély elvét a diktatúráig fejleszti ki, csak átmeneti lehet. A mai bonyolult társadalmi és gazdasági viszonyokat egy ember kellőleg nem is tekintheti át s ezért a diktátor, vezérkarának kikerülhetetlen befolyása alatt állván, a diktatúra tulajdonképpen egy elég szűkkörű elit kompromisszumos kormányzását jelenti.

Ott azonban, ahol a kapitalizmus elfajulása a kommunizmus felé vezet, úgy látszik a diktatúra az átmenet legposszibilisabb módja. A tapasztalás azt mutatja, hogy a tömegek, amikor a demokráciából, vagyis önmagukból kiábrándultak, a menekülésre vezető utat csak úgy tudták megtalálni, ha atavisztikus nyáj ösztönükkel egy ember vezetésére bízták magukat.

A társadalmi egyensúlynak viszonylagosan legkonszolidáltabb formáját ezidőszertint — szerintem — a rendi tagozódásban kell keresni.

A demokrácia ideológiája abból a téves feltevésből indult ki, hogy az emberek többsége nemcsak bölcsebb, tehát belátóbb, előrelátóbb és szélesebb látókörű, de erényesebb, tehát önzetlenebb és fegyelmezettebb is, mint a kisebbség, holott ennek az ellenkezője igaz. A szellemi és jellembeli kiválóságok a szelekció eredményei, tehát egy adott társadalomban a kisebbség kiváltságai. Ezért a rendi társadalomban egy vezetőosztálynak, a «Führerschicht»-nek kialakítása elmaradhatatlan és az más körülmények között, még leplezések és letagadások mellett is, tényleg kialakul. Az etikai alapot azonban természetesen csak minden erkölcs gyökere, a hagyomány adja meg. A nagy francia forradalom óta az örökletes vezetőosztályok létjogosultságát diszkreditálni igyekeztek. Feltűnő anomália, hogy a természettudományok szuverén tekintélyének korában, a genetikus kutatások fellendülésének idején, a közélet terén ennek a szempontnak figyelembevételét az embernél a legtöbbször mellőzendőnek tartották, de ugyanakkor minden más szerves lény leszármazását előszeretettel vizsgálták.

A rendi tagozódás a tényleges viszonyoknak felelően meg, annak állami elismerése a gazdasági rend reális szabályozásának tekinthető. A mostani társadalmi válság az osztályharcok jegyében foly le.

A korporációk azonban a politikai pártok irányítása alól fel vannak szabadítva és külön életet élhetnek, másrészt tagjai a funkcionális homogeneitás alapján szerveződnek s így a termelőeszközök birtokosa, a tőkés és az ugyanazon foglalkozás körében dolgozó munkás egymás mellett kooperálhat. Az állam csak a kereteket adja meg, azokon belül az egyes termelőágak autonómok.

Mégis nincs és nem lehet olyan szervezet, amely magában véve panacea-ul szolgálhatna.

Az aktuálisan célravezető orvosszerek közül kettő látszik a legközvetlenebbül alkalmazandónak. Az egyik a pénzrendszer reformja.

Valutáris, illetve monetáris okoknak a gazdasági és szociális válság előidézésében mindenesetre jelentős szerep jutott. Az arany sem mint érték-mérő, sem mint a fizetési eszközök bázisa, nem töltötte be kielégítően azt a szerepet, amelyet neki szántak. Az ezüst revalorizálásának és a szabályozott inflációnak gondolata előtérbe lépett. Az arany hivatalos értékelése az utóbbi időben mindenesetre túlzott volt. A munkabérek és a javak forgalmi értékei az arany vásárlóképességének változásaihoz mindig későn, tökéletlenül és kivált egyenlőtlenül tudtak csak alkalmazkodni, ami a tőkekoncentrációk segítségével a gazdasági válságokat és a társadalmi ellentéteket mindjobban kiélezte.

A válság másik alapoka az agrárolló fokozódó tágulása. Ezt érdektelen szaktekintélyek ismerték el.

A mezőgazdasága fogyasztóképességének aránytalan csökkenését, a termelés és fogyasztás disparitását kívül, az aranyvaluták által előidézett aránytalan értékeltolódások még jobban elősegítették.

A társadalom legszélesebb rétegeinek igényei is aránytalanul megnövekedtek, s ezt az industrializmus az élet-standard emelése címén a fogyasztóképeség növelését sürgető propagandájával állandóan előmozdította.

A tőkegyűjtés célja legfeljebb egy családi otthon megszerzésére szorítkozott. Máskülönbén szinte illuzóriussá vált, mert a kistőkés önálló vállalkozásokra képtelen, sőt bankbetétjeivel esetleg maga nyújt újabb eszközöket kizsákmányoltatására.

A vagyoni gyarapodás, a felmenő osztálymozgalom reménytelenné vált, s ezért a prosperitásnak ebben az értelemben való visszatérése a mai rendszer mellett nem is várható.

Az igazi haladás, a gazdasági és a társadalmi életben csupán a hatalmi tényezők megosztása mellett lehetséges, csakúgy, amint ezt a politikai életben annakidején felismerték. Ha verseny nélkül nincs haladás, úgy a koncentráció, amely a versenyt kiküszöböli és minden hatalmat egyesíteni törekszik, a haladás megöloje.

Gyógyulás, miután a krízis alapoka a gazdasági élet és egyáltalán a közélet egész terén a szertelen központosításokban keresendő, csak egészséges decentralizáció útján várható. A patrimonialis életkörökig felaprózott társadalmat, mint tézist, a Páneurópaig és a világkartellekig kifejlesztett koncentrációval, mint antitézissel akarták felváltani.

A két véglet között a szintézist csak a történelmileg kialakult nemzeti egységekre visszavezetett decentralizáció hozhatja meg.

A bábeli tornyok sorsa mindig az összeomlás volt és az is marad. Nemcsak a bibliai Ádám, de az utána következő kisebb-nagyobb Prometheusok is keservesen csalódtak, ha túlmerészkedtek azokon a korlátokon, amelyeket egy felsőbb hatalom eléjük szabott. «Dura lex?», — lehet, «sed lex.»

Ottlik László:

1. A liberalizmus «hibáiról» és «hiányairól» beszélni tudományos szempontból csak nagyon nagy szabatosság, a téma igen éles körülhatárolása mellett szabad. Ebben az esetben pontosan meg kell határozunk, hogy mit értünk liberalizmuson, és hogy milyen szempontból akarunk ennek hibáiról és hiányairól beszélni. Ki kellene mutatunk továbbá, hogy az általunk mint «liberalizmus» meghatározott társadalmi ideológia valóban maradéktalanul érvényre jutott s hogy a mai társadalmi bajok — mert ezekből indulunk ki — valóban közvetlenül ennek az ideológiának érvényesüléséből erednek.

Nézetünk szerint ezt kimutatni lehetetlenség. A liberalizmus mint szilárd tulajdon jogvédelmet feltételező s egyébként minden téren és minden tekintetben az egyének szabad versenyére alapított társadalmi berendezkedés a valóságban soha és sehol nem állott fenn. Amennyiben pedig valaki bebizonyítaná — s ezt több-kevesebb sikerrel elég sokan megkí-

séreltek —, hogy bajaink nagy része a liberalizmus elveinek, noha részleges érvényesüléséből ered: tudjuk, hogy époly meggyőzően lehet erre válaszolni annak kimutatásával, hogy a bajok másik nagy része viszont a korlátozásokból ered, amelyekkel a liberalizmus teljes érvényesülését állami és egyéb beavatkozások ellensúlyozzák.

A kérdés tudományos megragadása, igénytelen nézetünk szerint, abban az irányban keresendő, hogy kutassuk: melyek azok a körülmények és tényezők, melyek a liberalizmus csillagának lehanyatlását előidézték és milyen formák és törekvések sarjadnak ki a jelenlegi társadalom lényéből és szellemi állapotaiból. A társadalmi teóriákat nem lehet felelőssé tenni magukért az eseményekért, mert azok a teóriák sokkal kevésbé determinánsok, mint amennyire determináltak. Ezek az elméletek a valóságban semmit sem hoznak létre, csupán interpretálni, racionalizálni igyekeznek azt, amit az *élet* maga homályos, földalatti útjain küzködve létrehoz. Az elméletek a tényekhez a legjobb esetben úgy viszonylanak, mint a tangens a görbéhez, amelynek útját ezer és ezer egyenessel sem lehet rekonstruálni.

A liberalizmus eszerint nem is volt egyéb, mint a gazdasági fellendülés korának szellemi reflexiója s amint a liberalizmus nem idézte elő a gazdasági és társadalmi fellendülést, amely a XIX. század nagy hozománya volt, époly kevéssé idézhette elő e fellendülés beomlását, amellyel a XX. század kedveskedik nekünk. A politikai liberalizmus pedig éppen nem egyéb, mint kiaknázása annak a lehetőségnek, hogy a nagyobb bőség által lehetővé vált nagyobb zsákmányolásból a politikai harci csoportok hívei nagyobb számban is megéljenek s ne kelljen egymás ellen a küzdelmet késhegyig és egymás megsemmisítéséig folytatniuk.

A rendszer beomlását, mint tudjuk, az idézte elő, hogy az megmaradt a belpolitikai keretben és hogy internacionalizálást a szuverén államok nacionalizmusa lehetetlenné tette. A belső zsákmánypolitika — de nem a «liberalizmus!» — feltétlenül megkívánta a keretek állandó tágítását, a «vadászterületek» szabad birtokát és kiterjesztését: ez pedig végül a szuverén államok véres összeütközését idézte elő. Ilymódon, ha tetszik, felelőssé tehetjük a «liberalizmust» is az összeomlásért, de csak abban az értelemben, mint ahogy a szabót felelőssé tehetjük azért, hogy a gyerek kinő a ruhájából. A felelős voltaképp az ember, azzal a hajlamával, hogy szeret jól, sőt mennél jobban élni, ha lehet — s ha másképp nem megy, megkísérli a szomszédja rovására is.

Ma a bőséggel ellenkező állapotban vagyunk — legalább is relatíve, mert a «liberális» kor megnő vesztette étvágyunkat. E helyzetből a végleges, heroikus konzekvenciákat egyedül a Szovjet vonta le, amely helyreállította az ember jogát az éhenhalásra. Grotoszt a dologban csak az, hogy ugyanekkor fenntartotta a «polgári» társadalom materiális élet ideáljait, sőt egyedül ezeket tartotta fenn. Itt tehát egy rendszer látható, amely a materiális

jólétre való törekvést tekinti az egyetlen jogosnak s ugyanekkor mereven elzárkózik attól, hogy e törekvés érvényesülésének szabad utat engedjen.

Németország ép az ellenkezőjét csinálja ennek s ez már korántsem abszurdum. Mert a náciizmus végeredményében nem egyéb, mint a szükségállapot idealizálásának kísérlete: egy teória, amely, nem tudván az embereket anyagiakkal bőven ellátni, más ideálok felé fordítja szemüket, ugyanakkor, amikor nem mond le arról, hogy a jólétet, amennyire lehet, helyreállítsa. Főfeladata azonban a zsákmányrendszer anakronizmusának megszüntetése volt, amely vígan tovább dült ott, ahol már nem volt mit zsákmányolni. Természetesen itt sem az elmélet az, amely az embereket mozgatja, hanem az élmény, a kiábrándulás oly életideálokból, amelyek már töredékesen sem ígértek megvalósulást. Hogy ez a kiábrándulás korántsem tökéletes és nem produkál a «liberális ember» típusától totó coelo különböző speciést, az világosan látható a film-«kultúra» csödjéből, abból a tényből, hogy a filmlátogató tömegnek ma sem kell egyéb csemege, mint az egykori burzsoának, sőt hogy a mai filmtermelés jobban hemzseg, mint valaha a nagyhercegektől és milliomos kisasszonyoktól.

2. Az etatizmus növekedését ma két tényező határozza meg. Az egyik a gazdasági dezorganizáció, mely kikényszeríti a politikai hatalom növekvő beavatkozását avégből, hogy a társadalom egyik fele éhen ne haljon s a másik fele ne maradjon ruházat és szellemi javak nélkül. A mai viszonyok között, amikor csonka gazdasági területeken autarkióra kell berendezkedni, mindinkább elkerülhetetlenné válik az egész élet adminisztrációjának összefoglalása. Ez a folyamat persze megkívánná a racionalizációt, aminek másfelől akadályává válik az a körülmény, hogy a társadalom növekvő bürokratizálásával a kormány egyúttal szociálpolitikát is üz; hogy nemcsak munkával ad kenyeret, de «munkakört» kénytelen adni sokszor csak azért, hogy kenyeret adhasson.

Világos, hogy ez a két feladat ellentétben van egymással és hogy a szociális szempont, akadályozván a racionalizációt, néni ja az állam gazdaságos működését és ezzel ismét a társadalom válságát növeli. A feltétlenül megoldandó kérdés ennél fogva a két feladat szétválasztása. A közigazgatásnak áttekinthetőnek kell lennie, kereteit a fennálló feladatokhoz kell alkalmazni s belőle minden fölösleges «munkakört», a fölösleges funkcionáriusokkal együtt el kell távolítani. Ez nem kétséges. Másfelől az sem kétséges, hogy az intelligencia ezreinek nem csak «kenyeret», hanem feladatokat is kell adni. Ez a kérdés talán úgy volna megoldható, ha a közigazgatásban magában fölösleges emberanyagot különböző «kutató» és regisztráló intézményekbe terelnők, — minő a Statisztikai Hivatal — amelyeknek működése tovább közvetlenül nem befolyásolja az adminisztrációt. Itt pedig ellátandó feladatot éppen eleget lehetne még találni. Igaz, hogy mindez a dologi költségek emelését jelentené. Ezt azonban könnyebben lehet sza-

bályozni, ellenőrizni és korlátok között tartani, mint azokat a költségeket, amelyeket egy terjengő, bonyolult és béna adminisztráció okoz a társadalomnak.

3. «Más utak», sajnos, nincsenek. A más utak a jólét és az intenzív nemzetközi összeműködés útjai. A «korporációk» nem egyebek, mint az itatizmus karjainak meghosszabbításai a gazdasági élet felé. Mussolini azzal, hogy a «korporatív» állam eszméjét felállította, csupán tetszetősebb homlokzatot adott e folyamatnak, azt a hitet iparkodott a társadalomba beültetni, hogy e homlokzat mögött egy új mágia csodatevő erői lappanganak. A lángeszű államférfi ötleteit azonban hosszú időn át kedvező gazdasági konjunktúra támasztotta alá s ezért a fasizmus számunkra nem lehet irányadó példaadás. Az olasz experimentum inkább csak megkapó epilógusa a liberális világnak és arra tanít, hogy ha valahol mégegyszer megnyílik a gazdasági konjunktúra bőségszaruja, hogyan lehet azt politikailag racionalizálni oly népek számára, amelyek a nagy önfegyelmet kívánó parlamenti rendszert, megfelelő történelmi előzmények hiányában, csak saját veszedelmükre tarthatják fenn.

A német kísérlet más okokból nem tekinthető példaadónak. Mélyén az a meggyőződés lappang, hogy a hetvenmilliós német nép, így vagy úgy, de mindenképpen elég erős lesz arra, hogy áttörje a külpolitikai vasgyűrűt, amely a boldogulás napfényét — hite szerint — ma elzárja előle. Ebben a várakozásban szervezi át a nemzeti szocializmus a társadalmat hadsereggé, ami máris elég nagy külpolitikai nehézséget okoz a Harmadik Birodalomnak. Kis népek ezt a példát aligha követhetik. Nekik csak a meglévő dolgok konzerválása, a toldozás-foldozás hálátlan és kevésbé romantikus lehetősége jut — és fanyar felismerése annak, hogy politikai és társadalmi «rendszerekben» nincs semmi mágia.

Padányi Gulyás Jenő:

Az államnak, mint az emberi együttműködés egyik kategóriájának helyes funkciója ahhoz a feltételhez van kötve, hogy a benne összefoglalt alsóbbrendű kategóriák (az egyénektől kezdve az intézményekig) valamennyien átérezzék az állam célját, mely nem más, mint valamennyi összetevő érdekeit összhangban tartva, azok lehető legtökéletesebb boldogulását előmozdítani. Ebből a szempontból az volna az ideális állapot, ha kivétel nélkül oly egyének, érdekeltségek és intézmények léteznének az állam kategóriáján belül, amelyek a maguk maximális boldogulása mellett a közös érdekekkel (közérdek, államérdek) soha összeütközésbe ne kerülnének. A kategóriák rendszere egy összefoglaló magasabb kategória keretén belül akkor van egyensúlyban, ha az egyes alsóbb kategóriák közt az érdekellentétek egy bizonyos határon túl ki nem éleződnek. Amint ez bekövetkezik, a sértett kategória (akár felfelé, akár lefelé) hivatászerű küzdelmet kell hogy kifejtjen az egyensúly helyreállítására.

Sem az etatizmus, sem a liberalizmus nem *rendszeri*, hanem csak *állapotmeghatározói* ennek az egyensúlyozó törekvésnek. A liberalizmus annak az állapotnak a jellemzője, amikor az *egyén* a sérelmet szenvedett kategória, s hivatásszerű küzdelemben van az állammal. Az etatizmus ennek a megfordítottja.

Ha a ma adott helyzetben az emberi társadalom egyes részeiben az etatizmus felé van hajlandóság, ez semmi egyéb, mint az egyensúlyi helyzet felé való törekvés. Felfogásom szerint etatizmusra Magyarországon ma szükség van, hogy egyes, a közös céloktól elrugaszkodott alsóbb kategóriák a közös célok felé hajlítottassanak. Egy ma időszerű hazai etatizmus célja viszont nem lehet más, mint rászorítás, ránevelés arra, hogy minden alsóbb kategória (gazdasági, társadalmi és kulturális egyaránt) a közös cél (közérdek, államérdek) helyes felismerésével önkéntes, saját egyéni, szabad (liberális) kezdeményezésből a közös célhoz alkalmazkodják s a maga boldogulását önmaga ideális kifejtése mellett az együttesével együtt munkálja.

Pongrácz Elemér:

A liberális gondolat két irányban volt forradalmi: társadalmi és gazdasági vonatkozásban.

Mint társadalmi forradalom, osztályforradalom volt; a polgári osztály forradalma. Ennek a forradalomnak volt az eredménye politikai vonatkozásban a parlamenti alkotmányok kialakulása. A polgárság, mely hatalomra jutott, egy új alkotmány, egy új közjog formájában láncolta meg a kivívott eredményeket. A liberális forradalom elérte társadalmi vonatkozásban kitűzött céljának legtávolabbi határait. A társadalmi, politikai és gazdasági egyenlőség a polgárság és az ennél magasabbban álló osztályok számára megvalósult ténynek tekinthető. A polgárság nem akarhatott és nem is akar ennél többet. Egy távolabb néző és minden osztálycélon túlnéző szem számára azonban egy átfogóbb és nagyobb eredményekre törekvő szociálisabb tartalmú liberalizmus lehetőségei nyílnak meg. A hatalom gyakorlásának módja ezzel szemben csupán a régi keretek között, megcsonkított lehetőségekkel épült ki, a dolog természeténél fogva. Hiszen a parlament, vagyis a törvényhozó testület és a végrehajtó szervek kialakulásának mikéntje szoros összefüggésben áll az ugyanazon egyidőben működő és ható körülményekkel. A mai helyzet az, hogy a parlamenti uralkodó pártnak a véleménye nem tükrözi a közvéleménynek, vagy a helyes pártatlan szakfelfogásnak, a választási rendszerek (akár nyílt, akár titkos) primitív hibái miatt. A megválasztottakban semmi biztosíték nincs a vezető vagy irányítóképességre. Pénz vagy hatalmi szó döntik el a választások eredményeit. A pártokhoz vagy szellemi irányokhoz tartozás a mandátumok kötetlenségét teljesen illuzórikussá teszi.

A polgári liberális forradalom elérte társadalmi céljait. Emberei ülnek az állami gépezet irányításánál. A parlament a kapitalista polgári akarat exponense.

A fejlődés azonban nem áll meg egyetlen holt eredménynél sem. Minden a történelem folyamába hullott gondolat, minden konzekvenciájával minden lehetőség irányában kiéli magát. Az elvek mindig túlnőnek azokon a szerepeken, melyeket nekik szántunk. A polgári forradalom szelleme a társadalom mélyén tört magának további utat s egy dogmák nélküli új szociális-liberális felfogás alakult ki, melynek feszítőereje egyre inkább érezhető. A társadalom mint egységes egész kíván gondolkodni, akarni és cselekedni. A készen álló alkotmányok a broncsai között azonban kevés lehetőség nyílik az új erők érvényesülésére.

Pedig az átalakulás fontosságát sürgeti a gazdasági élet, melynek kényszerítő tényei nem állanak meg az alkotmányosan emelt akadályok előtt. A jog lehet egyesek megnyirbált, mások hiánytalan privilégiuma, de azt a körülményt, hogy valamennyien ugyanazon gazdasági rend keretein belül élünk és ugyanazon változások árján rohanunk tovább, semmi megbontani nem képes. Maga a liberális rend kialakulása is — anélkül, hogy a történelmi materializmus hibáival ne számolnánk — inkább egy gazdasági fejlődés által teremtett fait accompli-nek volt az eredménye, mint megfordítva. Ha most azt látjuk, hogy a világ gazdasági fejlődése nem állt meg a neki szánt keretek között, de azon áttörve új fejlődési irányt vesz fel, meg kell állapítanunk, hogy a liberális gazdasági forradalom véget nem ért, de állandó fejlődést és változást mutatva, jóval túlnövi a liberális forradalom társadalmi eredményeit. A gazdasági helyzet sürgeti a szociális átalakulást.

A gazdasági fejlődés túldimenzionáltságával nem tarthatott lépést a társadalom fejlődése. A gazdasági válság szoros összefüggésben áll azzal az elhanyagolt szemponttal, hogy a termelés, a gazdasági forradalom sikerein buzdulva, indokolatlan és túlzott bizalommal tekintett a hasonló fejlődőképességűnek hitt társadalomra s a gazdasági, illetőleg vásárlói szempontból értéktelen tömegekre. Ezt a bizalmat azonban egy mély szociális átalakulásnak kellett volna megelőznie.

Az etatizmus s az ezen elgondolás szellemében küzdő mai irányok hajlanak arra, hogy a liberális kor szabadságának és szabadosságainak rovására írva a tapasztalható hibákat, hatalmi szóval kívánjanak mindent megoldani. Az állam hatalmi szava szüntetné meg az osztályok kirívó ellentéteit és a gazdasági élet merev igazságtalanságait. Kétségtelen tény, hogy egy lassú átalakulás útját egyengetik. Nincs azonban sehol semmi jel arra, hogy az átalakulás valamely egységes gazdasági vagy szociális szempont figyelembevételével történék.

A liberalizmus két irányban ható erőinek kiegyensúlyozatlansága eredményezte azt, hogy az élet minden terén háttérbe szorított egész

osztályokat, hogy gazdasági szempontból nem nyújtott kellő biztosítékot a jólét általánossá tételére, hogy állami szempontból az egyes államok eredeti törekvéseivel ellenkező mozgalmak életrhívására adott alkalmat, hogy magánszempontok jutottak szerephez a legfontosabb közérdekű kérdések elbírálásánál, hogy a faji értékek devalorizálódtak s hogy a világszemlélet materiális osztály szemléletté alakult.

Mint minden iránynál, úgy a liberalizmusnál is az elért eredményeket el kell választanunk a mozgalom szellemi tartalmától. Sok nagy gondolat teljesen a priori belátásból fakad, a megvalósulás azonban az összes vele egyidőben ható körülmények hatása alatt történik. Bármily torz legyen is az eredmény, éppen ezért az elgondolás tisztaságát nem kompromittálhatja. A liberális kornak is javára kell tehát írunk, hogy az emberi szabadság, a jog új értelmezését és így a fejlődés új lehetőségét adta, melyek eredeti értelmezésükön túl mély jelentőséget nyertek a mai emberiség elgondolásában.

Egy kor értékes vívmányait sem szabad elveszni hagyni. A liberális kor szellemi vívmányai ma is élő valóságok és ezek elvetése igen fontos kultúrjavaktól fosztana meg minket.

Számolnunk kell azonban azokkal a tényekkel, melyek a mai kor szellemi tartalmát látszanak kitölteni. Bizonyos, hogy nem a tényleges igazságok, hanem az azokról alkotott véleményünk érvényesül magaviseletünkben. Ma a fajiság gondolata és ennek minden vonatkozásban levonható konzekvenciái látszanak betölteni az európai tömegek képzeletét. Ez a jel az etatizmus használhatóságára mutat. A faji ideál ugyanis erősen különbözik az individuális ideáltól s az egyéni szabadság helyett a faj nagyságát írja zászlajára, melynek egyik természetes velejárója az egyén és az egyéniség korlátozása.

A kérdést nem lehet oly mereven feltenni, hogy helyes-e az etatizmusra való áttérés, hiszen maga ez a szó, egy politikailag bizonyos fokig megmerevített felfogást fed. Nem szabad azonban az államot sem a liberalizmus, sem az etatizmus merev elvével lekötöznünk. Helytelen, ha az állam szenttelen szemlélőnek tekinti magát polgárai ügyében, de helytelennek látszik az is, hogy szükség nélkül játssza ki mindenhatóságát. Szükség van tehát egy olyan kormányzási elvre, mely a gazdasági élet előrehaladott formáinak megfelelő szociális megoldás keresztülhajtására képes. Szükségünk van arra, hogy a liberális államszervezet törvényhozó testületeit egy olyan szerv váltsa fel, melyen keresztül a tényleges közvélemény és szakvélemény a legbiztosabb formában érvényesülhet. Szükségünk van arra, hogy az állam az egész közösség érdekében beleszóljon minden olyan ügybe, mely az állam, a faj, a nemzet egyetemleges érdekeit sérti, illetőleg érinti és szükségünk van olyan intézményre, mely ezt a körülményt egyetemleges és tárgyilagos szempontból meg tudja állapítani. Szükségünk van arra, hogy a közhatalom törje

le a magánjog káros szabadosságait, de őrizze meg minden vonatkozásban az eddigi idők legnehezebben kivívott, de legszebb eredményét, az ember szabadságát, a szólás, lelkiismereti, gazdasági és politikai szabadságát mindaddig, míg ennél magasabbrendű értéket nyújtani nem tud.

Pongrácz Kálmán:

Valamely politikai és gazdasági rendszer válságáról nem lehet kielégítő véleményt mondani mindaddig, míg vissza nem nyúlunk annak szellemi gyökeréig. Hiszen bármennyire divat ma az elméletet és gyakorlatot élesen különválasztani, e szeparáció természetellenes és csupán a laikus felfogásában találhat méltánylásra. A gondolkozó szinoptikus világképet alkot, tehát az élet gyakorlati és eszmei megnyilvánulásait vissza tudja arra a közös eredőre vezetni, melynek korszellem a neve.

A liberalizmus válsága sem csupán politikai és gazdasági kérdés, hanem elsősorban szellemtörténeti és filozófiai probléma. A válság eredeti jelentősége nem abban a tényben kulminál, hogy a rendszer ma már nem tudja múltbeli eredményeit és előnyeit nyújtani, hanem éppen azért akadózik, mert a rendszerfenntartó szellem lett erőtlenné, saját igazságai és eredményei tekintetében szkeptikus és egy új szellem, egy új értékelési rend felé eltolódott. A rendszer mögött, a rendszerben és a rendszer által élő egyén világképe lett mássá, tehát eltolódás állt be az élet elméleti és gyakorlati oldala között. Ez ellentmondás végzetes és kikerülhetetlen, mert semminő rendszer hit nélkül, és semminő hit reális és külsőleges megtestesülés nélkül sokáig nem élhet. Ha elmélet és gyakorlat nem támogatják egymást, ha a harmonikus együttműködés köztük megszűnik — mindkettő közeli sorvadásra van ítélve. A liberalizmus eszmei célkitűzéseit gyakorlata nem tudta követni, és ez által mindkét megnyilvánulásában kompromittált. A rendszer erényei hibáivá váltak. Az eszmei célkitűzésekhez a liberalizmus megfelelő emberanyagot és világnézetet formálni nem tudott. A rendszer erényekre épített, szenteket és hősöket kívánt és mégis haszonelvű, a szabadság gondolatával visszaélő kispolgárokat nevelt. A liberalizmus tragédiája, hogy a világ legnagyobb idealistái alkották meg és ezek lettek mégis első megtagadói.

A liberalizmus válságáról tehát nem írhatunk mindaddig, míg egy futó pillantást nem vetünk kialakulásának szellemi előzményeire is. — Max Weber, a kiváló német szellemtörténész valószínűleg megközelítette az igazságot akkor, mikor a liberalizmus gyökerét első ízben a reformációban vélte felfedezni. Luther fellépése ugyanis nemcsak vallási, hanem szellemi forradalmat is jelentett. A vallás egyéni értelmezésének szabadsága utat nyit később a tudományos szabad kutatás számára is és laicizálja azt a kultúrételt, melynek eddig kizárólagos birtokosa az Egyház volt. Ettől kezdve az «egyéniség» diadalmas térhódításának lehetünk tanúi. A filozófiában Descartes megalapítja az egocentrikus szellemléletet. A politikában

Rousseau megalapítja az ugyancsak egocentrikus beállítottságú demokráciát. A közgazdaságtanban Smith mindent az egyéni kezdeményezéstől vár és ennek érdekében ledönt minden korlátot. A XIX. század e szellemi fejlődést betetőzi irodalmával. Az individuum öncélú szemléletébe elmerülő analitikus regényírás Proustban talál betetőzésre. Mindennek középpontjában az egyén áll, minden érte, általa és vele történik, de az egyéniség mégis elzárkózva, egyedül és mindenén kívül él, legyen az hit, tudomány, politika, érdek vagy irodalom. «A világ csak hangulat» — írta Reviczky és ezzel a mondásával tökéletesen jellemezte századát. Nincs összefüggés, nincs egymásra utalt lét vagy gondolatforma, nincs belátóképességünket meghaladó felsőbb egység vagy kötelesség, mert minden az egyéniség s ennek szűkkörű önzésében vagy egyéniség-betegségében merül el a kor minden altruizmusa vagy morális elhivatottsága. — Az egyéni teljesítőképesség árukban és gondolatokban óriási módon megnagyobbodik. Minden akceptábilis, ami hasznot vagy rendszert ígér. De az ész hamar elveszti tekintélyét, mikor saját magát is vizsgálat alá vonja és relativitása csakhamar előtűnik. Nem marad más szilárd pont ezek után, mint a haszon és ennek minél intenzívebb kihasználása lesz egyének, nemzetek, kontinensek legfőbb és legfelsőbbrendűbb igyekezete. Annyira nincs hit bármi vonatkozásban is ebben a korban, hogy a század legnagyobb és legkiváltságosabb elméi «hangulatnál» egyebet nem tudnak találni a világban és elmerülnek a századot uraló feneketlen, mindent szkeptikus szemmel néző pesszimizmusban, mint Byron, Maupassant, Turgenyev vagy Anatole France.

A liberalizmus ennek a gondolkozásnak gyakorlati leszűrődése volt.. Millió és millió öncélú egyéni érdekkör megteremtésével atomizálta, tehát végeredményben destruálta a társadalmat. Az egyén jelentősége és érdeke túlnőtt saját kapacitásán és negligálta a különböző értékű és funkciójú részek és egyedek harmonikus, egymásra utalt együtthatását. A szocializmus kollektív célkitűzéseivel, ha külsőleg ellentmondani látszott is e felfogásnak és iránynak, valójában és szellemi alapjában szintén nem jelentett mást. Itt a kollektív szellem csak anyagi vonatkozásban érvényesült. Kollektív együttműködés csak azért volt szükséges, hogy a külön-külön mitsem számító proletár, tömeggé szervezve jelentsen valamit és harcbavihető legyen. Azonban a kollektív szemlélet ebben a felette praktikus gesztusban ki is merült. Az egyén itt is csak saját érdekét nézte, itt sem ismert más szempontot és célt, mint saját anyagi hasznát, melyet — ellentétben a liberalizmussal — olyan tömegek részére akart biztosítani, melyek ebből a kedvezményből eddig ki voltak zárva. Az igazi kollektív szellem azonban nem ez. Aki igazán másokért és másoknak akar élni, az mindenekelőtt számol az értékek hierarchiájával s magát ebben az apparátusban, mint rész, mint kiegészítő alkatelemet helyezi el anélkül, hogy vitatná a többi résszel való egyenértékűségét. A kollektív szemlélet nem helyez nagy súlyt az egyénre, mert résznek tekinti és érdeklődésével inkább az egész felé for-

dul. De mert az egésznek funkcióját és zavartalan menetét mindenek fölé helyezi és tudja azt, hogy ez csak különböző értékű és kapacitású részmunkák együttesén alapulhat, — méltánylással, megértéssel és tisztelettel tekint e részekre, anélkül azonban, hogy hierarchiájuk megbontását célul tűzné ki. Az igazi kollektivizmus nem értékelési nivellálás és uniformizálás, hanem *funkcionális beilleszkedés*, ahol mindenki — képességének, vagyonának és erejének megfelelő — más és arányos terhet visel, kötelességet teljesít és áldozatot hoz, ahol azonban nem cél a szerepek mesterséges felcserélése, mivel ez ellenkezik a természettel, racionális munkamegosztással és ökonomikus energiagazdálkodással. A kollektív szellem méltányol mindenkit a *maga helyén* mindenkiért, de egyetlen erőforrást sem enged kiszakadni az együttesből és egyetlen résznek sem engedi meg olyan munkakör betöltését, melyet mások — születésüknél, műveltségüknél vagy akár fizikai képességüknél fogva is — jobban és eredményesebben tudnak betölteni.

Korunk és a liberalizmus válsága aszerint talál megoldásra, amilyen módon és formában sikerül majd az európai gondolkozást úgy átalakítani, hogy ennek az új kollektív szellemnek és szemléletnek az élet minden megnyilvánulásában helyet lehessen szorítani. Rövidlátás lenne letagadni, hogy ennek az átalakulásnak ma már a szellemi élet egész mezején fokozatos térhódítását szemlélhetjük. Legjellemzőbb e szempontból Kiergegaard filozófiája. Az egzisztencializmus az embert létének összes megnyilvánulásában, mint egy nagy világrész egyik alkatelemét teszi vizsgálat tárgyává s az eddig alfának és ómegának kikiáltott «ént» is csak mint a másoktól és többiekől elvonatkoztatott aktus eredményét hajlandó akceptálni. Az egyéniség így visszasüllyed eredeti helyére és mértékére és a hangsúly a mindent egybeölelő egész funkciójára esik ismét. Ennek a szemléletnek eredménye és logikus továbbképződése a modern szintetikus tudományos gondolkozás kialakulása, a vallásos élet térhódítása, az új szépirodalom témagazdasága, a tervgazdálkodás rendszerének felbukkanása, az osztályokkal mint egészekkel operáló fasizmus és nemzeti szocializmus, a preferenciális vámrendszer és a mindig új és új formában, de állandóan kísértő népszövetségi gondolat. A kialakuló új európai gondolkozásban nincs öncélú «rész» többet, — *csak* értelem, *csak* egyén, *csak* osztály vagy *csak* nemzet — hanem van egy mindent egybeölelő «egész», melynek a haladással mindig nagyobb és nagyobb körre kell kiterjeszkednie s amelynek ritmusából, funkciójából nem lehet a részenergiáknak kiszakadni. Az egész előbb van mint a rész — ez az új világ hitvallása. Ennyi alkotóelemet azonban rendezni kell, hiszen nincs többet favorizált és minden más alkotóelem fölé emelkedő «rész» és a szabad, kötetlen formák között élő rendszerek önkontrolljába vetett hit is helyrehozhatatlanul megingott. Ennek a felismerésnek érdekében tehát revízió alá kell vonni a szabadság fogalmát, hogy a rend és harmónia kialakítható legyen. A kötött formák újra divatba jönnek, mert ezek összetartói az egymásra utalt energiáknak úgy szellemi, mint politikai vagy gazdasági

vonatkozásban egyaránt. Rend, funkcióbeli egyenlőség és integráció — ezek az új század uralkodó eszméi és jelszavai. A liberalizmus jövője attól függ, hogy a rendszerében rejlő értékes alkatelemeket e célkitűzések keretén belül mennyiben lesz képes konzerválni és egy új társadalmi rendbe — bizonyos és elkerülhetetlen áldozatok árán is — átmenteni.

A Magyar Társadalomtudományi Társulat három felvetett kérdésére az eddig előadottakban benne is van már a felelet:

ad. 1. A liberalizmus hibája és hiánya az volt, hogy eszmei és gyakorlati célkitűzéseikhez nem tudott megfelelő embertípust és világnézetet formálni. A szabadság kinövéseit — megfelelő morális és szellemi keretek felállítása nélkül — a rendszer hagyta szabadon érvényesülni s ezáltal sokkal inkább módszere, mint célkitűzése által csődbe juttatta önmagát.

ad. 2. Az etatizmus akár megfelelő, akár nem megfelelő orvosszer, kikerülhetetlen, mert szükségszerűen következik az erők integrációjára törekvő új korszellemből. Az állami beavatkozás körének terjedelme lehet vitás, de szükségszerűsége ma már elvitathatatlan. Az etatizmus azonban csak kezdet, az új rend fent vázolt szelleméből következik, hogy a tervszerű organizálás túl fogja lépni az állami kereteket és a nemzetközi egység megvalósítása után fog törni úgy politikai, mint gazdasági és nemzetközi jogi vonatkozásban egyaránt.

ad. 3. Más megoldási módok felállítása felesleges, mert a modern politikai és gazdasági élet sokkal komplikáltabb és differenciáltabb, mint-hogy részleges kialakulása felől jogosult jóslatokba bocsátkozhatnánk. *A fejlődés tendenciája adva van a kialakuló új korszellemben.* A formák végső kialakulását az idő fogja megoldáshoz juttatni. A századot alakító és irányító eszmék vonzásának köréből kiszakadni nem lehet, minden új felismerésben — mint fa a mustármagban — benne rejlik a fejlődésre, virágzásra és elpusztulásra ítélt emberi gondolat és tett egy-egy hosszabb vagy rövidebb időre szóló fejezete és legendája.

Ruber József:

Mielőtt a Társadalomtudományi Társulat elnöksége által feltett körkérdésre érdemlegesen válaszolnék, rá kell mutatnom a szó «(liberalizmus)» jelentésének többértelműségére (politikai, gazdasági, kulturális stb. 1. angol, kontinentális, magyar stb. 1.), a liberalizmushoz fűződő, szinte beláthatatlan körre terjedő problémák szerteágazó vonatkozásainak sokaságára és azoknak a nézőpontoknak többféleségére (elméleti, történeti, gyakorlati stb.), amelyekből a kérdés tárgyalható. Ezek a mozzanatok a kimerítő válaszadást lehetetlenné teszik: a feleletnek szükségképpen csak a problémakör egyes, többé-kevésbé önkényesen megválasztott vonatkozásaira kell szorítkoznia.

A magam részéről a kérdéssel felvetett problémák gyökerét úgy tartom megközelíthetőnek, ha a szót — egyelőre elkülönítve az indi-

vidualizmus és univerzalizmus terminusaival kifejezhető elméleti-kategóriális ellentétpártól — mint történelmi konkrétumot és politikai realitást abban a közkeletű értelemben fogom szem előtt tartani, amelyben az az európai kontinensen a múlt század eleji spanyol forradalmi mozgalmak óta használatos.

Vitán felül álló tény, hogy ez az irányzat, amelynek súlyos kompromisszumok ellenére is erőteljes utolsó fellobbanása a háború utáni középeurópai forradalmak alkotmányi karfáiban uralkodó szociál-liberalizmus volt, azóta egyre súlyosabb defenzívába szorult és nagyarányú tévesztéseit csak az elfogultság tekintheti átmenetinek. A világtörténelemben a világ ítélőszékét kereső gondolkodás tehát elérkezettnek láthatja az időpontot arra, hogy a liberalizmus «hibáinak és hiányainak» és ebből folyó felelősségének kérdését felvesse.

A közkeletű felfogás a liberalizmust az individualizmussal azonosítja, vagy ezzel legalább is oly válhatlan kapcsolatban állónak képzelet, hogy a liberalizmus elejtése esetén csak az egyéniség elvi negációján alapuló társadalomszervezési elv számára lát lehetőséget, amelynek keretei között az egyén csak célszerűségi megfontolásokon alapuló, tetszés szerint visszavonható koncessziókkal körülhatárolt rezervációs területen mozoghat. A magam részéről az individualizmust — a múlt és a közelmúlt tanulságai után is — saját tengelyén nyugvó, az univerzalizmussal parallel társadalomszervezési elvnek vallom, számot vetve azzal is, hogy egy ilyen állásfoglalás könnyen keltheti a tranzigencia vagy relativizmus látszatát. Nem kívánok rámutatni azokra az elméleti nehézségekre, amelyek a közület fogalmának ontológiai felépítésével járnak és annak az inkább gyakorlati természetű megfontolásnak a hangsúlyozására szorítokozom, hogy az egyéniség elnyomásával a közület elveszti szellemi és erkölcsi erőinek organikus forrását és előbb-utóbb elakadó mechanizmussá válik. Amennyire kétségtelen előttem, hogy szellemi és erkölcsi élet közületi lét nélkül nincsen, annyira nyilvánvaló szerintem az is, hogy annak másik elengedhetetlen feltétele az önálló egyéni életnek bizonyos körön belül garantált lehetősége is. A két szervezési elv harmonikus összeegyeztetése a törvényhozásnak a mindenkori történeti helyzethez igazodó technikai feladata. Ezeknek előrebocsátása, úgy vélem, érthetővé teszi, hogy a liberalizmus terminusát miért használtam a fenti, történetileg körülhatárolt értelemben és miért nem látok abban — egy szintén közkeletű felfogás szerint — egy állítólag a renesszánszig egyenes vonalban visszanyúló szellemi és politikai mozgalmat, amely törést — állítólag — csak napjainkban szenvedett.

Ebből a szemszögből vizsgálva tehát a Társulatunk által felvetett kérdéseket,

1. a liberalizmus tévedését abban látom, hogy kozmológiai és antropológiai optimizmusában, amely rendszerének világnézeti alapja, az akció-

szabadságtól a dolog természete által eleve biztosított, automatikusan előálló harmóniát remélt. Ámde ha ma fájdalmas tapasztalatok árán erről a világnézetről — minden illúziók e legszebbikéről — le is kell mondanunk, ez nem érintheti azt a tapasztalati igazságot, hogy az élet bizonyos terein, bizonyos vonatkozásokban a gyakorlati optimum az autoritativ beavatkozásoktól való tartózkodás mellett érhető el.

2. Az «etatizmus növelésében» tehát nem látok megfelelő orvosszert s az etatizmusban a konkrét történeti állam által követett célok sokfélesége és értékbeli eltérései folytán a liberalizmusnak, mint átfogó világgépen alapuló rendszernek méltó ellenfelét sem láthatom.

3. A liberalizmus rovására írható társadalmi bajok lehetséges ellenszereit az élet, amely az ellentétes irányban haladva legalább is elvben már az ellenkező végletig, az állam totalitásának jelszaváig jutott el, a legutóbbi évek lázas keresései és kísérletezései közben már kitermelte és magának az életnek kell feleletet adni arra is, hogy ezt a liberalizmus gondolatvilágával ellentétes irányban megkísérelt vagy megvalósított nagyszámú rendszabályok, amelyek közül nem egyet már kezdettől fogva a *peior morbo* fátumának árnyéka kísért, beválnak-e és valóban a társadalmi fejlődés új irányának első állomásai-e?

Bár ennek a folyamatnak ma csak a kezdetén állunk, egy dolognak a körvonalai máris világosan felismerhetők. Az egymást felváltó vagy felváltani akaró társadalmi rendszerek — a korábban fennállóval szemben való ellenmondásból keletkezve — kétségtelenül a szó hegeli értelmében vett dialektikus jelleggel bírnak s azok a különböző világnézetek talajából kinőtt kollektivistikus törekvések, amelyek az individualizmust egyoldalúan hangsúlyozó liberalizmus helyét hasonló egyoldalúsággal foglalják el, aligha fogják elkerülni — ha a fejlődés menetét újabb katasztrófa nem zavarja — a saját lényegük által kihívott ellenmondás végzetét. A falanszter ellen való, egyelőre még csak lelki oppozíció első jeleit a társadalmi fejlődést passzíve figyelő *dinamikus* szemlélet már látja, míg a dolgok menetét cselekvően befolyásolni igyekvő *pragmatikus* gondolkodás annak szükségességét érzi.

A bizonyos életkörön belül jogosult individualizmus tehát — és ezzel kívánom igénytelen válaszomat befejezni — nincsen sem a liberalizmusához, sem az annak világnézetével annyira összeforrott parlamentarizmusához szükségképen hozzákötve: a szuverenitás bizonyos «önkorlátozásainak» lehetősége az egyéniséggel szemben az autoritativ államvezetés világában éppen úgy lehetséges, mint a többségi demokráciában. Az individualizmus problémáit az univerzalizmus egyik-másik apostola által oly magasra értékelt középkor is ismerte, az akkori életben döntő fontosságú privilégiumok alakjában, aminthogy az emberjogi deklarációk előtt is voltak Magna Charták, Arany Bullák, megvolt a Hármaskönyv *primae nonus*-a . . .

Ezekben voltam bátor a liberalizmus válságára és az abból kivezető utakra vonatkozóan véleményemet összefoglalni.

Rudai Rezső:

Az individuumra, az egyéni emberire építő világnézet, politikai elv és gazdasági létforma, tehát mindaz, amit a köznyelv a liberalizmus fogalma alatt érteni szokott, ma az élet valóságában, az államkormányzás gyakorlatában és a társadalmi közvéleményben is, már szinte világszerte a múlté, egy «elmúlt világé».

A *világnézeti* liberalizmus az egyén belső világának autarkiját hirdette meg, s a közületben létrehozta a déséquilibrét, a káosz anarchiáját és az egyénnek teljes magára hagyatottságát. Az egyéni világnézeti autarkióra törekvés elve elhomályosította a közület felé beirányozott kötelességet és termelte ki az egyéni individualizmus centrifugális tendenciáját a közülettel, a múlttal és a sorsközösséggel szemben. A liberális *politikai* elv elhajolt a nemzeti tradíciótól, amelyből elindulásakor kisarjadt és idővel magával a nemzettel került szembe, hogy csak az egyén «jogainak» hitvallását tegye mindenhatóvá. Ugyanakkor pedig szabadjára engedte a politikai egyéni törekvéseket, amelyek végül is az egoizmus diadalánál kötöttek ki. Ez az elv az anyagilag erősebb, a célratörekvésben erőszakosabb egyén diadalát hirdette meg a «demokrácia» jelszava alatt s ez az elv csak a jogokat követelte, de nem szólt az egyénnek a közszel szemben fennálló kötelességeiről. A vezető és vezetett problémája elhanyagoltat ott, mert a laissez faire elve itt is érvényesült. A *gazdasági* liberalizmus végül is a közület összes egyedeinek egyéni jólétével, a közületek gazdasági létérdekével került szembe s lerombolta a nemzet materiális bázisait és hozott létre új gazdasági struktúrát és új materiális értékhierarchiát. Végül pedig ez az elv emelte fel a jövedelem- és vagyoneloszlás gúláját olyannyira, hogy a gúla alján levők már elviselhetetlen nyomást éreznek.

A válság tényleg akut és aktuális. Erre utalnak a világ vezető, sőt már a kisebb államainak is az új világnézeti, politikai és gazdasági berendezkedései és intézkedései, amelyek a világnézeti autarkia helyébe a közületi szellemi-lelki egység és a sorsközösség tudatának és érzetének összeforrasztó erejét ültetik, amelyek továbbá a szabadság (szabadosság) helyébe, az emberi jogok hangoztatása mellett, az embernek a közület iránti kötelességeit is hangsúlyozzák és ha kell kikényszerítik, hogy ezáltal a társadalomnak aktivitási tendenciája ismét centripetálissá legyen. A gazdasági szabadverseny helyébe a gazdasági élet és rend szabályozottságát és az egyén létérdekének figyelembevételét helyezik.

A «régii» liberális világ minden irányú szellemi-lelki szemléletének helyébe új stílus, új tartalom kerül a vallásban, a tudományban, a művészetben és az irodalomban egyaránt. A transzcendencia utat tör a

tömegekben a vallási rendszerek újabb tisztelete irányában, a tudomány a nemzet egyetemes problémáival foglalkozik elsősorban, a művészet az új szint és sajátosságot kibontakoztató élet messzireható vetületét adja már előre vetítetten, az irodalom pedig a mai élet problémáit tárgyalja a mai emberekről — a ma és a holnap embereinek. Sprangerrel szóval: a mai ember realizmusa eszményi realizmus s helyes az a megállapítása is, hogy az emberiség mindig abban az irányban halad, amely felé metafizikai indítottsága a legerősebb.

Ezen tények indokolttá teszik a kérdést: vannak-e hibák és hiányok a liberalizmusban és mi lenne az orvoslás?

A liberális szemlélet és rendszer hibája és egyben hiánya is az, hogy mint az egyetemes és komplex élet egyik örök emberi alapelve, a maga egyoldalúságában megmerevedett és hogy az egyetemes és komplex élet *másik* örök emberi alapelvétől: a közületi elvtől teljesen elszakadt, amiért is létformái szükségszerűen kerültek szembe az étellel.

Az orvoslás útja általánosságban kétfelé ágazik: vagy keresztülvihető még a visszatérés az egyéni és a közületi elv egyensúlya felé a mai berendezkedések gyökeres reformja mellett, vagy új berendezkedéseket kell felállítani a két elv közötti új egyensúly elérése érdekében.

Most *csak a politikai élet* síkján általában szemlélve a problémát, azt láthatni, hogy a liberális demokrácia népképviselője és tömegszervezése légüres térbe került és elvesztette kapcsolatát az állampolgárok millióinak szellemével-lelkével. A pártok öncélúságukban megdermedtek, szinte politikai kasztokká lettek, amelyek között a közérdek már nem képes megteremteni a normális fluktuációt. A politikai kiválasztódás pedig nem a szellemi és politikai küzdelem útján, hanem az összeköttetés sima vágányain jutott el oda, hogy a szelekció és a politikai vezetők kiválasztódása is egyoldalúvá merevedett, mert nem a «right man», hanem a «grata persona» érvényesült, amivel a liberális rendszer — ebből a szempontból — saját magával került ellentétbe és paralizálta saját erejét. Ennek az lett a következménye, hogy a politikai vezetők nagyrészt elzárkóztak s a politikailag «vezetettek» lelkileg nagyrészt magukra maradtak. Ebből a távolsági feszültségből robbant ki a magukra maradt emberek sokaságában a valahová való tartozás, a közületi közöség utáni politikai vágy s akuttá lett a pszichológiai kormányzás szükségessége is. Az elhivatott államférfiak ezt a kirobbanó feszültséget az állami és nemzeti élet vérkeringésén keresztül vezették le és ezáltal egyben felfrissítették a nemzet és az állam életütemét. Ennek átmeneti útja pedig az etatizmus növelése, mert csak itt van még az a hatalom, mely a szétesést le tudja küzdeni. Ebben az említett valahová való tartozás utáni vágyban a transzcendens politikai tényezők is szóhoz jutottak, így a föld, a szülőföld, a haza és a nemzet tisztelete és szeretete is erőre kapott. A létküzdelemben magára hagyott egyes ember belefáradt, bele-

unt a magányos küzdelemben és valaminő közösség felé vonzódott. S ekkor az önfeláldozó hősiességnek olyan példáit adták és adják, aminőre talán nincs is példa a világtörténelemben. A közösségben a közösséggel együtt folytatott létküzdelemnek célkitűzése: nem a Ma, hanem a Jövő s ezt a küzdelmet már elviselhetővé tette a honpolgárok sorsközössége és egymáshoz való sorsközelsége, ennek egyéni tudata és érzete. Így születtek meg a nyugati államok társadalmában a pártmozgalmak, amelyek csak azért győztek, mert emberérettel, tehát a legnagyobb emberi áldozat kockázatásával tettek bizonyosságot új szemléletükhöz való hűségükről, ami mindig etikai erőközpontosítást jelent a társadalom életében. Az új pártmozgalmak vezető elve a közületi elv; a párt kontaktusa a tag-egyedekkel a lehető legszorosabb, s a vezetők — nem a szavazókat, hanem — az állampolgárok lelkét-szemléletét vezetik állandó irányítással és fokozott nemzetneveléssel. Az egyének így már azt érzik, hogy valahová tartoznak, hogy valakire már támaszkodhatnak és azt is tapasztalják, hogy a sorsközösség és az embertársaival való sorsközelség az ő napjait — munkáltatva és szórakoztatva — egészen kitölti. S így már elviselhetőbbé lesz a talán még nyomorúságosabb élet is.

Világszerte megerősödött a nemzeti-közületi gondolat. De amint nincs két teljesen egyforma ember, vagy bármilyen más, úgy nincs két egyforma adottságokon és lehetőségeken nyugvó nemzet sem. Ebből természetesen következik az is, hogy nem minden nemzetben lett olyan gyorsan egyoldalúvá a liberális rendszer. De mindazon államokban, ahol a liberális világnézet, politikai és gazdasági elv nem érte el a végső pontot, egy közös mozzanat fellelhető, és pedig: a közület iránti etikai beállítottság jelenléte, valamint a közösségben élők között a feszültségi távolságnak relatíve kisebb mérvű, a sorsközelség kisebb margója (pl. többek között Angliában, Magyarországon, Japánban stb.). S ez a mozzanat — nem véletlenül! — az új politikai rendszerek alapja is, amely kettősségben ismét világosan látható az élet belső egyensúly iránti örök tendenciája.

A liberális rendszer válsága igazolása annak, hogy az egyoldalúságban való megmerevedés nem az élet, hanem a halál principiuma. A középkor közületi elvre építő rendszerének a hasonló egyoldalú megmerevedése is az új, a más, az egyéni elvre építő rendszer kialakulását készítette elő. Mert az Élet, az a folyton változó adottságokat és lehetőségeket tovasodró folyamat, melyben az egyén mindig egyrészt a közülettel szemben áll, de ugyanakkor másrészt egyben a közületben is él. S ebben a folyamatban soha nincs két egyforma történeti helyzet s amelyben időnként a közület és az egyén viszonyának új rendezése válik szükségessé — még kataklizmák árán is. Sokan ma a gótikus ember visszajövetelét látják, ami azonban csak csalóka látszat. Mert bár nincs fejlődés az emberi életben a végestől a végtelen irányában, csak conatus és

tendencia él ezirányban s ehelyett csak hullámmozgást mutat a történelem, mégis a mai adottságok és lehetőségek, melyek között a mai eszmék életvalóságra törnek, mások, mint voltak a középkori gótikus ember korának szellemi és lelki világában.

Minden átmeneti korban az egyén és a köz viszonyának rendezését követeli az élet és az embermilliók sorsa. S ma átmeneti korban élünk, kiélt régi formák romjain, kataklizmák közepette és az új formák keresésének gyötrelmei között. De csak *így* születik valami nagy, jobb és szebb: valami, ami új is.

Szombatfalvy György:

A jogegyenlőség és gazdasági szabadverseny elméleti és jogi kodifikátorait az a remény hatotta át, hogy a szabadság egyben az igazságos mértékű érvényesülési lehetőséget is biztosítja. Nem lesznek elnyomók, sem elnyomottak, mert a szabad ember kiharcolja a boldogulását az egyetemes versenyben. Az egyéni szabadság hatalmas lendítőkerék a munkában, az együttműködés szervezeti értékének feltétele s önvédelmi fegyver a kizsákmányoló törekvések ellen. A versenybe állított és egymástól kölcsönösen korlátozott önérdkek a közérdek érvényesülésére vezetnek. Közérdek és magánérdek harmóniája eleve feltételeztetett s ezért a közérdek védelme szükségtelennek, a magánérdeké pedig a rendőrállammal biztosítottnak látszott. Ugyanígy az erkölcs uralma is, mert ahol mindenki saját érdekében ellenőriz, ott nem érdemes erkölcstelennek lenni. Íme a liberális optimizmus társadalomideálja.

S mi vált valóra ebből a szép teóriából?

A szabadság kitérő lendítőkeréknek bizonyult, hiszen a szabadság egyben magárautaltságot is jelentett. Az üres gyomor és hajléktalanság hatalmas hajcsárai lettek a munkapiacnak. A liberalizmus kora a munka korszaka lett. Az együttműködés szelleme is nagyot fejlődött, különösen amióta rájöttek arra, hogy a verseny szabadságánál többet ér a versenyzők szövetkezése a fogyasztók zsebe ellen, mert a fogyasztók sohasem tudnak olyan eredményesen szövetkezni. Szövetkeztek a munkások is a munkabérek fenntartása és emelése érdekében s ezzel a szabad verseny hajója már két oldalon kapott léket. A közérdek egy darabig virulni látszott az egyetemes munkaláz eredményeképpen, mindenfelé új tömegek törtek előre s a városok rohamos fejlődése mellett a falu is haladni látszott. Bár a kapitalizmus itt inkább csak a váltók, a kamat és a végrehajtások alakjában mutatkozott. A falu hajótöröttjeire szükség volt az ipari munkapiacokon s ha túl nagy volt a kínálat, a kívándorlási hajóvállalatok ügynökei oktatták ki a tömegeket, miképpen élhetnek személyes szabadságukkal. A közérdek és magánérdek azonossága szent dogmává emeltetett a tulajdonjog szentsége mellett s a közhata-

lom törvényhozásban és törvénykezésben egyaránt vakon hitt e dogmákban egészen addig, hogy a szegénység és erőtlenség szinte már a bűnösség bizonyítékának tekintették s a munkapiac élelmes és ügyes kufárja a társadalom jötevőjeként nemcsak védelemben, hanem kitüntetésben is részesült. Közben nőtt a munkáskezek száma, a szükségletnél erősebb tempóban. A közhatalom rájött, hogy a rendőri tevékenység nem elegendő az állambiztonság megóvására. Többre azonban nem volt felkészülve és a liberális társadalom autonóm harmóniájában bízva nem is gondolt arra, hogy e téren hivatása lehet. Valamit mégis tenni kellett, mert a *salus rei publicae* követelte. A liberalizmus egyetemes érdekű koncepciója mindjobban elhalványult mint hold, a privilegizált és az államhatalommal védett magánérdek, a vagyonszerző szabadság érdekének izzó napkorongja mellett s aki a közérdeket másutt kereste, arra állam és társadalom a liberalizmus vallásgyalázójának bélyegét sütötte. A hatalom birtokosai érezték, hogy inogni kezd a társadalom talaja, de nem emlékeztek már a régi eszményre és célkitűzésre, a szabadságon alapuló társadalmi rend célgondolata már nem élt a lelkekben s a közhatalom birtokosai nem ott keresték a stabilitás visszaszerzésének eszközét, ahol a liberalizmus érdekében kellett volna: az érdekharmónia helyreállításában s az erős önzőkre való rákényszerítésében (*justitia fundamentum regnorum*) s a nemzetnevelő munkában, hanem a gyenge és tekintélyét féltő rossz szülő módjára a kegyenc-(támasz!) keresés és a terror eszközeihez nyúlt. Sőt most már szoros frigyre lépett az erősekkel.

A személytelen tőke úrrá lett a kormányzás felett s a spekuláció sérthetetlensége a liberalizmus dogmakincsébe illesztette. Az eredmény a társadalom növekvő válsága lett, amelyben sokáig nem ismerték fel a liberális eszme lappangó betegségét. A végzetes *circulus vitiosus*, azt, hogy a közhatalom a szabadság megvédésére éppen a szabadság haszonélvezőivel szövethéz, saját maga siettette annak az erkölcsi tőkének (a szabad verseny létezése hitének) felemésztését, amelyből a liberális társadalmi rend életerejét szívta.

A liberalizmus elgyengülve és eltorzulva is tovább élt azokban a társadalmakban, amelyekben a közhatalom nem lett autokrata rajongók zsákmánya. A tömegek nem fordultak ellene, még azok sem, amelyek látszólag eszmei ellenzéke voltak. Mert ha gazdasági rendjét gyűlölték is, ösztönszerűleg ragaszkodtak a lelkiismeret szabadságához, az egyéni önrendelkezés szabadságához, a jogegyenlőséghez. Itt is érezték az erős korlátokat s az egyenlőtlenséget, mégis az egyéni lélek lázadott e sokszor csak ideális értékek feláldozásának gondolata ellen. Az egyéni lélek, az erkölcsiség soha ki nem hűlő fészke, érzi magában az egyéni önzés fékét, a mások érdekét felismerő szeretet parancsát is és a közérdek ideáljáról nem tud lemondani. Ha nincs is ereje összhangba

hozni az önös érdekeit a közösségével, mégis ragaszkodik a szabadsághoz, amely ennek a lehetőségét jelenti. (Egyéni szabadság nélkül nincs erkölcsiség és nincs erkölcsileg értékes közszolgálat.) A szabadságban tehát erkölcsi lényének alapját védte az egyén, még ha párt jelszavai a liberalizmus ellen irányultak is, ösztönösen érezve, hogy az egyéni szabadságnak nincs és nem is képzelhető erősebb biztosítéka az egyének lelkében élő szabadságtisztelő érzületnél, ami pedig a liberalizmus lényege. Ezért az emberi lélek ez alapvető vonásai miatt a liberalizmus eszméje úgyszólván örök kísérője az emberiség küzdelmeinek s ha olykor valamely más eszme vagy akarat (kommunizmus, theokratikus v. autokratikus abszolutizmus) el is nyomja, előbb-utóbb fel kell támadnia, örök feladata van: szüntelenül munkálja, bár sohasem oldja meg teljesen. Eszközei változnak, ereje hol nő, hol elenyészni látszik. Lelkünk kettősségéből fakad, hol nemes, hol nemtelen ösztöneinket juttatja szóhoz. A történetbölcselet individualizmusnak nevezi s a moralista dicséri vagy elítéli, aszerint, hogy az egyesben vagy a közösségben látja-e az igazi értéket. Az egyén sohasem fog róla őszintén lemondani, mert ezzel erkölcsiségét vetné el, amire csak végzetes pesszimizmus ragadhatná s ami öngyilkosság volna, az emberhez méltó élet tagadása, halál.

2. A társadalom bajai a liberális érzület hiányából fakadnak, a bajok orvosságát itt kell keresni. A gazdasági bajokét is, mert a gazdasági élet is lényegében az erkölcsiség függvénye, tehát a tiszta ideálját szolgáló (erkölcsös) liberális érzület a gazdasági életben is gátat vet a mások életlehetőségeinek csökkentése árán való gazdagodás elé. A társadalmi rend alapját nyújtó érzület kialakulása, megerősödése elsősorban az államtól függ. A törvényekben, a bírói gyakorlatban és a közigazgatásban kell ennek mindenekelőtt teljes következetességgel érvényesülni, különben a tisztán nevelő intézmények: az egyházak és iskolák szólamai hatástalanok maradnak. A közhatalmat ugyan eredete a liberalizmus haszonélvezőihez fűzi, azonban funkciója az egyetemes érdek szolgálatára kötelezi és sokkal inkább bátorság és elhatározás, mint a lehetőség kérdése, hogy rátérjen a társadalomfenntartó liberális szellem megvalósítására. Tehát nem a verseny korlátozásával, hanem a verseny szabadságának biztosításával. Nem az egyének társadalmi funkcióinak átvállalásával (szocializálással), hanem az egyéni tevékenységek közérdekekkel való összhangjának szigorú kikényszerítésével. A liberális állam a közhatalmat védő tevékenységre állítja be: megvédeni mindazt, amit a társadalom egésze szempontjából értékesnek ismer, tehát az állam és a polgárok biztonságát, a kultúrát, a polgárok legjobb, a köz szempontjából is legelőnyösebb önkifejtésének lehetőségét. Ebben benne van a gyenge védelme is a hatalmassal szemben, amely ellen annyit vétenek a volenti non fit injuria elvére hivatkozó jogállam hatal-

másai. Nincs autonóm gazdasági élet, nincs külön erkölcsi normarendszer a gazdasági tevékenység számára, sem az erkölcsi törvényektől való mentesség, mert ez az erkölcstelenségre adott engedély volna, ami az államhatalom lényegével összeegyeztethetetlen. Az államnak az egész vonalon, tehát itt is meg kell óvnia a társadalmi értékeket, de ezen túl ne menjen. Ez nem állami beavatkozás, ez csak az államérdek köteles védelme. Lehet, hogy az állam még nincs felkészülve erre a feladatra, hiszen a társadalomismeret helyett a jogismereten volt eddig a hangsúly. Az állam azonban nem térhet ki e fontos feladat megoldása elől és ha nem akar fegyházzá (Oroszország) vagy kórházzá (szocialista államok) alakulni, akkor le kell végre vonnia a liberalizmus ideáljának konzekvenciáit a közhatalom kötelességei tekintetében.

Tóth Béla (Genf):

Ami a liberalizmus kérdését aktuálissá teszi, az kétségtelenül a kapitalista világrendben mutatkozó anarchia. Hogy társadalmi és politikai intézményeink elkerülhetetlen reformjáról ma annyi szó esik, az onnan van, hogy a gazdasági élet területéről átharapódzó zűrzavar velük szemben is új állásfoglalásra kényszerít.

Nem lévén szakértő, nem érzek hivatottságot arra, hogy a bajt gyökereiben vizsgáljam. Mint annyi más elfogulatlan szemlélője az eseményeknek, csupán arra szorítkozom, hogy elfogadom az önként adódó konklúziót: a gazdasági szabad verseny liberális elve egyetemes emberi érdekek sérelme nélkül nem tartható fenn továbbra.

A *laissez faire* elvének feladása azonban oly közletről érinti a társadalomban-élés fényéről és jelentőségéről vallott hagyományos felfogást, hogy nem árt szemügyre vennünk, mennyire egyeztethető össze e lépésünk az egyéniség megbecsülésére alapozott individualista világnézettel. Mindenekelőtt azt a kérdést kell felvetnünk, hogy a gazdasági tevékenységeknek kollektív szempontok alá való rendelése valóban oly súlyos korlátozását jelenti-e az «emberi jogok» forradalmi koncepciójából folyó egyéni szabadságnak? A szabadság feltétlenül egyik legbecesebb vívmánya az emberi haladásnak, terjedelmét illetőleg azonban a legtöbben illúziókban ringatják magukat. Minél szervezettebb ugyanis egy társadalom, annál sokrétűbb az ellenőrzés, mely környezetünkre kiható ténykedéseinket megfelelőleg kanalizálja. A jogi tilalmazásnak és hatalmi kényszernek megszámlálhatatlan formái és eszközei szabnak határt az önkénynek. Próbálja csak meg valaki adót nem fizetni, vélt vagy való sérelmeit maga intézni el ellenfeleivel, kibújni honvédelmi kötelezettségei alól, vagy csak éppen útleveél nélkül hagyni el az országot . . . Egyébként a ránk nehezedő törvényes kötelmek a közösséghez való tartozásnak olyan visszterhei, mikkel személy- és vagyónbiztonságunkat fizetjük meg. Röviden, egyéni életünk anyagi kerete már amúgy is annyira meg van rendszabályozva, hogy a köz-

érdekű beavatkozásnak a termelés és jövedelemelosztás területén való hatékonyabb gyakorlása tulajdonképp csak egy további lépés volna a társadalmi ellenőrzés ősrégi útján.

Melyik hát a szabadságjogoknak az a rezervált területe, ahová az állami korlátozás nem hatolhat be anélkül, hogy összeütközésbe ne kerüljön emberi öntudatunkkal és azon elfojthatatlan igényünkkel, hogy szellemi és erkölcsi képességeink kifejlesztésében mások meg ne akadályozhassanak? Az anyagi érdekek kényszerű ütközésének pusztá ténye is arra utal, hogy a mesterséges korlátozás csupán lelkiismereti életünk és a világhoz való szubjektív vonatkozásaink körében jogosulatlan, s ennyiben a külső beavatkozásnak tulajdonképp az emberi hivatásról és a társadalom céljáról alkotott ethikai meggyőződéseink szabnak határt. Nos, ez utóbbi szempontból a liberalizmus még nem tekinthető teljesen hasznavehetetlen értékmérőnek.

Mint világnézet, a liberalizmus — a kereszténységnek spirituálisabb emberszemlélete mellett — az emberi méltóság humanisztikus-individualista ideáljának kifejezője és szerves fejleménye egy több évszázados ideológiai fejlődésnek, mely az ember szellemi és anyagi emancipációjának jegyében folyt le és még folyik ma is. Hogy csak a lényegesnél maradjunk, ennek az evolúciónak a vívmányai közé tartozik mindenfajta dogmatizmusnak az egyéni vizsgálódás és kritika jogán elért áttörése, másfelől meg az emberi egyenlőség elvével való feloldása a legkülönbözőbb előjogokon vagy előítéleteken nyugvó társadalmi megkötöttségnek. A liberalizmus e szubjektívnek nevezhető oldala mellett az a másik, mely az emberek anyagi boldogulására szolgáló intézményekben összegeződik, nem több pusztá esetlegességnél, mivel nyilvánvaló, hogy valamely cél elérésére alkalmatlannak bizonyult eszközt bátran felcserélhetünk anélkül, hogy ezzel eredeti törekvéseinktől eltérnénk. A szabadversenyos kapitalizmus arra a sorsra kerülván, hogy mint rendeltetésének meg nem felelőt átszereljek, nem elkerülhetetlenül szükséges, hogy egyidejűleg lemondjunk liberális világnézetünk néhány sarkalatos elvéről is. Így ha a tapasztalás azt igazolja, hogy a közösség anyagi érdekeinek okszerű védelme a javak termelésének és elosztásának társadalmi megszervezését igényli, a szervezés célkitűzéseinek azért természetesen meg kell tartaniok az ethikai igazolhatóság jellegét is, ami annyiban tér el a pusztán utilitárius szemponttól, amennyire a külsőleges jólét növekedése különbözik az ember belső értékének és méltóságtudatának emelkedésétől. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy termelői és fogyasztói mivoltunknak minden szisztematizálása mellett végeredményben a civilizált társadalomban való élés célja nem lehet más, mint a bennünk rejlő humánus magasabbrendűvé tétele.

Épp ezért lehetetlennek tartom, hogy a szabadelvű álláspontot feladjuk az egyén olyan szellemi és morális megnyilatkozásaival szemben, mint a sajtó, irodalom és a véleménynyilvánításnak bármely más formája, a tudomány, vallás, művészet, sőt a tanítás is — bár ez utóbbi mindinkább

az állami feladatok sorába ékelődve ma már nehezen tudja megóvni függetlenségét akár az egyetemi fokon is. Valójában az anyaginak és a spirituális-humanisztikusnak az éles elválasztása kell, hogy alkossa azt a határvonalat, melyen túl az állam — még ha teljesen demokratikusan van is felépítve — nem avatkozhat bele az egyén és a csoportok életébe. Tűrhetetlen a közhatalom tekintélyével védett minden olyan tan, mely nem állja ki az ellenvéleményt s annak terjesztését. Az a társadalmi rend, melyet csak a gondolatszabadságon elkövetett erőszak árán sikerül megóvni a felborulástól, nem éri meg, hogy fenntartsák. A közrend és társadalmi béke megőrzésére hivatott hatalmi szerveknek az a feladatuk, hogy lehetetlenné tegyék az erőszak alkalmazását, nem pedig az, hogy a meggyőzés és felvilágosítás békés eszközeivel szemben maguk folyamodjanak az erőszakhoz. A többség véleményétől eltérőleg vélekedni még nem jelent tévedést, legfeljebb haerezist, amit üldözni esetleg mindennél nagyobb hiba, mivel hogy mi az igazság, azt nem az emberek, hanem csak a tények dönthetik el. S alig szorul bizonyításra, hogy a közgondolkodás kialakítása terén a kényszer alkalmazása mindig gyanús s legtöbbször a közérdek meghamisításához vezet.

A szellemi élet és a véleményszabadság bármilyen feszélyezése elleni tiltakozás különben egyetlen próbaköve a liberális világszemléletnek, mivel a politikai liberalizmus vagy amit vele azonosítanak: a demokrácia sem más, mint annak biztosítása, hogy minden polgár szabadon fejezhesse ki közdolgokban vallott felfogását. Emellett szinte másodrendű kérdés, hogy a népképviselői rendszernek vagy éppen a gazdasági berendezkedésnek milyen konkrét formája az, amely legkielégítőbb módon juttatja érvényre az egyéni érdekek szükséges koordinációját. A lényeges — ismétlem — az, hogy az intézmények és módszerek természetes evolúciója és változásai mindenkor a közösség tagjainak magasabb emberi szintre való emelését szolgálják. Lényegében a liberális életlátásnak ez az önkéntelenül antropocentrikus jellege teszi lehetővé a haladást, mivel bármely forradalmi újításnak egy új embertípus kialakulása az előzménye, viszont minden forradalom tapasztalás szerint arra törekszik, hogy a méhében hordott emberideált tegye általánossá. A történelem a maga egészében nem is egyéb, mint egy folyton tartó pedagógiai erőfeszítés.

Talán mondanom is felesleges, hogy a fenti szempontok megvalósítását csak demokratikus szellemű társadalmakban látom lehetségesnek. Demokrácia alatt természetesen nem az az ál-parlamentarizmus értendő, mely a mandátumszerzés normális eszközének tekinti az erőszak, korrupció és félrevezetés furcsa szentháromságát, ami annál könnyebben előfordul, mivel a kormánygépezet bizonyos alkotmányos látszatok megóvása mellett, gyakran maga is kisajátítható egy szűkebb csoportérdek javára. A demokrácia fogalma a nép teljességének érdekében s annak közvetlen részvételével működő államéletet tételez fel, azaz a legszélesebb értelemben vett szoli-

darizmust az emberi értékek oly hierarchiájával, mely elég rugalmas ahhoz, hogy áttörje az osztályá merevülni kész «szerencsés utódok» ellenállását. Magától értetődik, hogy a népuralomnak ilyen koncepciója mellett gazdasági reform dolgában mi sem volna ideálisabb, mint a vagyonban mutatkozó végleteknek a középvonal táján való egymáshozközelítése, ami az alul levőknek felemelésével kiküszöbölné azt a roppant szociális távolságot, mely ma annyi fenyegető feszültségnek a szülőoka. A felemelkedés anyagi feltételeinek megteremtésével karöltve kell azután kiépülnie a közoktatás olyan rendszerének, mely a szelekció megszigorítása mellett mindenki számára egyforma lehetőséget nyújt a legalsó foktól a legfelsőig jutásra, ezzel is elősegítvén a társadalom alkotó elemeinek egészségesebb körforrását.

Az itt hangoztatott kívánalmak ma, mikor a liberális világfelfogás válságáról szokás beszélni, esetleg túlnaivaknak fognak tetszeni, annyival is inkább, mivel semmiben sem különböznek a szabadelvűség ifjúkorában megfogalmazott aspirációktól. De talán ép ez bizonyítja, hogy a demokrácia még nem töltötte be teljesen hivatását, csak új gazdasági alapra kell helyezkednie. Amint egykor a feudális rend a korlátlan hatalom attribútumaival felruházott földvagyonban gyökerezett, úgy lett a polgári demokrácia hatalmi apparátusának hordozója, de egyben kitarthatja is, a tőke. A fejlődés elkövetkező szakaszában a bevezetendő reformoknak nyilván az lesz a feladata, hogy a vagyoni privilégiumok túltengő védelmét lebontva, fokozottab hangúlyhoz juttassák a munkának jogszerző jellegét, mint amely egyetlen igazságos értékmérője lehet azoknak az előnyöknek, mik az egyeseket a társadalommal szemben megilletik. A termelés rohamos mechanizálódása és szervezésének mind bonyolultabbá váló feladatai révén a munka ma inkább, mint valaha a tőke szerény függvényének szerepében jelentkezik. A szociálpolitika az ebből származó bajoknak inkább kendőzésére, semmint kiirtására van beállítva, holott nyilvánvaló hivatása egy olyan munkajognak a kiépítése lenne, mely a társadalom minden hasznos tagjának méltányosabb részesedést biztosít a nemzeti jövedelem egészéből. Ma ott tartunk, hogy a tulajdonjog szentségének nevében folytatott állandó vagyoni excessusoknak vagyunk a tanúi, mert ugyan mi másnak nevezhetnők azt a rendszert, mely a tőkehaszon biztosítása érdekében javakat és emberi existenciákat tesz tönkre s a termelésben résztvevő tényezők egymáshoz való viszonyát odafejlesztette, hogy az emberi munkaerő már szinte értéktelenné lett, a tőke azonban kamathoz való jogát csorbíthatatlanul fenntartja.

Igazságtalanok lennének azonban, ha korunk bajait kizárólag a fennálló gazdasági rend számlájára akarnók írni. Amennyire rombolónak bizonyult a szabad verseny hódító morálja szociális vonatkozásban, époly vészthozónak kell tekintenünk a nacionalista imperializmus uralmát a nemzetközi kapcsolatok területén. Kapitalista önzés és zsákmányéhes naciona-

lista gőg különben a vadászösztönnek ugyanabból a részegítő forrásából táplálkoznak s mindkettőnek ellenszere csak egy kinek-kinek bírvágyát jogos keretek közé szorító s az egyetemes érdekeket tiszteletbentartó új gazdasági rendszer lehet. Nemzetek közötti viszonylatban tehát az orvoslás módja tökéletesen ugyanaz, mint amelyet a társadalom szervezetének szanalása szempontjából találtunk szükségesnek: minden vonalon szétválasztani a gazdasági erőforrások és termelői tényezők felett való rendelkezés hatalmi szférájától a kulturális javaknak alturisztikus rendeltetésű gesztióját. S míg az elsőre az egymást keresztező törekvések kiegyensúlyozása végett fokozatosan ki kell terjeszteni bizonyos nemzetközi szabályok érvényét, a második megtartandó a nemzeti önrendelkezés szuverén jogkörében. A ma már szinte megoldhatatlan konfliktusokba bonyolódott érdekeknek csupán ilyen tagolása árán remélhetjük, hogy valamikor helyreállíthatjuk a társadalmi osztályok és népek annyira kívánatos harmóniáját.

Varga István:

A gazdasági szabadság és az állami beavatkozás egymással szemben álló problémájának tárgyalása tekintetében már a kiinduló pontoknál számos ellenmondás mutatkozik. Az állásfoglaláshoz legalább két elvi kérdést kell eldönteni: egyrészt azt, hogy lehetséges-e a gazdasági élet várható alakulását és ezzel összefüggésben a netán teendő intézkedések várható hatását előrelátni és az előbbi problémából folyólag és különösen annak második részével szoros összefüggésben: lehetséges-e a gazdasági életet befolyásolni.

A gazdasági élet valószínű alakulása előrelátásának kérdésével az Institut International de Sociologie IX. genfi kongresszusán a társadalmi előrelátás problémájának keretén belül foglalkozott. Az ottani tárgyalás eredményeiről Trócsányi György a «Társadalomtudomány» legutolsó számában kimerítően számolt be. Ezek szerint az említett kongresszus hangadói a gazdasági téren való előrelátás lehetőségét tagadták. Ám ha igazuk volna, szabad-e, lehet-e akkor a gazdasági téren való beavatkozás gondolatával egyáltalában foglalkozni? És nem kell-e az események bekövetkeztét teljes fatalizmussal bevárni? És nem buknék-e meg a közgazdaságtan tudományvoltának igénye? Mert a közgazdaságtan jelenleg azt az igényt támasztja, hogy közgazdasági téren ok és okozati összefüggéseket kíván, de tud is tisztázni. És mert az ok és okozati összefüggések jellege szükségszerűen olyan, hogy az okozat az azt előidéző okot csak bizonyos időbeli közzel követi, a gazdasági téren való előrelátás logikai lehetőségének igényét is támasztja. Nem döntő fontosságú, hogy az ok és okozati összefüggéseknek megállapítását, valamint az egyes változások okát adó jelenségek bekövetkeztét gazdaságstatisztikai úton és módszerekkel, avagy merő dedukcióval, illetőleg egyszerű megfigyeléssel tisztázzuk-e. Az elvek szempontjából az is mellékes kérdés, hogy minden ily ok és okozati összefüggés megállapítása szük-

ségszerűen a «ceteris paribus» korlátjai között történik, a valóságban viszont a zavaró körülmények tömege jelentkezik. Ezek mindegyike tekintetében is lehet talán a várható hatást jelezni, csak éppen e zavaró körülmények mindegyikének bekövetkeztével nem lehet előre számolni. A közgazdasági tudomány ezért tesz különbséget a «teljes prognózis» («Totalprognose») és a «parciális prognózis» között és egyelőre inkább csak az utóbbi lehetséges voltának igényét támasztja. Ennek az utóbbinak is előfeltétele bizonyos körülmények, valamint az emberi magatartás és az emberek pszichológiai reakcióinak változatlansága, vagy csak lassú változása iránt való meggyőződés, de mindamelllett az ilyen parciális előrelátás akkor is lehetséges, ha ez utóbbiak változtatásaival kell számolni, csak akkor ezek a változások szintén a gazdasági előrelátás tényezőivé válnak. Ha azonban — és ezt mégegyszer nyomatékosan kívánom hangsúlyozni — az ily mértékű gazdasági előrelátás lehetőségét is tagadja valaki, akkor a gazdasági életbe való beavatkozás logikai jogosultsága már is megdőlt.

Ha a gazdasági előrelátást mégis lehetségesnek tartjuk és arról is meg vagyunk győződve, hogy a gazdasági élet alakulását tudatos intézkedésekkel befolyásolni lehet, még ebből sem következik a gazdasági életbe való beavatkozás célszerű volta. E kérdés elbírálása rendkívül nehéz. Ismeretes, hogy a gazdasági szabadság és állami beavatkozás elveinek vitájában a közgazdaságtudomány legnagyobb hírű képviselői nagyrészt az előbbi mellett foglalnak állást, mert bár átlátják annak fogyatékosait, abból indulnak ki, hogy a gazdasági élet oly komplikált összefüggéseken épül fel, hogy az állami beavatkozás nem lehet képes intézkedéseinek minden távolabbi következményét is átlátni, aminek következtében a gyakori hibázás elkerülhetetlen. Ezzel a felfogással vitába szállni különösen kockázatos, mert ezáltal könnyen az a látszat alakulhat ki, mintha a közgazdaságtudomány jelzett állításait azért vonja a vitázó kétségbe, mert saját indítványai számára a csálthatatlan helyesség igényét támasztja.

A beavatkozással, de a jelzett, könnyen ferde színt adó beállítással járó veszélyek azonban mégis korlátozottak. Mindenekelőtt: beavatkozás tulajdonképpen állandóan folyik, mert hisz a gazdasági élet a jogrend szabályainak keretén belül bonyolódik le, jogrend pedig korlátokat jelent. Természetesen a beavatkozás különböző nemei és fokozatai, valamint azok célszerűsége között nagyok a különbségek. Így pl. gyakran, de távolról sem mindig, igen célszerűek azok az intézkedések, amelyek a gazdasági élet áttekinthetőségét fokozzák és megakadályozzák a fogyasztóközönség félrevezetését. Az ilyféle intézkedések a gazdasági életbe való beavatkozást jelentenek, amelyek azonban tulajdonképpen azt a célt szolgálják, hogy a szabad verseny érvényesülési lehetősége megjavuljon. Számos más esetben is hasznos és szükséges lehet az állami beavatkozás. A múlt tapasztalatai azonban amelllett szólnak, hogy a legtöbb esetben, amikor az állami beavatkozás elkerülhetetlen, helyesebb a beavatkozásnak az a módja,

amely csak a gazdasági tevékenység kereteit szabályozza és azon belül mindenki számára egyenlő lehetőséget, az egyéni érdek és ötletesség számára viszonylag szabad érvényesülési lehetőséget biztosít. A haladást szolgáló erőket vág el az a szabályozás, amely bürokratikus módon az utóbbiak érvényesülését megakadályozza és a gazdasági téren való minden megmozdulás kereteit és szabályait, valamint minden feltételét hivatalból kívánja előírni. Elképzelhetők kivételes esetek, amikor ez is elkerülhetetlen, de fontos igyekezni kell lennie, hogy az ilyenféle megmozdulások igen szűk keretre korlátoztassanak.